

Pécsi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Pszichológia Intézet
Szociálpszichológia Doktori Iskola

Vincze Orsolya

**Mentális állapotok jelentősége csoporttörténetekben a saját
és a külső csoport vonatkozásában**

Doktori (Ph.D) értekezés

Témavezető:

Prof. Dr. László János

Pécs, 2009

Tartalomjegyzék

Tartalomjegyzék	- 1 -
Bevezető	3
1. A reprezentáció társas „lehorgonyzásának” kérdései	6
1.1. A tudomány és a common sense epistemológiája	6
1.2. Szubjektív és objektív; a konszenzus jelentése	8
1.3. A reprezentációk szociogenezise	9
2. A megismerés narratív megközelítése	12
2.1. Az elbeszélése társas és a dialogikus aspektusai	12
2.2. Az elaborált valóság: az elbeszélés drámai minősége	13
2.3. Narratív metodológia alkalmazása a szociális reprezentációk vizsgálatában	15
3. Elbeszélés és identitás	16
3.1. A szelf narratív konstrukciója	16
3.2. Az együttes élmények elbeszélése	18
3.3. Reprezentáció, identitás, történet	19
4. Történelem poétikája és a nemzet retorikája	22
4.1. Emlékezet és történelem	23
4.2. A kollektív emlékezet formái és az időben változó reprezentációk	25
4.3. Az elbeszélés nyelvi-strukturális tulajdonságai és az időben változó csoportidentitás	26
5. A mentális állapotok kutatása a szociálpszichológiában	28
5.1. Klasszikus attribúcióelméletek és új magyarázatok	28
5.2. Régi – új elmélet: a naiv cselekvésmagyarázatok	30
6. A perspektíva kérdése	31
6.1. Perspektíva felvétel jelentősége a cselekvések értelmezésében	32
6.2. Perspektíva felvétel és hasonlóság	33
6.3. Hasonlóság és különbözőség; csoportidentitás és csoportközi konfliktus	34
6.4. Perspektíva felvétel, mint a sztereotípiacsökkentés egyik lehetséges módja	37
7. Narratív perspektíva és empátia	39
7.1. Perspektíva és narratív pszichológia	40
7.2. A narratív perspektíva és az észlelt hasonlóság összefüggéseinek vizsgálata	42
7.2.1. Vizsgálati eljárás és résztvevők	42
7.2.2. Eredmények	44
7.3. Narratív perspektíva és attribúció vizsgálata	45
7.3.1. Vizsgálati eljárás és hipotézisek	46
7.3.2. Eredmények	47
7.4. Narratív perspektíva és kulturális kontextus	49
7.5. Narratív empátia technikái	50
8. Narratív pszichológiai tartalomelemzés és a Nooj nyelvi fejlesztő környezete: a perspektíva modul	54
8.1. A pszichológiai perspektíva modul kialakítása	54
8.1.1. A kognitív és érzelmi modulok felépítése	55
9. Vizsgálat	62
9.1. Tartalomelemzés eljárása és az adatok statisztikai feldolgozása	62
9.2. Önkényuralom és Kiegyezés: a vizsgálat elrendezése és hipotézisek	63
9.2.1. Eredmények	65
9.2.2. Összegzés	71
9.2.3. Értelmezés	72
9.3. Tiranon: vizsgálat elrendezése és hipotézisek	75
9.3.1. Eredmények	77
9.3.2. Összegzés	79
9.3.3. Értelmezés	79
9.4. Honfoglalás: vizsgálat elrendezése és hipotézisek	81

9.4.1. Eredmények	83
9.4.2. Összegzés.....	84
9.5. Honfoglalás, Kiegyezés, Trianon: összesített eredmények	85
9.6. Összegzés.....	86
Bibliográfia.....	90
Köszönetnyilvánítás.....	105
1. Melléklet.....	106
2. Melléklet.....	109
3. Melléklet.....	111
4. Melléklet.....	113

Bevezető

A szociálpszichológia és a történettudomány néhány elszigetelt próbálkozástól eltekintve (például Gergen, 1973; Morawski, 1984; Hunyady és Kiss, 2001, vagy a történettudomány oldaláról az olyan társadalomlélektani ihletettséggű munkák, mint Bibó István, 1986 vagy Szűcs Jenő, 1973 írásai) a legutóbbi időkig csekély affinitást mutatott egymás iránt. Történelmi események, szereplők és nemzeti csoportok természetesen jelen voltak a szociálpszichológia vizsgálati tárgyai között, azonban ezek a kutatások a róluk való tudás szerveződésére, a társadalmi beállítódásokra, végső soron a várható társadalmi viselkedésre irányultak (pl. Csepeli, 1985; Hunyady, 1996). Ugyanígy, a történettudományban, mindenek előtt a pszichobiográfiában (Kövér, 2000; Lackó, 2001) és a történelmi személyiségekről alkotott portrékban (például Ormos, 1987, 1994) megjelentek a szociálpszichológiai értelmezés elemei, ezek azonban belesimultak a történelem, illetve a személyiség megértésének törekvéseibe. A huszadik század utolsó évtizedeiben mind a szociálpszichológia, elsősorban az európai szociálpszichológia, mind a történettudomány területén jelentős változások következtek be. A szociálpszichológiában Tajfel (1981) szociális identitás elmélete és Moscovici (2002) szociális reprezentáció elmélete nyitotta meg az utat a társadalmi-történelmi kontextus bevonására a szociálpszichológiai jelenségek empirikus kutatásban. Reicher és Hopkins (2001) például a nemzeti identitás, a nemzeti önkép vizsgálatával kapcsolatban alkalmazza Tajfel szociális identitáselméletét amellelt érvelve, hogy ha a nemzet szociálpszichológiai vizsgálata a viselkedés társadalmi kontextusban való megértését jelenti, akkor a kontextus ebben az esetben maga a nemzet – tágabb értelemben a nemzet történelme.

A történelem ismerete, a történelemről vallott felfogások a csoportok jelenbeli gondolkodását és viselkedését is áthatják. Moscovici szociális reprezentáció elmélete pontosan arra nyújtott lehetőséget, hogy a történelmi reprezentációk kialakulásának feltételeit, e reprezentációk jellemzői és a csoportközi viszonyokra gyakorolt következményeik vizsgálat tárgyává váljanak. (Hilton és mtsai, 1996; Liu és Hilton, 2005; Liu és mtsai, 1999; Liu és László, 2007; Schuman és Rieger, 1992).

A szociális reprezentációk kutatásában az elmúlt években előtérbe került a reprezentációk narratív szerveződésének, illetve elbeszéléseken keresztül történő tanulmányozásának gondolata (Flick, 1995, Jovchelovitsch, 2001; László, 1999). Ez illeszkedik a történettudományban az elmúlt évtizedekben kialakult megközelítéshez, amely a történetírás narratív jellegét hangsúlyozza (White, 1997, Hull, 1975, Carr, 1999, Gyáni, 2000), illetve ahhoz a szociálpszichológiai elgondoláshoz, ami az önmagunkról való tudás

és a társas tudás szerveződését párhuzamba állítja az elbeszélés sajátosságaival (McAdams, 1985/2001; Sarbin, 1986/2001, Bruner, 2005). Hayden White (1997;72) a történelem narratív természete mellett a következőképpen érvel: „[...] a történész elsősorban történetmondó, és a történeti érzék abban az emberi képességben nyilvánul meg, hogy egy rakásnyi „tényből”, amelyek feldolgozatlan állapotukban teljesen érthetetlenek, érthető történetet tudunk kialakítani.”. Az alkotás módját illetően White (1997;74) hozzáteszi, hogy történészek a történetek bizonyos részeit „[...] háttérbe szorítják vagy alárendelik, más részüket kiemelik, karaktert adnak neki, motívumokat ismételnék, válogatják a hangszínt és a szempontokat, eltérő leíró stratégiát alkalmaznak [...]”. A narratív pszichológia egyenesen az emberi gondolkodás narratív módjáról beszél (Bruner, 1986/2005). A történeti elbeszélés ilyenformán olyan szociális konstrukciónak tekinthető, amely „az elbeszélést, mint önálló törvényekkel rendelkező megismerési (kognitív) eszközt alkalmazza” (László, 2003;3). Az elbeszélés tehát egyszerre tekinthető egy univerzálisan érvényes kognitív működésmódnak és egyben e gondolkodási mód eredményeképpen létrejövő tudásformának (Pléh, 2001). A narratív megközelítés termékeny tudományos lehetőségeket kínál a szociálpszichológiát és a történettudományt illető közös paradigmák kialakításához, mivel lehetővé teszi a pszichológiai tartalommal rendelkező kognitív struktúrák vizsgálatát a történelmi események elbeszélésében. A személyes élettörténetekhez hasonlóan a történelem, a nemzet történetének elbeszélése, nem pusztán beszámol az eseményekről, hanem identitást is konstruál abban az értelemben, hogy meghatározza, kik vagyunk és honnan jöttünk, hogyan reagálunk különböző helyzetekre, mi a viszonyunk más csoportokhoz, stb. Következésképpen a történelem reprezentációjának narratív pszichológiai megközelítése azt hangsúlyozza, hogy a történelemről szóló történetek alkalmasak a nemzeti identitás szociálpszichológiai tanulmányozására. A narratív pszichológiai tartalomelemzés olyan módszertani megközelítést alkalmaz, amely lehetővé teszi az elbeszélés nyelvi alakzataiból a pszichológiailag releváns jelentéstartalmak kibontását (pl. szereplők funkciói Péley, 2002; idői szervezés Ehmann, 2004; közelítés-távolítás Pohárnok, 2004). A történetben megjelenő szereplők tudattartalmainak megjelenítése (gondol, vél, érez), cselekvőképességük (aktív, passzív), valamint cselekvéseik valenciája az identitáskonstrukció és identitásközvetítés nyelvileg jól megragadható, finom narratív eszközei.

Jelen dolgozat a fenti elméleti keretben a belső perspektíva nyelvi eszközeit vizsgálja csoporttörténetekben. A narratológiai és a narratív pszichológiai elméletek alapján valószínűsíthető, hogy a belső, mentális állapotok nyelvi kifejezései szerepet

játszanak az elbeszélés szubjektívizációjában (Bruner, 1986/2005). A narratív perspektíva szervezi az empátiát (Kuno, 1976), ezáltal lehetővé teszi a résztvevő érzelmi válaszok kialakítását (Gerrig, 1993). Ennek megfelelően mind kísérletes, mind iskolai történelem tankönyvek tartalomelemzését elvégző vizsgálatainkban olyan összefüggésekre kívánunk rávilágítani, amelyek a mentális állapotok csoporton belüli, csoportközi, valamint időbeni eloszlása valamint a nemzeti identitás konstrukciója, például a történelmi sérelmeknek a nemzeti identitás szempontjából történő feldolgozása között állnak fenn.

1. A reprezentáció társas „lehorgonyzásának” kérdései

Azt a folyamatot, illetve a folyamat eredményeként létrejövő tudati képződményt, melynek során egy közösség megalkotja a számára jelentéssel bíró dolgok univerzumát, Moscovici (2002) nyomán szociális reprezentációnak nevezik. A szociális reprezentáció elmélet a kollektív reprezentáció durkheimi gondolköréből eredeztethető, és általában az egyéni és kollektív reprezentáció közé helyezik, mint köztes reprezentációs formát (László, 2005).

Durkheim, kiterjesztve az emberi természet dualista felfogását az emberiség ontológiájára, élesen elhatárolta egymástól az individuumot és a társadalmat. Ennek megfelelően egyéni és kollektív reprezentációkról beszélt, mely utóbbit a szociológia, mint különálló tudomány alapjának tekintett. Durkheim számára az egyéni reprezentációk a belső állapotokra korlátozódnak, amelyek megosztása kizárólag szavak, képek, szimbólumok formájában lehetséges, amelyeket egy társadalom kollektíven birtokol. Ezek az eszközök, és rendszerük alkotja a kollektív reprezentációkat, amelyek a társadalom és a kultúra szintjén léteznek és nem redukálhatók tovább. Kulturális és társadalmi produktumok, mint a vallás, a tudomány, a nyelv, amelyek kívül állnak az individuum tudatán, ugyanakkor kényszerítő erővel hatnak az egyéni megismerésre (Markova, 2003).

1.1. A tudomány és a common sense episztemológiája

Durkheim gondolatai számos kutatót inspiráltak más tudományterületeken. A kollektív reprezentációk fogalmát Lévy-Bruhl elsősorban arra használta, hogy különbséget tegyen a logikus és a mitikus gondolkodási modellek között. Míg az előbbit a civilizált kultúrák sajátjának tekintette, az utóbbit a „primitív” kultúrákhoz rendelte. Ugyanakkor lerombolva kora elképzelését a gondolkodás lineáris-progresszív fejlődéséről, a civilizált társadalmak racionális, logikus gondolkodási formájától eltérő módozatait nem tartotta „kevesebbnek”, szegényesebben, vagy „primitívebbnek”. Elképzelésében a két gondolkodási forma nem egymást kizáró megismerési módozatok, ennek megfelelően nem feltétlenül engedelmessé válnak az egymást felváltó fejlődési kényszernek - mint ahogyan Durkheim és Piaget gondolkodott a megismerés magasabb és alacsonyabb rendű formáiról. Kettőjük elképzelése megegyezett abban, hogy a „[...] külső, objektív világ teljes uralma

felé tartó megismerés folyamata olyan gondolkodási eljárásokon alapul, amelyek maguk mögött hagyják mindazt, ami a mítosz, a hiedelem vagy a babona”. (Jovchelovitch, 2002;124). Moscovici (1981) ezzel ellentétben amellett érvelt, hogy a felnőttek továbbra is képesek mitikus módon gondolkodni, még akkor is, ha a gondolkodásukban elsősorban formális-logikai elveket követnek. Az általa bevezetett *kognitív poliphasia* fogalma a fent említett vita folytatásaként jelent meg, amelyben Moscovici erősen támaszkodott Lévy-Bruhl és Vigotszkij gondolataira, hangsúlyozva a megismerési formák megengedett pluralizmusát, de szétválaszthatatlanul összekapcsolva azokat a társas kontextussal, amelyben önálló értelmet nyernek, ezáltal biztosítva önmagukban vett legitimitásukat (Moscovici, 2002). Számára tehát a különböző gondolkodási módozatok nem egymást kizárva, hanem egymás mellett léteznek, mind egyéni, mind társadalmi szinten. Habár Moscovici Durkheimtől eltérően nem tulajdonít kizárólagosságot a tudomány racionális megismerésnek, megkülönbözteti azt a köznapi tudás eljárási logikáitól. Ugyanakkor a két tudásforma átjárhatóságát tételezi fel. Mint arra Moscovici rámutat, a mindennapi elméletek manapság sokkal inkább tudás, mint tapasztalat alapúak. A modern kor laikusa számára a tudományos információk egyre inkább hozzáférhetővé váltak és bekerültek a mindennapi diskurzus színtereibe.

Durkheim nézetei a szociológiát illetően olyan világgépben gyökereznek, amelyet áthat a newtoni és a kanti filozófia. Ebben a világgépben a tudomány, mint a tudás tárháza, folyamatosan fejlődik, és az objektív valóság „kizárólagos” és megfelelő megközelítését nyújtja az emberiség számára (Markova, 2003). Durkheim szerint tehát a tudomány az emberi tapasztalatokból táplálkozik, a racionalitás elvét követi és elkülönül a mindennapi tudástól. A tizenkilenc-huszedik század fordulóján azonban egy merőben más világgép kezdett kibontakozni, amelyben a tudomány instabilitása, a vallási pluralizmus és a társadalmi tagolódás egyre inkább eltávolították a megismerés és a tudomány kapcsolatának kérdéseire adott válaszokat a durkheimi episztemológiától. Az egyes társadalmi csoportok mikrokultúráját a kollektív reprezentációk: a vallás, a tudomány, a nyelv, már nem voltak képesek egységes módon magyarázni; lévén, hogy a társadalmi alcsoportok különböző kulturális tárgyakkal állnak kapcsolatban, amelyek sajátos reprezentációkkal rendelkeznek (László, 2005).

„Tévedésnek tűnne azt feltételezni, hogy a reprezentációk homogének és az egész társadalom osztja őket. A „kollektív” szó feladásával éppen a reprezentációk pluralizmusát és egy csoporton belüli sokféleségét szeretnénk hangsúlyozni.” (Moscovici, 1988; 219)

A tudományos episztemológia számos kortársával egyetemben Moscovici érdeklődését is felkeltette a 1940-es, 50-es években. Habár a kérdés elsősorban a tudomány

és a történelem kapcsolatára irányult, úm. a tudomány hatása a történelmi változásokra, a gondolkodásra és - következményeit tekintve - a társadalom jövőbeni kilátásaira (Moscovici és Markova, 1998), innen „már csupán egy következő lépés volt a kérdés: „mi történik a tudományos elméletekkel, ha belekerülnek a közösségi diskurzusba” (Markova, 2003; 135). Habár a szociális reprezentáció elmélet eredeti célkitűzése szerint a tudományos elméletek hétköznapi értelmezéseinek vizsgálatára irányult (Moscovici és Hewstone, 1983), nem sokkal az elmélet megjelenése után jelentősen kibővült a terminus jelentése, amely már széles körben magába foglalt egyéb társas és kulturális jelenségeket, mint például az egészség reprezentációját (Herzlich, 1973) vagy örületről alkotott köznapi elképzeléseket (Jodelet, 1991) – hogy csak néhányat említsünk.

A szociális reprezentáció elmélete megengedve a valóság értelmezésének pluralizmusát, kitört a kollektív reprezentációk mindenek fölött álló, autonóm létezésből (Jovchelovitch, 2007). Ennek megfelelően a szociális reprezentáció elmélet a reprezentációt nem egy stabil, időben változatlan megismerési formának tekinti, hanem hangsúlyozza azok dinamikus és dialogikus aspektusait. A tárgyi világ, ami körülvesz minket, nem független az emberi megismeréstől. Megismerhetősége nem magától értetődik, hanem a reprezentálás folyamatában válik megragadhatóvá. A reprezentációk közvetítő struktúrák a tárgy-egyén és az egyén-egyén között. Szerveződésük aktív kommunikáció révén alakul, amely mint egy „kettős kötés” kapcsolja össze az egyént másokkal és a tárgyi világgal. A tárgyi világ „kommunikatív megmunkálásának” eredményeképpen a külső, nem magától értetődő valóság helyébe jelentésteli új konfigurációk kerülnek, amelyek a tárgyi világ szimbolikus rendjének esszenciái (Jovchelovitch, 2001).

1.2. Szubjektív és objektív; a konszenzus jelentése

A szociális kognitív elméletek általában egymás mellé helyezik a szubjektív, belső tapasztalatokat és az objektív külső világot. A „szubjektív” jelző itt elsősorban arra utal, hogy a reprezentációs folyamat eredményeképpen megszületett képzet nem mindig felel meg az „objektív”, külső valóságnak. Ezzel ellentétben Wagner (1998) amellet érvel, hogy az egyéni szubjektivitás valóságosságát nem a külső „objektív” világgal kell kontrasztba állítani, hanem az „interszubjektíve adottal” (Wagner, 1998;301). Más szavakkal az emberi tapasztalat szubjektivitásának kizárólag egy adott kulturális kontextusban, a kollektíven megosztott tapasztalatokhoz képest van értelme. Ennek megfelelően „Az egyén mentális

reprezentációi akkor tekinthetők helytelennek, ha a diskurzusban elbukik azok igazolása, és igaznak tekinthetők, ha mások is osztoznak ezekben a képzetekben” (Wagner, 1998;302). Az interszubjektív érvényesség egyik hagyományos szociálpszichológiai elmélete a Festinger nevével fémjelzett társas összehasonlítás elmélete (Festinger, 1954). Az elmélet szerint az emberek alapvető szüksége képességeik és véleményeik igazolása, melynek megvalósítása ideális esetben egy fizikai standard, az objektív valóság viszonylatában történik. Ha erre való törekvéseink nem eredményesek, vagyis nem áll rendelkezésre egy objektív mérőeszköz, akkor a véleményeink és képességeink mérésére másokat használunk referenciaként. Az igazolás ezen hierarchikus elképzelését támadta Tajfel (1975, id. Wagner, 1998) mondván, léteznek olyan kultúrák, ahol a magas közösségi konszenzus révén nincs szükség az igazolás „objektív” eszközeire. A két megközelítés csupán látszólag ellentmondó, hiszen akármi is legyen a validálás preferált eszköze, mind a két jelenség lényegében egy társas konvenció eredménye; és mint ilyen, egy közösség kultúrájának karakterisztikuma. Ugyanakkor a példa kapcsán mindenképpen fontos megjegyezni, hogy a szociális reprezentációk nem feltételeznek egy konszenzuális univerzumot, csupán annak mértékét.

„[...] a szociális reprezentációk mindenekelőtt arra valók, hogy egy csoporton belül viszonylagosan problémamentessé tegyék a kommunikációt, és a tagok közötti bizonyos fokú konszenzus révén csökkentsek a „homályt”.” (Moscovici, 2002;388)

Ahogy arra Moscovici rámutatott, a szociális reprezentációk struktúrája megengedi az eltérő elképzelések, a paradox jelentések szimultán jelenlétét egységesítésre való törekvés nélkül. A szociális reprezentációk épp ezen toleranciája szolgáltatja a reprezentáció dinamikus aspektusát, és egyben a konszenzus időlegességét, amelynek stabilitását a társas interakciók folyamatosan fenyegetik (Jovchelovitch, 1995).

1.3. A reprezentációk szociogenezise

A szociális reprezentáció elmélet két alapvető feltételezésen alapul (Wagner, 1998). Az egyén törekvéseit, amelyek az őt körülvevő világ megértésére irányulnak, azon csoportok tanulmányozása által lehet megragadni, amelybe az egyén beletartozik. A társas világ nem egy önmagában adott környezet, amely az emberektől függetlenül létezik, hanem egy konstrukciós folyamat eredménye, amely egy csoport, egy társadalom és egy kultúra közösségében élő emberek interakciójából születik. A második feltevés szerint tehát nem

az egyéni elmélkedés, hanem a közösségben zajló aktív párbeszédnek tartalma „kalibrálja az egyének gondolkodását” (Wagner, 1998:304). A reprezentálás és a folyamat eredményeként megszülető képzetek tehát társas szinten „röghöz kötöttek”. A „társas” jelző nem pusztán az eredmény attribútuma, hanem a folyamat sajátossága is egyben. Ez utóbbi azt jelenti, hogy a konstrukciós folyamat során az egyéni kognitív folyamatokat (kategorizáció, következtetés...stb) egy normatív meta-rendszer irányítja, ami két társas-kognitív dinamikán keresztül valósul meg: a lehorgonyzás és a tárgyiasítás.

A *lehorgonyzás* célja, hogy az új jelenséget – legyen az tárgy, egy tapasztalat, vagy egy újfajta gyakorlat – integrálja a már meglévő ismereti kategóriákba, vagyis megszabadítsa a jelenséget a fenyegető ismeretlen jellegétől. A folyamat a *generalizáció* és a *partikularizáció*, mint osztályozási folyamatok, valamint a *megnevezés* révén valósul meg. Míg a generalizáció esetében az új jelenség és az adott kategória prototípusának karakterisztikumai közötti különbség csökkentése a cél, a partikularizáció ezzel ellentétben a különbségek keresésére irányul. Az elnevezés lehetővé teszi a jelenség megragadását, tulajdonságai mentén való elkülönülését más jelenségektől, valamint bekapcsolja a jelenséget a közösség hagyományaiba (Moscovici, 1984). Az ismeret konvencionális jellege, vagyis a társas megosztása jelezi, hogy a szociális reprezentációk túlmutatnak a kategorizáció tisztán kognitív folyamatként való értelmezésén (Flick, 1995, Lorenzi-Cioldi és Clémence, 2001). A szociális kogníció korábbi normatív megközelítéseivel ellentétben (pl. Nisbett és Ross, 1980) a szociális reprezentáció elmélet keretében nem létezik önmagába vett helytelen értelmezés, torzítás. Mint ahogyan a társas kogníció pragmatikus megközelítése (Fiske és Leyens, 1996) úgy a szociális reprezentáció elmélet is a társas tudás funkcióinak tanulmányozását hangsúlyozza az ismereti hibák és torzítások vizsgálata helyett. Ugyanakkor, míg az előző esetében az elemzés személyes és társas aspektusa a vizsgálódás két különböző szintjén van jelen, az utóbbi az egyéni és a társas tudást szétválaszthatatlanul összekapcsolja (Purkhardt, 1993).

Egy adott információ feldolgozása és jelentésének kialakítása elsősorban a társas kontextus normatív meta-rendszerétől függ (Sperber és Wilson, 1986). A jelentés-reprezentációt illetően az egyéni különbségek pedig azokon a normatív elveken alapulnak, amelyeket egy csoport előír a tagjai számára (Lorenzi-Cioldi és Clémence, 2001). Ebben a megközelítésben a szociális reprezentáció folyamata társas jelleget kölcsönöz a jelenségnek azáltal, hogy a lehorgonyzás folyamatában bekapcsolja az egyént a csoport hagyományaiba, amelyek ugyanakkor ezzel egy időben fejlődnek ki. Ily módon a reprezentációk a csoportok gyökereit képezik (Billig, 1988). A szociális reprezentációk identitásképző funkciója egyrészt abban nyilvánul meg, hogy a csoport minden tagja

osztózik ezekben a reprezentációkban, másrészt abban, hogy a csoport meghatározza tagjai számára, hogy a különböző reprezentációk között milyen kapcsolatot létesíthet; vagyis korlátozza az asszociációs szabadságot, ezáltal előír egy a csoportra jellemző olyan szemléleti módot, amely mentén a csoport megkülönböztetheti magát más csoportoktól (Breakwell, 1993). A szociális reprezentációk mindig valaminek és valakiknek a reprezentációi (Jodelet 1989, id. Jovchelovitch, 1998).

A *tárgyasítás* a reprezentálás folyamatában egy transzformációt jelent, amelyben az absztrakt információk konkrét képpé, szimbólummá alakulnak át, majd a figuratív magba integrálódnak, amely ezen képek és szimbólumok komplex rendszerét jelenti. A figuratív mag a reprezentáció központi magja, amely egyben megragadható témát szolgáltat a mindennapi diskurzus számára. Moscovici (2002) pszichoanalízis vizsgálatában a tudat, a tudattalan, és az elfojtás képezték a figuratív magot. A figuratív mag funkciója azonban nem pusztán abban áll, hogy a jelenséget ikonikus formában megjelenítse, hanem azok kapcsolatait is megragadja. A lélek struktúráját az egymás alatt elhelyezkedő pszichológiai entitások, a tudat és a tudattalan, valamint az őket összekötő folyamat, az elfojtás képezi. A figuratív mag által szolgáltatott képek tehát konkrét elképzelést nyújtanak az absztrakt jelenségek megértéséhez és kezeléshez. Amint a figuratív mintázat bekerül a köznapi gondolkodás és kommunikáció áramába, hajlamosak vagyunk példákkal igazolni annak létezését.

„Ha léteznek képzetek, és létfontosságúak a társas kommunikáció és a megértés szempontjából, annak az oka, hogy nem lehetnek [és nem maradhatnak fenn] valóságtartalom nélkül, ahogy füst sincs tűz nélkül. Mivel *kell*, hogy legyen valóságtartalmuk, bármi áron *találunk* nekik. Így, e logikai imperatívusz során a valóság, és nem a gondolkodás elemeivé válnak.” (Moscovici, 2002;254)

Következésképpen a reprezentáció terjedése egyben a reprezentáció differenciálódáshoz is vezet (Flick, 1995). Számos pszichopatológiai diagnózisra igaz, hogy bizonyos időszakokban rendkívüli módon elterjednek, majd eltűnnek, átadva helyüket egy másik magyarázati mintázatnak. Minden reprezentáció a valóság-értelmezés különböző szintjeinek felel meg. Ezek a szintek egy közösség által léteznek, a közösség hozza létre őket, és velük együtt tűnnek le (Moscovici, 1984).

2. A megismerés narratív megközelítése

„Amikor a szociális reprezentáció elméletet korunk köznapi tudásának egy sajátos módjaként tekintik – post-tudományos common sense (Moscovici, 1995) – a kutatások egy másik problémával kerülnek szembe, amire Bruner az utóbbi időkben hívta fel a figyelmet” (Flick, 1995;86). Nevezetesen arra, hogy az emberi gondolkodás szervezőelve természetét tekintve elbeszélő, nem pedig logikai vagy kategoriális (Bruner, 1986/2005, Sarbin, 1986/2001). Bruner az elbeszélői gondolkodási módot a megismerés hétköznapi eljárásának tekinti, és szembeállítja a paradigmatis, logikai-tudományos megismerési móddal. Míg az utóbbi elvont fogalmakkal és oksági viszonyokkal dolgozik, és univerzális igazságokat keres, az előbbi emberi szándékok és cselekedetek következményeit vizsgálja, partikuláris igazságokat keresve a hétköznapi tudás, vagy ahogy Bruner fogalmaz, a népi pszichológia viszonylatában.

Az elbeszélések mindenütt jelen vannak, kortól, helytől, műfajtól és tudománytól függetlenül léteznek (Barthes, 1977). Habár a történetmondás egyéni képesség, a történetek, mint produktumok túlmutatnak az egyén pszichológiai világán. Keletkezésük aktív reláció eredménye. Olyan közös tapasztalatokról és valóságról árulkodnak, amelyek egy csoport, egy társadalom, vagy egy kultúra sajátjai is egyben (Bahtyin, 1981, Bartlett, 1923).

Az elmúlt évtizedben az emberi gondolkodás narratív módjának gondolatából (Bruner, 2005) kiindulva a szociális reprezentáció narratív felfogása bontakozott ki. Számos szerző megközelítésében a narratív megismerés gondolatmentes és a szociális reprezentáció intellektuális hagyománya „rokonlelkek” (Flick, 1995; Jovchelovich, 1995; László, 1997, 1999; 2005).

2.1. Az elbeszélése társas és a dialogikus aspektusai

„Az elbeszélés az emberi párbeszéd egyik alapvető formája, amelyben életre kelnek a társas tudás reprezentációi” (Jovchelovich, 2002;47).

Ezzel a bevezető mondattal kezdte Sandra Jovchelovitch egyik tanulmányát, amelyben a brazil közélet politikai történeteit vizsgálta. Az elemzés világosan rámutat arra, hogy a történetmondás nem pusztán a régi történetek, jelentések ismétlődő megjelenítése, hanem a már meglévő szociális reprezentációk rekonstrukcióját, és az új jelentések

konstrukciós folyamatait is magába foglaló cselekvés (Purkhardt, 2002). A történetek a szociális reprezentációk kialakulásához hasonlóan másokkal való megosztás révén nyernek értelmet (Schank és Abelson; 1995). Interszubjektív tartományok (Bahtyin, 1981), amennyiben úgy tekintünk rájuk, mint az „emberi élmények nyilvános hordozóira” (László, 2005;79).

Ezek a gondolatok az elbeszélés két olyan lényeges aspektusára hívják fel a figyelmet, amelyeket a szociális reprezentáció elmélet kapcsán már tárgyaltunk. Akkor egy mondat erejéig utaltunk arra, hogy a szociális reprezentációk mindig *valaminek (of)* és *valakiknek (by)* a reprezentációi (Jodelet 1989, id. Jovchelovitch, 1998). Mint ahogyan a történetek is mindig valamiről (*of*) és valakinek (*to*) szólnak (Jovchelovitch, 2002; Purkhardt, 2002). A történetek referencialitása nem a külső valóság viszonylatában értelmeződik, hanem a történetek *interperszonális*, valamint *társas-társadalmi* (tágabb értelemben kulturális, történelmi) vonatkozásaiban (Jovchelovitch, 2002). Az előbbi a történetmondás dialogikus - máshol kifejezetten diszkurzív (Wagner és Mecha, 2003) - jellegére utal, amely a megértés, és a közös jelentés kialakítása szempontjából egy kölcsönkapcsolatot feltételez a történetmondó és a befogadó között – jelezvén: bármilyen formát is ölt egy történet, legyen az verbális, írott, zenei vagy képi sosem önmagában álló „matéria”.

„Az emberi tett potenciális szöveg és (mint emberi tett, nem pedig fizikai tevékenység) csak az adott korszak dialogikus kontextusában érthető meg (mint replika, mint gondolati álláspont, mint motívumok rendszere.)” (Bahtyin, 1986;487)

A narratívum társas-társadalmi aspektusa alatt Scholes (1980; id. Jovchelovitch, 2002) az elbeszélés reflexivitását érti olyan események csoportjára vonatkozóan, amely a történeten kívül létezik. Az elbeszélés egy csatorna a „[...] történetek kreatív természete és az események konkrét, artikulált formái között [...]. Ebben az értelemben a narratívák közvetítőként jelennek meg az egyén és a társas világ között ” (Jovchelovitch, 2002;49).

2.2. Az elaborált valóság: az elbeszélés drámai minősége

Episztemológiai nézőpontból a szociális reprezentáció folyamatai és a narratív eljárás, mint cselekvés közti párhuzamra hívja fel a figyelmet László, miközben az elbeszélés jogos státusza mellett érvelve bírálja a szociális reprezentáció elmélet

„rövidlátását” (László, 1997). Narratív szempontból a szociális reprezentáció-elméletre is igaz a „klausztofóbiás” jelző (Jovchelovitch, 2007), amennyiben a lehorgonyzás kategorizációs folyamatai révén elhomályosítja a szociális reprezentációk „elméletekként vagy tudástartományokként” (László, 2005;81) való működését, amelyek „[...] e minőségükben a valóság felfedezését és szerveződését szolgálják” (László, 2005;81). Jovchelovitch (2002) értelmezésében ezek a „tudástartományok” úgy jelennek meg, mint a „narratív” lehorgonyzás eredményei: a köznapi konvenciók és az új, még idegen jelenség harcának ismerős konfigurációi, amelyek az eddig „elképzeltetlent” a „lehetséges” dimenziójába helyezik.

„A történetek akkor születnek, amikor sérülnek a népi pszichológia hiedelmei” (Bruner, 1990;39)

A történetek szintjén létező „lehetséges világok” (Bruner, 2005) a megismerés elméletei, amelyek épp úgy a tudomány, mint a common sense sajátjai (László, 2008). Ezek a teóriák történeti formák, okok és hatások, célok és cselekvések; a megértés láncolatai. Ebből a szempontból teljesen lényegtelen, hogy a sejtek anyagcseréjéről, a mitokondriumokban működő enzimek mechanizmusairól beszélünk, vagy egy párkapcsolati problémáról.

A narratív szerveződés és a szociális reprezentáció folyamat egy másik lényeges hasonlósága a célok és okok köré szerveződő magyarázó jelleg. A motívumok és szándékok keresése mögött a megszemélyesítésre való törekvés áll, amelynek katalizátora az a meggyőződés, hogy a dolgok nem véletlenül történnek (László, 2005). Ez a vélekedés az ember ontológiájának sajátossága, amelyben a szándékok kutatása nem csupán a társas környezet részvevőinek cselekvéseire, hanem a tárgyi világ minden szegmensére kiterjed. Heider egyik klasszikus vizsgálatában animált geometriai ábrákkal kapcsolatos filmet vetítettek a kísérleti személyeknek (Heider és Simmel, 1944). A résztvevők többsége a geometriai alakzatok mozgását olyan interperszonális cselekvések terminusaiban értelmezték, mint a szeretet, utálat, hatalom, harc vagy az újraegyesülés. Az eredményeket a legtöbb kutató evidenciaként kezelte és kezeli arra vonatkozóan, hogy az emberek észlelésük során szükségszerűen alkalmaznak olyan fogalmakat, mint a szándék és az érzelmek, amelyeket *kivetítenek* a cselekvőre – még akár geometriai formákra is. Azonban Heider az autobiográfiájában valamivel másképp magyarázza a jelenséget:

„[...] ahogy terveztem a film cselekményét, elképzeltem egy kis háromszöget és egy kört, akik egy szerelmespár vagy barátok, és elképzeltem egy nagy háromszöget, egy durva, erőszakos embert, aki beférkőzik közéjük” (Heider, 1983;148)

Ennek az értelmezésnek a tükrében az eredmények magyarázata úgy is szólhatna, hogy a résztvevők nem kivetítették a szándékot és az érzelmeket a geometriai formákra, hanem képesek voltak megérteni azt, amit Heider közölni próbált velük. A geometriai formák és mozgásuk egy olyan nyelvet szolgáltatott, amelyben Heider egy érdekes emberi történetet beszélt el (Malle és Ickes, 2000). A narratívum az emberi cselekvések szervező elve, amely az epizódok és a cselekvések rendezése során tekintettel van a cselekvők szándékaira, épp úgy, mint a történés okaira (Sarbin, 1986/2001). Habár a szociális reprezentáció elmélet a tárgyiasítás folyamatában kezeli a szándékokat és motivációkat, megszemélyesítésük - képi formátumba való sűrítésük - révén „háttérbe szorítja az emberi gondolkodás intencionális természetét” (László, 2005;82).

2.3. Narratív metodológia alkalmazása a szociális reprezentációk vizsgálatában

A szociális reprezentációk vizsgálatának narratív szempontú megközelítése valójában nem új keletű jelenség. Az elmélet megjelenése után született etnográfiai jellegű tanulmányokban (Herzlich, 1973; Jodelet, 1991) már megjelenik a narratív metodológia alkalmazása. Ugyanakkor, mint arra László (2005;80) is rámutat, ezekben a kutatásokban alkalmazott interjúk valójában „álnarratívumoknak” tekinthetők, amennyiben nem egy téma körül spontán szövődő történetről beszélünk, hanem az interjúkészítő által meghatározott struktúrát követő leírásról, beszámolóról. Még lényegesebb, hogy a narratív metodológia (a magyarázatok elbeszélte jellegének vizsgálata) alkalmazásának a mellőzése ebben az esetben azt jelenti, hogy a kutatók inkább a vizsgált jelenségek fogalmi lehorgonyzására és a tárgyiasításra irányították a figyelmüket (László, 2008). A szociálisreprezentáció-kutatásban a narratív módszertan alkalmazásának jelentőségét Flick (1995) a *retrospektív lehorgonyzás* fogalmának bevezetése kapcsán hangsúlyozza. A lehorgonyzás visszatekintő tulajdonsága a szociális reprezentációk azon problematikáját jelzi, és próbálja orvosolni, hogy ti. a jelenségek szociális reprezentációinak vizsgálata gyakran akkor történik, amikor ezek a reprezentációk már kialakultak. A köznapi elméletek, kulturális tárgyak vagy jelenségek visszamenőleg történő megragadásának egyik lehetséges módja a történetekben rejlik (Flick, 1995). Egy múltbeli, közelmúltbeli jelenségről alkotott egyéni vagy csoportos történetek, történetváltozatok, a szociális reprezentációk „sűrű leírásai” (Geertz, 2001). A történetek stimulálják, és egyben szimulálják azt a „szakadatlan csevegést” (unceasing babble) (Flick, 1995;86), amelyben a szociális reprezentációk kialakulnak, átalakulnak és átadódnak.

3. Elbeszélés és identitás

Az elbeszélés, mint lelki tartalmakat hordozó komplex mintázat (László, 2008) tapasztalataink, élményeink alapvető szervező elve (Sarbin, 1986/2001), a társas alkalmazkodás egyik adaptív formája. Az elbeszélésekben megragadhatóvá válik a jelentésadás folyamatába ágyazott élményeink, társas kapcsolataink, identitásunk szerveződése (László, 2005). A pszichológia tudományos elemzési szintjén az identitás kétféle felfogása létezik. Az egyik a pszichoanalitikus indíttatású személyes identitáselmélet (Erikson, 1968), amely az emberi lét és fejlődés krízisekben megtestesülő dialektikájának történetén alapszik, a másik a kategoriális azonosulások mentén szerveződő szociális identitás elmélet (Tajfel, 1981; Turner, 1980). Habár a két elmélet a tudomány „kerengőjében” úgy tűnik fel, mint amelyek egymás mellett haladnak - azt implicálva, hogy az én-hez vezető út, különböző lelki folyamatok eredményeképpen áll elő – azonban a haladás tekintetében mind a két elmélet megközelítése funkcionális, nem pedig egzisztenciális. Míg az egyik a koherenciára való törekvésben a belső állapotok és az életvezetés egyensúlyát hangsúlyozza, addig a másik az én pozitív érzését, folytonosságát és értékességét állítja a vizsgálati kérdése előterébe (László, 2005). Az identitás narratív megközelítésének ereje éppen abban áll, hogy képes egyszerre kezelni a két felfogást. Egyrészt az egyéni élettörténet szintjén a narratív szerveződés szabályai mellett, a koherenciára való törekvésben megengedi a történet formálásának szabadságát. Másrészt a társas történetek szintjén érték-közvetítése és az én folytonosságának biztosítása révén pozitív én-érzést kölcsönöz.

3. 1. A szelf narratív konstrukciója

„Mindannyian történetmesélők vagyunk, és azok vagyunk, amit elmesélünk.” (McAdams és mtsai, 2006;3)

Erik Erikson (1968) nevével fémjelzett pszichoszociális identitáselmélet részben abból a feltételezésből építkezik, hogy az emberi lét önmagunk értelmezésének folyamatos kérdése. Az önmeghatározás rendezőelvét McAdams (1988/2001) a történetekben látja, amelyeknek elsődleges célja a szelfről alkotott elképzelések egységesítése egy többé-kevésbé koherens egésszé. Újabb megjelent könyvében (McAdams és mtsai, 2006) William James szellemét idézve, a szelf két aspektusának koncepcióját boncolgatja tovább

narratív szempontból, különbséget téve a cselekvő én (I) mint a történetmesélő és a tapasztalati én (me), mint a történet befogadója között. Ebben az elképzelésben a narratív identitás dialogikus folyamata úgy áll elő, mint a cselekvő én történetei a szelfről, amelyek a tapasztalati én részévé válnak (McAdams és mtsai, 2006). Hermans (1996) értelmezésben egy olyan felfogást képvisel, amely szembehelyezkedik a narratív identitás koherens, uniform elképzelésével és az identitást az autonóm szelfek szakadatlan dialógusának tekinti. Szerinte a narratív identitás egy többszólamú regényhez hasonlítható, amely eltérő élethelyzetekben a különböző szelfeknek (ezeket Hermans én-pozícióknak hívja) megfelelő hangokat aktivál.

Erikson mellett érvelt, hogy az identitás a szelfnek nem rögzült, befagyott konfigurációja, hanem annak időben változó aspektusa. Habár a személyiség bizonyos tulajdonságai - mint például az extroverzió vagy introverzió - egy életen át tartó stabilitást mutathatnak, az identitás a kor és a helyzeti tényezők változása mellett maga is változik. Az identitásban egyszerre rejlik állandóság és változékonyság, valamint a sokszínűség és egységesség antinomáját Ricoeur (1991/2001) az *idem* és az *ipse* latin fogalmak - mint a narratív azonosságban rejlik kettős rétegződés - segítségével próbálja megragadni. Míg az előbbi az „analóg” szinonimája, és az „időben változhatatlanság valamilyen formáját implikálja” (Ricoeur, 1991/2001;15), addig az utóbbi az időbeni változékonyság ellenére fennálló „őmagaságát”, önmagával egybevetett azonosságát hivatott jelölni. Ricoeur (1991/2001) a narratív identitást az ipse fogalmával azonosítja, amely az én állandósága mellett tehát megengedi annak változását és egyben rétegződését is. Hangsúlyozza, hogy önmagunk megértése egy interpretációs folyamat, a szelf magyarázata, ami narratív közvetítés formájában történik. „[...] ez utóbbi a történelemből és a fikcióból merít, amely az élettörténetet kitalált történeté, vagy ha jobban tetszik történeti fikcióvá alakítja, egymásba fonva a biográfiák történetírói formanyelvét, és az elképzelt autobiográfiák regényes stílusát” (Ricoeur, 1992;114 id. Simms, 2003).

Önmagunk történetekben való megjelenítése egyben az „élet összefüggéseinek” (self-connectedness) érzését kelti. Ricoeur a kifejezést Wilhelm Diltheytől kölcsönzi (Lebenszusammenhang), amely a (élet)történet egységeinek kapcsolódási módját jelöli. A narratív identitás ricoeuri felfogásában az élettörténet elemei „apró változások rendezett sorozataként” jelennek meg, folyamatosan „fenyegetve a képmást anélkül, hogy valaha is megsemmisítenék azt”. Így tehát az azonosság (sameness) jelentése az *idem* vonatkozásában arra a kérdésre válaszol, hogy „Mi vagyok én?”, míg az *ipse* értelmében kérdés úgy hangzik, hogy „Ki vagyok én?” (Ricoeur, 1992;117, id. Simms, 2003). S mint hozzá tesz, az utóbbi kérdésre adható válasz nem pusztán egy tulajdonnév, hanem egy történet, a „Ki”, mint cselekvő története.

Az identitás két aspektusa a *character* fogalmában egyesül, amely kétféle beállítódással¹ rendelkezik. Az egyik a *szokás*, amely a személyiség történetiségét nyújtja. A szokások idővel személyiségvonássá alakulnak, olyan megkülönböztető jegyekké, amelyek által az egyén felismerhető, beazonosítható. A beállítódás másik típusa a *szerezett identitások készlete*, amely által mások betekintést nyerhetnek az azonosság (idem) kompozíciójába. Mint Ricoeur (2001) írja, “[...] önmagunk felismerése másokkal való azonosulás folyamatában történik; azon közösség értékeivel, normáival, modelljeivel és hőseivel való azonosulásról van szó, amelynek részeként tekintjük magunkat. [...] másokkal való azonosulásunk karakterünkbe égeti a lojalitás és ragaszkodás érzését” mind saját magunkkal, mind pedig a közösséggel szemben, melynek tagjai vagyunk (Ricoeur, 1992;121 id. Simms, 2003).

3.2. Az együttes élmények elbeszélése

Az identitás társas-narratív szempontú megközelítésének bemutatásában az „együttes élmény” fogalmát hívjuk segítségül. „Az emberi mentalitás szerveződésében az együttes élmények hordozta többletnek kitüntetett szerepe van” - írja Pléh (2003;228) ,megelevenítve Mérei szellemét, aki a szociálpszichológia genetikus felfogásában – Wallont követve - az én és a másik együttes szerveződését hangsúlyozza az élmények szintjén. Mint írja, „Az én a másikkal való viszonyulásból sűrűsödik, nem mint a rendszer központja, hanem mint a kapcsolódási hálózat eléggé kirajzolható tagja.” (Mérei, 2004;18). Mérei óvódásokkal végzett vizsgálatai rámutatnak arra, hogy a játék együttes élménye nem pusztán a jelentéskialakítás kognitív aspektusait, hanem annak érzelmi, mi több társas-érzelmi dinamikáját is magába foglalja. Az *utalás* fogalmának bevezetésével, az élmények társas szerveződésének két sajátos aspektusát is érzékeltetni tudja. Az egyik magára az utalás folyamatára vonatkozik, amelyben annak tartalma az élmény „indítójele” (László, 2005). Az indítójel a korábbi társas történés egy részlete, amelynek felidézése beindítja a résztvevőkben a korábbi élmény érzelmi és hangulati mintázatait. Repetíciója révén „[...] a játék játékszokássá rögződött” és az indítójel, „[...] mint hagyomány-jel bukkant fel” (László, 2005;55). Más szinten ugyan, és sokkal gazdagabb tartalommal, de mégis ugyanazt a folyamatot próbálja megragadni Mérei, amit Billig a szociális reprezentáció kapcsán: ti. a társas élmények hagyományteremtő aspektusát, amely miközben bekapcsolja az egyént a közösségi hálóba, egyidejűleg megteremti annak hagyományait is. Ezek a hagyományok

---

¹ Ricoeur a beállítódás (disposition) alatt egyfajta szabályozást ért, ami előírja a cselekvés bizonyos módozatait

nem pusztán viselkedéses, cselekvéses konvenciók formájában öltenek testet – mint a Mérei kapcsán idézett vizsgálatban, a játéksorban megjelenő elemek szekvencialitása – hanem a közös elbeszélések gyakorlatával is párosulnak (Pléh, 2003).

A csoport történései a csoportos események élménytartalmának hordozói. Amellett, hogy biztosítják a tagok csoporthoz való tartozásának pozitív élményét, a folytonosság tudatát, egyben a csoportban elfogadott értékek és a problémákkal való megküzdés elfogadott készletét is magukban rejtik. Hasonlóan a személyes élettörténeti elbeszélésekhez (Greenwald, 1980; McAdams, 1988/2001; Bruner és Lucariello, 2001; Erős és Ehmann, 1997) a csoporttörténetekből a csoport identitására lehet következtetni (László, 2008).

3.3. Reprezentáció, identitás, történet

A szociálpszichológiában a csoportazonosulás kérdésének vizsgálata a szociális identitás elmélet hagyományába ágyazódik, amely alapvetően a kognitív folyamatokat alapul véve, egyéni szükségleteken és motivációkon (a pozitív szociális identitás szükséglete) keresztül próbálja magyarázni az interperszonális és a csoportközi folyamatok dinamikáját (Tajfel, 1981). Feltételezi, hogy a csoport-hovatartozás igénye szorosan összefügg a pozitív önbecsülés szükségletével, amely a csoportközi összehasonlításban válik megragadhatóvá. A pozitív önbecsülés kialakítása csoportazonosulást feltételez, amelyben a csoport által közvetített értékek az egyén viszonyulásaiban is megjelennek. Csoport szinten ezek az értékek a viselkedéses vagy elvi hagyományokban öltenek testet, amelyek lényegében közösen kialakított viszonyrendszerek, érték alapú vonatkoztatási keretek. Reicher (2004) újabban megjelent tanulmányában bírálja a szociális identitás és a társas kategorizációs elmélet történeti pályafutását, amelyben a legtöbb kutató redukcionista módon kezeli a csoportidentitás kérdését; leegyszerűsítve azt a kategorizáció és a csoportközi összehasonlítás vizsgálatára. Turner klasszikussá vált kritikáját követve hívja fel Reicher arra a figyelmet, hogy a minimális csoportparadigma Tajfel számára csak a téma feltárásának kezdetét jelentette. Annak ellenére, hogy a szelf egy egyedülálló szuverén entitás, a szociális identitáselmélet hagyományában, mint komplex rendszer jelenik meg: önmagunk meghatározásában használhatunk olyan terminusokat, amelyek egyediségünket emelik ki egy személyközi összehasonlításban (személyes identitás), vagy hangsúlyozhatjuk a csoporttagságunkat egy csoportközi helyzetben. Az a kérdés, mely szerint milyen körülmények között cselekszik az egyén individuális igényeinek figyelembevétele mentén, vagy a csoport szükségletei alapján, a tudományos absztrakció szintjén univerzálisnak tűnő,

statikus válaszokat eredményezhet, miközben elfedheti a csoport és a csoportközi folyamatok valódi, kontextuális alapú dinamikáját. Mint azt Reicher megjegyzi „[...] a minimális csoport kísérleteket ugyanolyan jól le lehet írni a „maximális csoport kísérletek” kifejezéssel.” (Reicher, 2004;930). Ezzel a megállapítással arra utal, hogy Tajfel klasszikus kísérletében a minimálisnak tűnő feltételek – a két kategória pusztán jelenléte – az adott helyzetben valójában, mint maximális kényszerítő tényezők jelentek meg; ti. a laboratóriumi helyzetben a látszólag triviális kategóriák azért válnak lényegessé, mert a személyek nem rendelkeznek más „kognitív alternatívákkal” (Tajfel, 1981). Amire Reicher felhívja itt a figyelmet, az a szociális identitás dinamikus aspektusa és kontextusfüggő vizsgálata. Breakwell (1993), és újabban Markova (2007) is ebben látják a szociális identitáselmélet és a szociális reprezentáció elmélet hasonlóságát. Amellett érvelnek, hogy habár a két elmélet merőben más episztemológiai gyökerekkel rendelkezik, egymást kölcsönösen feltételező folyamatokról van szó.

Breakwell (1993) szerint a szociális reprezentáció folyamata kettős funkcióval rendelkezik. Egyfelől beszélhetünk az *általános reprezentációs folyamat* funkciójáról, amely a lehorgonyzás és a tárgyiasítás révén az ismeretlen, új élményeket már létező, jelentésteli társas kategóriákba ágyazza. Mivel a jelenségek szociális reprezentációja társas kommunikációban zajlik, a konszenzuális jelentés kialakítása egyrészt csökkenti magának a jelenség értelmezésének a bizonytalanságát, egyúttal azonban csökkenti a reprezentálás folyamatában jelenlévők társas kognitív bizonytalanságát is. Ez az elgondolás közvetett módon összhangban áll a szociális identitás Hogg és Mullin (1999) által javasolt motivációs elméletével, mely szerint a csoportidentitás alapvető szerepe a kognitív bizonytalanság csökkentése, hogy „jelentéstelivé és átláthatóvá tegye ezeket a helyzeteket” (Brewer és Pickett, 2001;298). A kutatások azt mutatják, hogy minimális csoport helyzetben a kognitív bizonytalanság mértéke egyenes arányban áll a csoportazonosulás igényével és a saját csoport iránti elfogultsággal (Hogg és Mullin, 1999). Breakwell (1993) szerint a jelentések konstrukciójának közös univerzuma elősegíti, nyíltabban fogalmazva meghatározza a csoporttudatot. Jovchelovitch (1996) a megismerést nyíltan összekapcsolja az identitással. Véleménye szerint a valóság értelmezése egyben annak elsajátítását is jelenti, amely kommunikációban való visszaforgatása nem pusztán az értelmezés, hanem magáról a reprezentáló személy tartalmáról, identitásáról is árulkodik.

A szociális reprezentáció folyamatának másik funkciója a *specifikus reprezentációkra* vonatkozik, amit Breakwell úgy határoz meg, mint amelyek a csoportdinamika és az egyéni szükségletek mentén szerveződnek a csoportközi folyamatok relációjában. Breakwell a szociális reprezentáció elmélet legfőbb hiányosságát abban látja, hogy az elmélet nem tudja megmagyarázni azt, hogy ezek a reprezentációk miért az adott

módon szerveződnek. Hangsúlyozza, hogy a szociális reprezentációk egyfelől kognitív struktúrák, amelyek konszenzuális formájuk révén elősegítik a kommunikációt a közösség tagjai között. Másfelől ezek a reprezentációk egyben a csoport nyilvános retorikai eszközei is, amelyek amellet, hogy növelik a csoportkohéziót, egyben meghatározzák a külső csoportokhoz való viszonyt is. Ilyenformán a reprezentációk csoportdinamikai megközelítésében a hangsúly nem a reprezentálás folyamatára esik, hanem a csoport és a reprezentáció kapcsolatára. Egyfelől amit a szociális reprezentáció elmélet az identitás kérdésének vizsgálatához ad, az a tartalom. Másfelől, amit a szociális identitás elmélet nyújthat a reprezentációk tanulmányozásához az a reprezentációk funkcionális vizsgálata a csoporton belüli és a csoportközi folyamatokban.

Markova (2007) hangsúlyozza, hogy míg a társas kategorizáció elmélet a csoporttagságot a hasonlóság alapján határozza meg, figyelmen kívül hagyja a csoport organikus életét. Ez utóbbit hívja Lewin közös sorsnak (interdependence of fate), amely történetileg képződik (Lewin, 1940 id. Markova, 2007). A kontextus vizsgálata ilyenformán nem csupán a helyzeti, hanem a csoport történeti kontextusát is magába kell, hogy foglalja. Az elmúlt évtizedekben az egyre markánsabban körvonalazó elképzelés, mely szerint a csoportban létező szociális reprezentációk szükségképpen identitásfunkciót is betöltenek (Breakwell, 1993; de Rosa, 1996; Elajabarieta, 1994; Vala, 1992), szorosan összekapcsolódott a szociális reprezentáció narratív felfogásával (Flick, 1995; Jovchelovich, 1995; László, 1997, 1999; 2005). Ez az integrált megközelítés legfőképpen amellet érvel, hogy a szociális reprezentációk változásának tanulmányozásában nélkülözhetetlen azok történetiségének figyelembevétele, mely kézenfekvően az adott közösséghez kapcsolódóak. A narratív megközelítés jelentősége az identitás tanulmányozásában legfőképp abban nyilvánul meg, hogy az identitás szempontjából lényeges jelenségek, tapasztalatok koherens értelmezését nyújtja, és egyúttal megteremti a jelenségek időbeni láncolatát is (Ricoeur, 1991/2001; Bruner és Feldmann, 1994, László, 1997, 2005). Az elbeszélés, mint kulturális eszköz lehetővé teszi az események olyan formán való alakítását, amely nélkülözhetetlen ahhoz, hogy az időben egymástól eltérő eseményeket egy értelmezhető egészé, cselekménnyé, történeté, csoporttörténeté formálja (Wertsch, 2002). A csoporttörténetek narratív szempontú elemzése feltárhatja mindazokat a szociális reprezentációkat - szimbolikus konstrukciókat -, amelyek a csoportnak a világban elfoglalt helyére és szerepére utalnak.

4. Történelem poétikája és a nemzet retorikája

A történettudománnyal kapcsolatban az elmúlt két-három évtizedekben komoly kételyek fogalmazódtak meg, amelyek elsősorban a történetírás narrativitásához fűződnek. Mivel általában az elbeszélés tulajdonképpen kategóriájának általában a fikciót tekintik, a történelmi események elbeszélése akaratlanul is abba a gyanúba keveredik, hogy az elbeszélés esztétikai kritériumait szem előtt tartva az ábrázolt események realitását összemossa a fikcióval. A probléma megközelítésében a történelemtudomány területén a narratív elemzéseknek négy fő vonulata alakult ki. Az *Annales-kör* (Braudel, 1980; Furet, 1972; Le Goff, 1985) teljes egészében elvetette az elbeszélő mód történettudományos alkalmazást. Véleményük szerint a történelem elbeszélő jellege dramatizálja, regényesíti tárgyát, ami aláássa a történetírás tudományos hitelét. A nyelv szemiotológiai elméletéből táplálkozó irodalomteoretikusok és filozófusok mint, Barthes (1996) vagy Todorov (1979) a történelmi elbeszélés problematikáját egy általánosabb beszédelméleti álláspontból közelítik meg. Ők a narrativitást pusztán egy diszkurzív technikának tekintik, amely – véleményük szerint - nem minden esetben alkalmas a valóság megjelenítésére. Az ezzel kapcsolatos problémát Barthes (1981) részletesen kifejti *A történelem diskurzusa* című tanulmányában, ahol élesen támadja a történetírás színlelt objektivitását. Véleménye szerint a történelem elbeszélő sajátosságából, valamint objektív célú ábrázolásmódjából fakadóan a „jelentést” - ami mindig konstruált és nem meglelt – felcseréli a „valósággal” – ami mindig meglelt és nem konstruált. Barthes szerint az objektív történelemben egyetlen valóságos mozzanat a megfogalmazatlanul álló jelölt. Az elbeszélt jelleg a történelmi elbeszélés valósághatását (effet du réel) kölcsönzi és nem a valóságát. A barthes-i problémakört az angolszász analitikus filozófiai vonulat (Danto, 1965; Carr, 2000; Mink, 1978) eltérően kezeli. Bennük is felvetődött a történelem tudományosságának, és ennek megfelelően tárgyilagosságának kérdése, egészében véve azonban nem vonták kétségbe, hogy az elbeszélés bizonyos szinten alkalmazható arra, hogy valósághűen ábrázolja az „igazságként” aposztrófált történelmi bizonyítékokat. Nem tagadják a narratív történetírás irodalmi sajátosságait, de úgy gondolják, hogy ez csupán azt jelenti, hogy a narratív történelem igazságai más szintűek, mint a „tudományos” történelem tárgyai. A narratív történelem valóságával a hermeneutikai irányzathoz tartozó gondolkodók közül részletesebben Paul Ricoeur (1978) foglalkozott, aki úgy gondolta, hogy a történelem nem csupán önmagában vett narratív relevanciájával rendelkezik, de elbeszélő módja visszahat igazságértékére is. Nézete szerint mivel a történelem múltbeli emberek cselekvéseiről szól, a múlt tanulmányozásának igazi célja az

emberi cselekvések megértése, amely „olvasása” egy szövegéhez hasonlít. A történeti szövegek esetében a megértés folyamatában megjelenő magyarázatok eszközök annak megértéséhez, „ami történt”, s nem magukban álló célok. Ennek megfelelően a történetírás célja, hogy az eseményeket egy értelmes egész részeként jelenítse meg. Az egyes cselekedetek konfigurációjuk révén rendeződnek egy cselekménysorrá, amely idői struktúrája által megteremti az események történetiségét. A cselekedetek pedig következményeik révén hozzák létre jelentésüket, amelyek adott társadalmi konvenciókba ágyazódnak. A cselekményt tehát nem a történész vetíti rá az eseményekre, hanem per se rendelkezik vele az események idői struktúrája révén.

Kétségtelen tény, hogy amióta a történetírás az annalesektől és a krónikáktól elmozdult a narrativitás irányába, a rekonstrukciós műveletek óhatatlanul konstrukcióval is párosulnak. Kérdés azonban, hogy ezáltal a történetírás szükségképpen elveszíti-e kapcsolatát a realitással? Carr (2000) amellett érvel, hogy a történelem narratív formája nem kényszeríti a valóságtól idegen, fikciós struktúrákba az eseményeket, mivel az elbeszélő forma már az explicit történetelbeszélés szintje alatt is létezik, mint az idő emberi megtapasztalásának alapvető módja (Ricoeur, 1985). Amikor az elbeszélésben az eseményeket történetté formáljuk, egyúttal értelmet is adunk a cselekvéseknek. Amit tehát az elbeszélés a történelemhez hozzáad, ahogy Bruner (2001, 56.o.) megfogalmazta: „Kiegészítjük az *annalesek* kemény adatait, *krónikákká* alakítjuk azokat, majd végül *történelemmé*” - hiszen a történelem az aminek értelme van (kiemelés László., 2005).

4.1. Emlékezet és történelem

„A történelem nem a múltat jelenti, hanem a múltról való tudást” (von Leyden, 1984). Von Leyden (1984) a *valós múlt* és a *történeti/történelmi múlt* közti különbségtétellel próbál rámutatni arra, hogy habár kétségtelenül létezik a múlt első értelemben vett formája, vizsgálata, ábrázolása a valóság konstrukciója és az emlékezet szempontjából nem olyan érdekes, mint az utóbbi, a történelmi múlt esetében. A valós múlt kifejezése bizonyos értelemben kísértetiesen hasonlít a szociális reprezentáció elmélet keretében bevezetett nyers tények (brute facts) fogalmához (Wagner, 1998), amely a társas értelemben vett világot elkülöníti a nyers, kezeletlen világtól. Hangsúlyozza, hogy az *ismeretlenből* azok az események, jelenségek kerülnek be a társas valóságba, amelyek a csoport számára lényegesek: identitása, arculata szempontjából jelentőséggel bírnak. Hasonló megállapítást tesz Collingwood (1987) a történelem és az emlékezet kapcsolatára vonatkozóan mikor azt

állítja, hogy egy nemzet történetében azok az események maradnak fenn, amelyek emlékezésre méltóak. Habár az amerikai történelem elmúlt félévszázados periódusából számtalan háborút lehetne kiemelni, az amerikaiak nagy többsége magas egyetértésben a második világháborút és a vietnámi háborút elsőként emlegeti. Pennebaker és Banasik (1997) szerint ezek az események azért kiemelkedően fontosak, mert hosszú távú pszichológiai következményekkel jártak az amerikai önkép formálásában. Míg a második világháborút követően az Amerikai Egyesült Államok, mint katonai és gazdasági nagyhatalom jelent meg a világpolitika és a gazdaság színterén, addig a vietnámi háború után ez az „egocentrikus nézőpont” megváltozott „megteremtve egy olyan új generáció megjelenését, akik megkérdőjelezték az Egyesült Államok szerepét a világban” (Pennebaker, 1997; 5).

Liu és mtsai (1999) is amellet érvelnek, hogy a történelem nem más, mint „[...] a csoportteremtés története”. Az általuk bevezetett „csoport-ontogenezis” fogalom a csoport azon törekvését hivatott jelölni, hogy megalkossa *történelmi szelfjét*, amely nem pusztán egy deskriptív történet, hanem preskriptív jelleggel is rendelkezik. Azaz, amellet, hogy elbeszéli egy csoport történetét - állításokat fogalmaz meg róla -, egyben meghatározza azt a gondolati tartományt, amely az önmeghatározás jövőbeni elképzeléseihez és annak viselkedési következményihez alapot szolgáltat. A szeptember 11-i terrortámadásra adott nemzetközi válasz elemzésével Liu és Hilton (2005) érzékletesen szemlélteti, hogy az egyes nemzetek (Anglia, Franciaország és Németország) történelmének reprezentációja különböző politikai válaszokat eredményezhet, a politikai érdekek látszólagos hasonlósága ellenére. A történelem reprezentációja azonban nem jelenti szükségszerűen az identitás tartalmának *társadalmi egységességét és időbeli állandóságát*. Annak ellenére, hogy a történelem szociális reprezentációjának leíró komponensei olyan események és személyek történeteit foglalják magukba, amelyek jelentőségére vonatkozóan egy nemzet tagjai között magas konszenzus uralkodik (Huang és mtsai, 2004), az egyes események jelentését és jelentőségét a különböző társadalmi csoportok másként ítélik meg (Liu és Hilton, 2005; Brown and Kulik; 1977). A XX. századi magyar történelem jelentős eseményei közül minden bizonnyal az emberek többsége kiemelten fontosnak tartja a Trianoni békeszerződést, az 1956-os forradalmat, vagy a Rendszerváltást. Habár jelentőségük vitathatatlan, ez nem jelenti azt, hogy az események szociális reprezentációja által közvetített jelentés egységes lenne a különböző társadalmi csoportok esetében. Mint azt már fentebb tárgyaltuk; a jelentések kialakítása és fenntartása feltételez bizonyos fokú konszenzust –akár egy csoport, akár egy nemzet esetében – ugyanakkor ez nem gátolja meg más reprezentációk kialakításának lehetőségét. Moscovici (2002) a konszenzus mértékétől függően három reprezentációs

formáról beszél: versengő (*polemikus*), a néhány szempont alapján illeszkedő (*emancipált*) és a tágabb társadalom által elfogadott egységes (*hegemonikus*) reprezentációk.

Míg az utóbbi leginkább a történelem régmúlt eseményeinek reprezentációját jellemzi, addig az első kettő a közelmúlt eseményeit illetően gyakrabban fordul elő.

4.2. A kollektív emlékezet formái és az időben változó reprezentációk

Az elbeszélés és identitás kapcsolatát az emlékezet szempontjából vizsgálva Jan Assmann (1999) hangsúlyozza, hogy a csoport fennmaradása érdekében folytonossá kell tennie identitását. Ezt a folytonosságot Assmann (1999) a kommunikatív és a kulturális emlékezet összekapcsolása révén szemlélteti. A kommunikatív és a kulturális emlékezet metszete szolgáltatja az emlékezet konnektív struktúráját, egyfajta közös tapasztalati és cselekvési teret, amelyben megjelenő élmények később emlékekké válnak, így kapcsolva össze a jelen a múlttal. A kommunikatív emlékezet a jelen vagy közelmúlt eseményeire vonatkozik, amelyekre a csoport aktív kommunikáció által emlékezik. Ez az emlékezeti forma szorosan kötődik a csoport tagjaihoz, mivel a hordozóival együtt „tűnik el”. Assmann körülbelül 80-100 évben határozza meg azt az időintervallumot, amely során a csoport tagjainak emlékezőképessége kikerül az aktív kommunikáció színteréről és átadja helyét a múlt szimbolikus, tárgyiasított alakzatainak, azaz a kulturális emlékezetnek.

A kommunikatív emlékezet időszakára jellemző kommunikációs forma nem pusztán az emlékezés, hanem a jelentéskialakítás funkcióját is betölti. A személyes tapasztalatok megosztása, az esetleges nézőpontbeli különbségek ütköztetése az eseményre vonatkozó közös jelentés kialakításának színtere is egyben. Ennek megfelelően a kommunikatív emlékezet eseményeinek reprezentációi leginkább polemikus vagy emancipált formát öltenek. Ezekre a történésekre jellemző, hogy jelentésük még nem tisztán körvonalazottak, letisztultak.

Ezzel ellentétben a kulturális emlékezet „tárgyasult formái” már nem közvetlenül kapcsolódnak az egyéni élettörténetekhez. Olyan múltbeli alakzatok, amelyek konzerválását és hagyományozását leginkább a kanonikus szövegek – a valóság síkján a történelem tankönyvek, míg a fikciók birodalmában a szépirodalmi alkotások őrzik (László és Vincze, 2001). Habár a társadalomban jelentésüket illetően magas konszenzus uralkodik, a csoport élethelyzetének megváltozásával maguk is változhatnak. Ebből a szempontból a folytonosság nem pusztán időbeli tényezők függvénye (konnektív struktúra), hanem az identitás tartalmának, jelenbeli igényeinek megfelelően történő kialakítása is egyben (Pennebaker és Banasik, 1997; Connerton, 1989). A történelmi események „affordanciái” (Liu és Liu, 2003), vagyis az általuk potenciálisan hordozott szimbolikus tartalmak és

érzelmi azonosulási minőségek, az identitáspolitika és a társadalomban reálisan élő identitásszükségletek együttesen határozzák meg, hogy miként látjuk saját történelmünket (Mead, 1932; Halbwachs, 1951/1980). Barry Schwartz (1990) a Reader's Guide to Periodical Literature című újság adatainak elemzésén keresztül mutatott rá arra, hogy az amerikai történelem nemzeti ikonjainak emlékezetét illetően a legradikálisabb változás Abraham Lincolnhoz kapcsolódik. Mint azt számos szerzővel egyetértésben Schwartz állítja, Lincoln sem halála előtt (1865), sem utána nem tartozott a közkedvelt amerikai elnökök közé, míg manapság népszerűsége vetekszik George Washingtonéval. Schwartz a spanyol-amerikai polgárháborúban látja Lincoln emlékének pozitív fordulatát. Lincoln ettől az időtől kezdve nem csak az egységes amerikai nemzet gondolatának időtálló megtestesítője, hanem a faji egyenlőség szimbólumává is vált. Még szélsőségesebb példával illusztrálja a jelenséget – miszerint a csoport identitásszükséglete, és történelmi folytonosságának igénye milyen mértékben képes átalakítani a történelmet – a gonja törzsről szóló egyik antropológiai példa (Goody és Watts, 1968). Az afrikai gonja törzs eredettörténete szerint a törzsfő Ndewura Japka, aki meghódította az országot, felosztotta azt hét fia között. A huszadik század elején, amikor a történetet először lejegyezték, a beszámolók szerint a törzsfőnek még hét fia volt. Azonban az angol gyarmatosítók terjeszkedésével a területi felosztás megváltozott: a hét területből az egyik egyesült mandingo vezér, Samori területével, míg a másikat a brit tartományi hivatal határmódosítás miatt megszüntette. Hatvan évvel később, amikor ismét lejegyezték az ország eredettörténetét, csupán egyetlen kisebb változtatását tartalmazott: a történet szerint Japkanak már csak öt fia volt.

4.3. Az elbeszélés nyelvi-strukturális tulajdonságai és az időben változó csoportidentitás

Az önéletrajzi elbeszélések kapcsán McAdams (1988/2001) hangsúlyozza, hogy az identitás stabilitása az elbeszélte élettörténet konzisztenciájával jár együtt, míg az identitás válsága a történet megváltozását vonja maga után. Ez a folyamat ideális esetben az identitás folytonosságának fenntartásának irányában zajlik. Ugyanez elmondható a csoportidentitásról is, mint ahogy azt az előző fejezetben láthattuk. A csoporttörténetek biztosítják a csoporttagoknak a csoporthoz tartozás pozitív élményét, a folytonosság tudatát és a csoportban elfogadott értékek és a problémákkal való megküzdés elfogadott készletét. Hasonlóan a személyes élettörténeti elbeszélésekhez, a csoporttörténetekből tehát a csoport

identitására, identitásának változásaira lehet következtetni. A narratív pszichológiai tartalomelemzés révén az elbeszélés kompozíciós elemei számos pszichológiailag jelentésteli tartalommal ruházhatók fel (László, 2005). Ilyen például az intrapszichés folyamatok és az elbeszélés idői szervezése közti összefüggés (Stephenson és mtsai, 1997), a szövegben megjelenő szereplői funkciók és a személyiségfejlődés kapcsolata (Péley, 2002; Ehmann, 2004, Hargitai, 2008), vagy az elbeszélői perspektíva és a szelf-reflexivitás összefüggései (Pólya, 2007).

Az elbeszélői perspektíva azokat a tudattartalmakat jeleníti meg, amelyek az eseményekkel összefüggésében az elbeszélőt és a szereplőt jellemzik. A csoporttörténetek szempontjából a szereplők mentális állapotainak nyelvi kifejezései szerepet játszanak a csoportdinamika és a csoportközi viszonyok minőségének megjelenítésében. Míg a kognitív állapotok, a szereplők hiedelmei, vélekedései, vágyai elősegítik a szereplő nézőpontjának felvételét, ezáltal hozzájárulva az esemény megértéséhez, az érzelmi állapotok kifejezései az esemény érzelmi minőségének szabályozását implikálják. A csoportidentitás szempontjából releváns események elbeszélésében megfigyelhető mentális állapotok gyakoriságának csoportközi eloszlásából és időbeni mintázataiból az általuk közvetített identitásminőségekre következtethetünk.

5. A mentális állapotok kutatása a szociálpszichológiában

Az elmeolvasás alapvető és szükségszerű emberi képesség, amely a megfelelő társas és kognitív működés elengedhetetlen feltétele. Piaget (1932) vizsgálatai során rámutatott arra, hogy mások mentális állapotainak figyelembevétele csökkenti a megfigyelő általános egocentrizmusát, amely révén a megfigyelő saját viselkedését a cselekvő elvárásaihoz igazítja, létrehozva ezáltal egy kielégítő interperszonális kapcsolat lehetőségét. Más szerzők, mint például Kohlberg (1976) a morális fejlődésben, Batson (1991) a segítségnyújtás növelésében, Richardson és mtsai (1994) a szociális agresszió csökkentésében, Savitsky és mtsai (2005) a társas ítéletalkotás hibáinak kiküszöbölésében hangsúlyozta a mentalizáció szerepét. Ezekben az esetekben a cselekvő perspektívájának felvétele olyan következményekkel jár, amelyben a hangsúly a megfigyelő önérdekéről a cselekvő érdekeinek figyelembevétele felé tolódik el.

5.1. Klasszikus attribúcióelméletek és új magyarázatok

A mentalizációval kapcsolatos kutatások a szociálpszichológiában áttételesen az attribúció tárgykörében születtek, amely a cselekvések oki magyarázatával foglalkozik. A kutatásoknak a középpontjában elsősorban az intenció vizsgálata állt, amelyet leegyszerűsített módon kapcsoltak össze a diszpozicionális és szituatív értelmezéssel, mint az okozás két lehetséges magyarázati sémájával. Ennek megfelelően a legtöbb modell mögött rejlő elgondolás abban nyilvánult meg, hogy a szándékos cselekvés okát a személy belső tulajdonságaiban keressük, míg a nem szándékos viselkedés okát általában környezeti tényezőknek tulajdonítjuk. Meg kell jegyeznünk, hogy a „diszpozíció” terminusának az attribúció irodalomban két olvasata létezik (Ross és Fletcher, 1985). Egyes kutatók a diszpozíciónak a stabil személyiségvonásokat tekintik (Jones és Davis, 1965) mások, mint például Kelley és Nisbett a viselkedés bármilyen belső, személyes okát belefoglalják a diszpozíció fogalmába. Heider (1958/2003) nyomán elindult vizsgáldások közül Jones és Davis (1965) korrespondáló következtetések elméletében olyan változókat kerestek, amelyek növelik, vagy csökkentik a diszpozicionális okozás valószínűségét. Ilyen például a cselekvés hedonikus értéke, amely szerint a szándékosság megítélése attól függ, hogy a cselekvő számára az adott viselkedés mennyire fontos. Egy másik változó a vizsgált cselekvés társadalmi kívánatossága, amellyel kapcsolatban Jones és Davis megállapítja,

hogy a társadalmi normáknak nem megfelelő viselkedések kisszámú hatással járnak, ezért a hatások mennyiségéből következően, azok jobban valószínűsítik a viselkedés mögött rejlő szándékot. Harold Kelley (1967) kovariancia modellje az információfeldolgozás szempontjából próbálta elkülöníteni a diszpozicionális és a szituatív okozás feltételeit. A modell három elem – cselekvő személy, tárgy, szituáció - kovariációs mintázatának ésszerű elemzését vázolja fel, amelyeket három dimenzióban – disztinktivitás, konzisztencia, konszenzus – vizsgál, és megadja azokat a feltételeket, amelyek alapján a megfigyelő a cselekvés okát személyes vagy szituatív tényezőkre vezeti vissza. Weiner (1971) a sikerre és kudarcra adott magyarázatokat szintén személyes és szituatív tényezőkre vezette vissza.

Habár a diszpozicionális és a szituatív attribúció szerepét Heider (1958/2003) maga is kihangsúlyozta, azonban ennél lényegesen tágabb értelemben közelítette meg a társas viselkedés magyarázatát. Heider egyike volt azon pszichológusoknak, akik felismerték, hogy a hétköznapi pszichológia/naiv pszichológia (common sense psychology) fogalmi, értelmezési összefüggései alapvető befolyást gyakorolnak az emberek társas észlelésére és viselkedésére. Heider célkitűzése kettős volt: egyrészt tudományos fogalmi keretbe ágyazva próbálta elhelyezni a társas viselkedéssel kapcsolatos elgondolásait, másrészt megpróbálta rekonstruálni azokat a mindennapi fogalmakat és kereteket, ahogyan az emberek a társas viselkedésekről gondolkodnak. Heider tanácsa, mely szerint a tudomány sokat tanulhatna a naiv pszichológiától (Heider, 1958/2003) süket fülekre talált. Ehelyett az attribúcióval foglalkozó kutatók többsége az emberek társas viselkedésekkel kapcsolatos elgondolásait a pszichológus által felállított normatív modellekkel hasonlította össze (például Kelley, 1967; Nisbett és Ross, 1980). Ehhez a diszpozicionális valamint a szituatív okozás Heidertől származó kategóriái kellően redukálható fogalmi keretet kínáltak. Ez a leegyszerűsítés azonban ahhoz vezetett, hogy nem vettek figyelembe más pszichológiai entitásokat, amelyek a viselkedés konzisztens jelentéséhez éppúgy hozzájárulnak.

„[...] mivel a kölcsönkapcsolat nem egy tárggyal, hanem egy másik személlyel áll fenn, vizsgálódásunkba be kell vonnunk azt is, hogy az alany miképpen észleli a másik személy pszichológiai világát. Általában egy személy arra reagál, amit szerinte a másik észlel, érez és gondol – azon felül, amit a másik cselekszik. Más szóval, a személyközi viszonyokban legtöbbször lényegi vonásként jelen vannak a másokban lejátszódó feltételezett jelenségek.” (Heider, 2003;39)

Heider tehát a cselekvésmagyarázatokban a tárgynak vagy személynek tulajdonított invarianciák alatt nem a személy vonásait értette, hanem olyan motivációs tényezőket – érzelmek, vágyak, képességek, gondolatok – melyek az adott viselkedés folyamatának függvényében invariánsnak, stabilnak tekinthetők.

5.2. Régi – új elmélet: a naiv cselekvésmagyarázatok

A klasszikus attribúciós elméletek által leírt modellek nem csupán Heider eredeti elgondolásától térnek el, hanem jelentősen különböznek azoktól az elképzelésektől is, ahogyan a filozófusok, a fejlődéslélektani kutatók, vagy a szociológusok gondolkodnak erről a témáról (Bartsch és Wellman, 1989; Davidson, 1963; Kalish, 1998; Buss, 1978; Locke és Pennington, 1982). Ezek a tudományterületek a szándékos és a nem szándékos viselkedésekre adott magyarázatokat általában *indok* (reason) és az *ok* (cause) alapján különböztetik meg. Bertram Malle (1999) ezen megfontolások alapján a cselekvések értelmezésére egy régi-új modellt javasol (people's folk explanations of behaviours). Nem csupán azért régi, mert filozófiai cselekvésmagyarázatokban rejlik a gyökere, hanem mert erre már burkoltan Heider is felhívta a figyelmet. Újdonsága abban rejlik, hogy túlmutat a diszpozicionális és szituatív okozás dichotóm felfogásán és sokkal finomabban elemzi a szándékos és nem szándékos cselekvések mögött rejlő magyarázatok típusait. A szándékos viselkedés esetében három magyarázati típust különít el: az *indokot* (reason), az *indok kauzális történetét* (causal history of reason) valamint a *cselekvést lehetővé tevő faktorokat* (enabling factors). Az *indok* alatt olyan magyarázatokat ért, amelyek a cselekvési szándékot kiváltó közvetlen megfontolásokra, a cselekvő belső, mentális állapotaira utalnak. Lényeges megjegyezni, hogy ennél a magyarázati típusnál a megfigyelő feltételezi, hogy a cselekvő tudatában volt az adott megfontolásoknak, amikor a cselekvést végrehajtotta. A modern filozófiában a legtöbb szerző az indokok alatt vágyakat és vélekedéseket értenek, amelyek racionális magyarázatot szolgáltatnak a szándékos viselkedésre (Anscombe, 1957; Davidson, 1963). Ennek megfelelően az indok-magyarázat lehet vélekedés vagy vágy jellegű. Az *indok kauzális története* olyan magyarázati típus, amely leginkább magát az indokot magyarázza, vagyis azokat a tényezőket, amelyek a cselekvőt a viselkedéssel kapcsolatos megfontolásaihoz elvezették. Ez a magyarázati típus nem feltételezi a cselekvést megelőző tudatos megfontolásokat. Végül a *lehetővé tevő faktorok*, mint magyarázati típus nem a cselekvés miéértjére adják meg a választ, hanem a hogyanjára: hogyan volt lehetséges a szándék viselkedéses megnyilvánulása. A nem szándékos cselekvések magyarázati típusát Malle *oki magyarázatnak* (cause) hívja, amelyek inkább mechanikus okok. Ebben az esetben azokat az okokat veszi figyelembe a magyarázó, amelyek az adott viselkedést előidéztek.

6. A perspektíva kérdése

A cselekvésmagyarázatok mögött rejlő általános megfontolások szorosan összekapcsolódnak a cselekvő-megfigyelő, vagyis a perspektíva okozta torzításokkal. Jones és Nisbett (1971) rámutatott arra, hogy a különböző nézőpont eltérő cselekvésmagyarázatokat eredményez. A klasszikus attribúció elméletekhez igazodva azt találták, hogy a cselekvő saját viselkedésének magyarázatában inkább szituatív tényezőket használ, mások viselkedésére vonatkozóan viszont diszpozicionális tulajdonságokat említ. Ez az eltérés a cselekvés kimenetele szempontjából még kifejezettebben jelenik meg: a cselekvő saját sikerét belső, diszpozicionális okoknak tulajdonítja, míg a mások sikerét inkább külső, szituatív tényezőknek. Kudarccs esetén viszont pont fordítva jár el: saját kudarcát a helyzeti tényezőkben keresi, míg másokét inkább a személyiségükben. Például egy vizsgán szerzett jeles érdemjegyet a cselekvő a tudásával magyaráz, míg a megfigyelő inkább a tanári elfogultsággal. Fiske és Taylor (1975) arra is rámutatott, hogy a térbeli elhelyezkedés által korlátozott figyelmi kapacitás is befolyásolja a viselkedés magyarázatát. Vizsgálatukban a megfigyelő egy interperszonális helyzet két résztvevőjének viselkedését a figyelem fókuszától függően magyarázta. Annak a személynek a viselkedését, akit jobban látott, szignifikánsan több diszpozicionális okkal indokolta.

A cselekvő-megfigyelő torzítás Malle modelljében úgy áll elő, hogy a cselekvő a szándékos viselkedés magyarázatában inkább indokra, míg a megfigyelő az indokok kauzális történetére támaszkodik – ez utóbbi esetben a megfigyelő gyakrabban említ vonás jellegű okokat (Malle és mtsai, 2004). Fentebb már utaltunk arra, hogy a diszpozíció terminusát egyes szerzők eltérően használják. Ennek megfelelően, amikor diszpozicionális magyarázatról beszélünk, akkor a megfigyelő magyarázata vonatkozhat a cselekvő személyiségvonásaira, vagy általában a személlyel kapcsolatos belső okokra (például a képességre). A diszpozíció fogalmának mindkét értelmezése Malle modelljében az indok kauzális történet jellegű magyarázatában helyezkednek el.

A siker-kudarccs, valamint a cselekvő-megfigyelő helyzetek által eredményezett torzítások okait a pragmatikai célokban és az információ-hozzáférésben kereshetjük. Malle (2004) a pragmatikai célok közül elsősorban a benyomáskeltést (impression management) emeli ki és azt az indok alapú magyarázati típussal kapcsolja össze, amelyek gyakoribbak abban az esetben, ha a cselekvőnek az a szándéka, hogy önmagát pozitív, racionális cselekvőként mutassa be (Malle és mtsai, 2000). Ugyanakkor a megfigyelő pragmatikai célja természetesen ettől eltérőek, hiszen nem áll szándékában a cselekvő viselkedését

ésszerű és igazolható színben feltüntetni. Éppen ezért a megfigyelő nagyobb valószínűséggel utal a cselekvést kiváltó indok történeti tényezőire. Ezt a jelenséget a szakirodalom önkiszolgáló torzításnak hívja (Miller és Ross, 1975). Jogosan merül fel azonban a kérdés, hogy az effajta torzítás háttérében a korlátozott információknak milyen szerepe van. Lévén, hogy a cselekvő könnyen hozzáfér azokhoz a kontextuális tényezőkhöz, amelyek alapján az adott cselekvés kimenetelét illetően a vélekedéseit és vágyait megformálta, a legcélszerűbb a magyarázatban ezeknek a vélekedéseknek és vágyaknak a tartalmára hivatkozni. Ellenben a megfigyelő korlátozott hozzáférése révén általában nem képes a cselekvő indokait számításba venni. De ha mégis, akkor az indokok között elsősorban a cselekvő vágyait említi (Malle és mtsai, 2004). Ez azért lehetséges, mert az adott kontextusból, a kulturális ismeretekből és gyakorlatból, valamint a normatív szabályozásból adódóan a vágyakra könnyebb következtetni (Malle, 2004; Bruner, 1990). Míg a hiedelmek olyan információkat reprezentálnak, amelyek idoszinkretizmusa révén csak a cselekvő számára hozzáférhetők.

6.1. Perspektíva felvétel jelentősége a cselekvések értelmezésében

Az előző részben láthattuk, hogy az eltérő magyarázatok elsősorban a helyzetből adódó perspektíva révén, másrészt eltérő pragmatikai célok következtében jelennek meg. Ez utóbbinak elsősorban nem a cselekvés megértése a célja, hanem sokkal inkább önös érdekeink kiszolgálása. Mint ahogy azt a bevezetőben említettük a megfelelő társas viselkedésnek szükségszerű feltétele a perspektíva felvétel, amely a megfigyelőt kimozdítja az egocentrikus látásmódjából, ezáltal a megértés szintjén igazodik a cselekvőhöz. Az attribúció kutatásban az egyik legelső vizsgálat, amely perspektíva felvétel hatásával foglalkozott Regan és Totten (1975) nevéhez fűződik, akik rámutattak arra, hogy a perspektíva felvétel instrukció (arra kéri a résztvevőt, hogy helyezkedjen bele a cselekvő helyzetébe és így magyarázza meg annak viselkedését) következtében a cselekvő-megfigyelő torzítás csökkent. A későbbi kutatások eredményei igazolni látszanak azt a feltevést, mely szerint a perspektíva felvétel következtében a megfigyelő nem csupán a megfigyelt viselkedéshez könnyen illeszthető diszpozíciókat veszi figyelembe, hanem a cselekvő mentális állapotára, gondolataira, érzelmeire is kiterjeszti figyelmét (Batson és mtsai, 1997; Davis és mtsai, 1996).

Ez a megközelítés hasonló ahhoz, amelyet Gilbert (1988) a cselekvésmagyarázat kétlépcsős modelljében kifejt. Ennek tükrében a cselekvésmagyarázat első lépéseként

előálló diszpozicionális következtetés egy *automatikus folyamat* eredménye, míg a perspektíva felvétel egy *kognitív erőfeszítés* következménye.

6.2. Perspektíva felvétel és hasonlóság

A perspektíva felvétel folyamatát illetően konszenzus mutatkozik a kutatók között abban, hogy a perspektíva felvétel központi eleme az *észlelt hasonlóság*, amely a szelf és a másik mentális reprezentációinak átfedése révén jön létre (Aron és mtsai, 1991; Batson, 1994; Davis és mtsai, 1996; Galinsky és Moskowitz, 2000). A reprezentációs átfedés két eltérő folyamat eredményeképpen állhat elő. Az egyiket Davis és munkatársai (1996) *inkluzív* (magába foglaló) folyamatnak nevezik, amelyben a célszemély tulajdonságai a hasonlóság mentén összeillesztésre kerülnek a szelffel. Azaz a célszemély tulajdonságait a szelf magába foglalja. Ezzel szemben a másik folyamat a *projekció* révén valósul meg, ahol személy saját tulajdonságait kivetíti a célszemélyre. Ez utóbbira a „hamis konszenzus” jelensége az egyik legtipikusabb példa, amely során a megfigyelő másoknak tulajdonított saját attitűdjén keresztül egy vélt konszenzust feltételez (Marks és Miller, 1987). A két folyamat szituatív érvényességét a célszemélyre vonatkozó előzetes ismeretek határozzák meg. Aron amellet érvel, hogy abban az esetben, ha a személy rendelkezik a cselekvőre vonatkozó ismeretekkel, akkor a szelf-másik reprezentációs átfedés az inkluzív folyamat révén valósul meg (Aron és mtsai, 1991), míg az előzetes ismeretek hiányában a projektív eljárást alkalmazzuk (Davis és mtsai, 1996).

Malle és mtsai (2004) egy vizsgálatukban kimutatták, hogy abban az esetben, ha a megfigyelő ismerte a cselekvőt, magyarázatában megnőtt az indokok száma, különös tekintettel a vélekedés jellegű indokokra. Searl (1983) hasonló megállapítást tesz, amikor azt állítja, hogy a viselkedés mögött vágyak és vélekedések kusza, gyakran egymásnak ellenmondó kapcsolati rendszere áll, amelyek közül az, hogy milyen indok kerül be a magyarázatba, az attól függ, hogy a magyarázó milyen hasonlóságot észlel a cselekvő és saját maga kognitív hálózata – azaz vágy és vélekedésrendszere között.

A reprezentációs átfedés – inkluzív és projektív – folyamatát demonstráló kétféle kísérleti paradigma eltérő összefüggést implikál a hasonlóság és a perspektíva felvétel között. Az inkluzív folyamatot vizsgáló kutatások a perspektíva felvétel jelenségét az észlelt hasonlóság következményeként kezelik. Aron és munkatársai (1992) házaspárokat kértek arra, hogy egy tulajdonságlistán jelöljék be azokat a tulajdonságokat melyek párjukat leginkább jellemzi, majd egy későbbi vizsgálatban saját magukra vonatkoztatva is válaszoltak a tulajdonságokra. Ez utóbbi esetben a vizsgálatvezetők reakcióidőt mértek, és azt találták, hogy személyek azokra a tulajdonságokra, amelyek konzisztensek voltak a párjuknak tulajdonított tulajdonságokkal, gyorsabban válaszoltak. Továbbá azt is

kimutatták, hogy az észlelt hasonlóság pozitívan korrelált a perspektíva felvétellel. A projektív folyamat oldaláról viszont Davis és munkatársai (1996) Aron kutatásából átvett paradigmát alkalmazva (Aron és mtsai, 1991) bizonyította, hogy abban az esetben, mikor a megfigyelő és a cselekvő nem ismerik egymást, a perspektíva felvétel instrukció indukálja a kialakult szelf-másik reprezentációs átfedést, vagyis az észlelt hasonlóságot. Malle (2004) maga is azt gondolja, hogy a magyarázatban megjelenő vélekedés jellegű indokok feltételezik a perspektíva felvételt, ugyanakkor a vágy jellegű indok esetében ez nem szükségszerű. Ezt az elgondolást párhuzamba állítja a fejlődéslélektani kutatások eredményeivel, amely szerint a gyerekek korábban sajátítják el a vágy, mint a vélekedés jellegű következtetéseket (Nelson-LeGall, 1985; Wellmann és Woolley 1990; id. Malle, 2004).

6.3. Hasonlóság és különbözőség; csoportidentitás és csoportközi konfliktus

Aron és mtsai (1991) azon elgondolása, mely szerint a szelf mentális reprezentációja bizonyos elemeiben átfedést mutat a társak mentális reprezentációival, a csoportjelenségekre éppúgy érvényes, mint az interperszonális viszonyokra.

Önmagunk meghatározásában gyakran használunk olyan tulajdonságokat, amelyekben saját csoportunk más tagjaival osztozunk (Kuhn és McPartland, 1954). A szociálpszichológiában ezt az elgondolást a társadalmi kategorizáció elmélet (Turner és mtsai, 1987) tárgyalja, amelynek központi fogalma a *deperszonalizáció*: az a folyamat, amelyben a személy önmagát úgy fogja fel, mint egy szociális kategória kicserélhető tagját, és nem mint egy önálló, egyedi személyiséggel rendelkező entitást, amely egyediségéből adódóan megkülönböztethető másoktól. A deperszonalizáció különösen lényeges szerepet játszik a társadalmi kategorizációban mint a csoportjelenségek mögött megbúvó alapvető folyamat.

„A deperszonalizáción keresztül a személyes identitás és a csoporttagság mentális reprezentációi kibogozhatatlanul összekapcsolódnak; vagyis a saját csoport tulajdonságai a szelf részévé válnak.” (Smith és Henry, 1996:635).

Brewer (1991) optimális megkülönböztethezőség elmélete (optimal distinctiveness theory) alapvetően hasonló elgondoláson alapszik. Az elmélet szerint az emberek optimális egyensúlyra törekednek a csoport-hovatartozás alapján birtokolt tulajdonságok, valamint a

személyes tulajdonságok által nyert egyediség kettős szükséglete között. A két szükséglet optimális találkozásának metszópontjában az önmeghatározás leghangsúlyosabb tulajdonságai azok lesznek, amelyekben más csoporttagokkal is osztozik az egyén, és ezek mentén nyer értelmet a másik csoporttól való megkülönböztetés. Számos kutató (Smith és Henry, 1996; White és mtsai, 2001; Deaux, 2000) a saját csoporttal való azonosulást közvetlen összefüggésbe hozza a saját csoport és szelf mentális reprezentációinak átfedésével, és ennek mértékével definiálja azt. Vagyis véleményük szerint a csoporttal való azonosulás azt jelenti, hogy milyen mértékű a reprezentációs átfedés. Az elgondolás bizonyítására nagyszámú vizsgálatok születtek (Smith és Henry, 1996; Otten és Epstude; 2006; Tropp és Wright; 2001) amelyek reakcióidő-mérési paradigmát alkalmaztak. Ennek a módszernek az általános logikája azon alapszik, hogy az én és a saját csoport reprezentációi ugyanazokból a jellemzőkből épülnek fel. Amikor a személy különböző tulajdonságokat ítél meg aszerint, hogy azok mennyire jellemzőek rá, aközben a saját csoport reprezentációja is aktiválódik. Így abban az esetben, amikor a saját csoportra nézve a tulajdonságokat a jellemző-nem jellemző dimenzió mentén kell megítélnie, az énré és a csoportra egyaránt jellemző tulajdonságokra a reakcióidő-mérés során a személy gyorsabban reagál, mint az inkonzisztens szelf-csoport attribútumokra. A reakcióidő-mérés ebben az esetben a csoporttal való azonosulás implicit mérőeszközéül szolgált. Emellett csoportazonosulást mérő kérdőíveket használtak explicit mérőeszközként (társas identitás-kérdőív (Brown és mtsai, 1986); elkerülést mérő kérdőív (Smith és mtsai, 1999). Az eredmények arra engednek következtetni, hogy a saját csoportjukkal erősen azonosuló embereknél a saját csoport reprezentációs szinten szorosán összefonódik az énnel, amely a gyengén azonosulóknál nem volt kimutatható. A csoportazonosulás és a reprezentációs átfedés ezen összefüggéseit még inkább alátámasztja Coats és munkatársai (2000) vizsgálata, amelyben azt is bizonyították, hogy a szelf és a saját csoport mentális reprezentációinak átfedése a tulajdonságokon túl az attitűdökre is kiterjed.

A szelf ezen rekonstruktív természete, melynek folyamán a szelf magába foglalja a saját csoportot, számos következménnyel jár a társas viselkedésre nézve. Amíg a társas kategorizáció elmélete (Turner és mtsai, 1987) a társas identitás azon kognitív mechanizmusait tárgyalja, amelyek lehetővé teszik a társas viselkedést, a *szociális identitás* elmélet (Tajfel, 1981) kifejezetten azokkal a motivációs tényezőkkel foglalkozik, amelyek a társas viselkedést meghatározzák. Az elmélet szerint a csoportazonosulás két alapvető motivációja az *önértékelés növelése* és a *külső csoporttól való megkülönböztetés*. Az önértékelés szükségletéből adódóan olyan csoportok tagságát keressük, amelyek pozitív értékeik révén hozzásegítenek minket önértékelésünk növeléséhez, vagyis pozitív társas

identitást nyújtanak. Cadinu és Rothbart (1996), valamint Smith és Henry (1996) vizsgálataikban kimutatták, hogy a csoport- és a szelf-reprezentációk átfedésének mértéke pozitívan korrelál a saját csoport pozitív értékelésével. Más szavakkal, minél nagyobb az észlelt hasonlóság, annál pozitívabban értékelt a csoport. A pozitív önértékelés, mint eredmény – a szociális identitáselmélet szerint – a társas összehasonlítás következményeként áll elő. A pozitív identitás a csoportközi összehasonlítás viszonylagos eredménye, amely az információfeldolgozás és megjelenítés eltérő módozatait implikálja csoportközi helyzetben. Az attribúciós torzítások fentebb bemutatott önkiszolgáló jellege csoportközi szinten az etnocentrizmusban mutatkozik meg. Az etnocentrizmus a saját csoporthoz való kötődés és az ennek következményeként előálló preferencia viselkedés megnyilvánulása. Az attribúciós folyamatokban a saját csoporttal szembeni elfogultságot végső attribúciós hibának nevezik (Pettigrew, 1979): a saját csoport sikereit és a külső csoport kudarcait általában belső tényezőknek tulajdonítjuk, míg a saját csoport kudarcainak és a külső csoport sikereinek magyarázatában környezeti attribútumokat használunk. A pozitív megkülönböztetés igénye nyelvi szinten is megjelenik. Általában a saját csoport pozitív, illetve a külső csoport negatív viselkedésének absztrakt nyelvi síkon történő leírása (melléknevek használata) időben tartós és konstans értéket tulajdonít a csoportnak. Míg a saját csoport negatív és a külső csoport pozitív magatartásának konkrét, kontextusfüggő nyelvi megjelenítése (leíró igék használata) a viselkedés egyediségére utal, annak helyzetspecifikusságát implikálja, ezáltal megakadályozza az általánosítást (Maas és mtsai, 1998). Újabban Leyens és munkatársai (2000) az érzelmekkel kapcsolatban, Kozak (megjelenés alatt) pedig általában a mentális állapotok tulajdonítására vonatkozóan is kimutatta a csoportközi torzítást. Az infrahumanizációs elmélet (Leyens és mtsai, 2000) szerint léteznek olyan humán tulajdonságok, amelyek kizárólag az ember sajátjai, s amelyek birtoklása révén megkülönböztethető más alacsonyabb rendű élőlényektől. Ilyenek például a másodlagos, vagy szociális érzelmek (csodálat, büszkeség, vágyódás), amelyek társadalmilag meghatározottak, szemben az elsődleges, biológiai alapokkal rendelkező érzelmekkel (szomorúság, öröm, harag). Leyens és munkatársai kísérletileg igazolták a külső csoport infrahumanizációját a másodlagos érzelmek tekintetében. Ez az eredményekben úgy jelent meg, hogy a kísérleti személyek szignifikánsan több szociális érzelmet tulajdonítottak a saját csoportnak, mint a külső csoportnak. Kozak (megjelenés alatt) hasonló elgondolásból indul ki, és azt feltételezi, hogy az infrahumanizáció a kognitív kapacitás tágabb tartományára is kiterjed, így például a gondolatokra, az intenciókra és a célokra. Vizsgálatában a kísérleti személyek egy Mike nevű egyetemi hallgatóról szóló semleges történetet olvashattak. A résztvevők egyik fele úgy tudta, hogy Mike színes bőrű, a másik fele azt, hogy fehér amerikai. Az eredmények azt mutatták, hogy azok a személyek,

akik előzőleg magas pontszámot értek el egy előítéletességet mérő skálán, szignifikánsan kevesebb mentális állapotot tulajdonítottak a fekete személynek.

A saját, illetve a külső csoport megkülönböztetésének sokkal általánosabb szintje a külső csoport sztereotipizálása. Ez az alapvető kategorizációs folyamat természetes kiterjesztése (Fiske és Taylor, 1991), amelyben a személy a külső csoportnak tulajdonított jellemzőket általános érvényűnek tekinti a csoport valamennyi tagjára nézve. A sztereotípiák legtöbb esetben automatikusan aktiválódnak, és egy értelmezési keretet nyújtanak a viselkedés magyarázatában. Jóllehet, hasznos kognitív eszközök – amennyiben leegyszerűsítik az ítéleteinket és felszabadítják a kognitív erőforrásokat más, időben konkurens feladatok számára –, ugyanakkor torzíthatják is ítéleteinket, ezáltal igazolva és fenntartva a társadalmi egyenlőtlenséget a csoportok között. Mint arra Duncan (1976) is rámutatott, kétértelmű helyzeteket az emberek sztereotip-konzisztens módon értelmezik. A kísérleti személyek a nem egyértelműen agresszív viselkedést (az egyik személy meglöki a másikat) játéknak minősítették abban az esetben, ha azt a saját csoport hajtotta végre és agresszív viselkedésnek, ha az a külső csoport cselekvését jelenítette meg. Ames (2004) a sztereotípiát az egyik lehetséges elmeolvasási stratégiaként kezeli. Szerinte az egyén a saját csoport viselkedésének magyarázatában a könnyen hozzáférhető szelf-csoport reprezentációját templátként használja, míg a külső csoport viselkedésének megítélésében – az átfedő reprezentációk hiányában – az automatikusan aktiválódó sztereotip értelmezési keretet alkalmazza.

6.4. Perspektíva felvétel, mint a sztereotípiacsökkentés egyik lehetséges módja

Az elmúlt évtizedben egyre hangsúlyosabbá váltak azok az elgondolások, amelyek a perspektíva felvételt a sztereotípiacsökkentés egy lehetséges módjaként kezelik. Galinsky és Moskowitz (2000) arra voltak kíváncsiak, vajon a perspektíva felvétel képes-e módosítani a külső csoport reprezentációját. Abból a feltételezésből indultak ki, hogy egy csoportközi kontextusban a perspektíva felvétel azoknak a szelf-reprezentációknak a hozzáférését fokozza, amelyek lényegesek lesznek a csoportidentitás szempontjából. Továbbá figyelembe véve azt, hogy a kategorizációért folytatott metaforikus harcban az elmében versengő ismeretstruktúrák közül egy időben csak egy kategória dominálhat (Macrae és mt sai, 1995), feltételezhető, hogy a szelf és saját csoport reprezentációi nagyobb valószínűséggel játszanak szerepet egy külső csoportból származó személy

kategorizációjában, mint a sztereotípiá. Galinsky és Moskowitz (2000) vizsgálatukban azt találták, hogy azok a személyek, akiket arra kértek, hogy vegyék fel egy képen látott idős ember nézőpontját és írjanak esszét a célszemély egy napjáról, a későbbi vizsgálatok során nagyobb hasonlóságot észleltek a célszeméllyel, valamint jóval pozitívabban is értékelték a kontrollcsoport tagjaihoz képest. Azonban az észlelt hasonlóság és a pozitív attitűd nem csupán a célszemély esetében volt kimutatható, hanem azon kategóriával szemben is, amelybe a célszemély tartozott (idősek csoportja). A vizsgálati személyek hasonló tulajdonságokat attribuáltak önmaguknak és a célszemélynek, mi több, ezek a tulajdonságok jóval kisebb számban tartalmaztak sztereotíp kifejezéseket a célszemély kategóriáját illetően a kontrollcsoportéhoz képest. Galinsky és Moscovitz vizsgálata, számos más kutatás eredményével összhangban (Batson és mtsai, 1997; Finlay és Stephan, 2000; Galinsky és Ku, 2004) alátámasztja azt a feltevést, hogy a csoportközi kontextusban a perspektíva felvétel növeli a szelf-saját csoport reprezentáció hozzáférést, amely felülírja a sztereotíp konstrukciók használatát egy külső személy értékelésénél és kategorizációjánál. Más szavakkal tehát perspektíva felvétel csökkenti a sztereotípiát, az előítéleteket és a társas agressziót, ezáltal fokozza a társas kötődést és növeli pszichológiai közelség érzését (Cialdini és mtsai, 1997; Stephan és Finlay, 1999).

7. Narratív perspektíva és empátia

A perspektíva-felétel folyamatát az empátia-kutatások általában a kognitív empátia fogalmával azonosítják, és a 90-as évekig az érzelmi empátia fogalmától külön kezelték. Megközelítéstől függően a korai empátia kutatások két nagy csoportja körvonalazódott. Az empátia érzelmi felfogását képviselő elgondolások az empátiát általában úgy tekintették, mint az interakciós helyzetben a partner élményeire, tapasztalataira adott érzelmi választ, vagy mint a partner érzelmi állapotaiban való osztozást (Stotland, 1969; Batson és Coke, 1981; Barnett, 1987; Eisenberg, 1989). Az empátia kognitív felfogásának képviselői ezzel szemben a perspektíva-felétel folyamatának következményeként a partner tapasztalatainak megértést hangsúlyozták, és az empátiát úgy határozták meg, mint amely lehetővé teszi a partner érzelmeinek a megértését, perceptuális síkon a partner belső tapasztalatainak a pontos észlelését (Bachelor, 1988; Wispé, 1986; Ickes, 1997).

Az empátiáról alkotott eltérő álláspontokra reagálva Gladstein (1983) az empátia kétféle felfogásának együttes kezelésére tett javaslatot. Míg a kognitív empátia fogalmát, - vagy ahogy Duan és Hill (1996) nevezi az intellektuális empátiát – a perspektíva-felétel folyamatával azonosította, az affektív empátiát, a partner érzelmeire adott *ugyanolyan* érzelmi válaszként írta le. Ezzel összhangban újabban előtérbe került a kétfajta empátia egyetlen jelenségként való értelmezése (Davis, 1996; Hoffman, 1984). Davis multidimenzionális modellje az empátia egy tágabb értelmezését próbálja lefedni, amelyben az egyes részfolyamatok szekvenciális kapcsolatával megragadhatóvá válik az egyén reakciója a partner aktuális belső tapasztalataira. Ennek megfelelően a modellben az empátia, mint egy „epizód” (Davis, 2006;143) ábrázolódik, amely egyszerre jeleníti meg a perspektíva-felvételt, mint folyamatot, és az annak következményeként előálló érzelmi választ – mint kimenetelt.

Az irodalomtudomány az empátia vizsgálatában a perspektíva-felvételt lényegében összekapcsolja az elbeszélői nézőponttal. A perspektíva fogalma alatt a narratológia azt a fizikai vagy pszichológiai nézőpontot érti, amelynek szemszögéből a történet bemutatása, elmesélése történik (van Peer és Matt, 2001). Az elbeszélés strukturális elemzésén keresztül tárgyalja a perspektíva kérdését, amelyet a narratívum két szintje (történet és a diskurzus) közül a diskurzusba helyez. Míg a narratívum történeti (story) szintje maga az elbeszélte tartalom, a diskurzus az a mód, ahogyan a történet bemutatásra kerül (Chatman, 1978; Genette, 1980). A narratológiában a perspektívának számos szempontja létezik (lásd.

Pólya, 2007). A mi esetünkben kizárólag a belső fokalizációval (Genette, 1980; Bal, 1985) vagy más néven a pszichológia perspektívával (Uszpenszkij, 1984) foglalkozunk: azokkal a módozatokkal, és azok funkciójával, amelyek megjelenítik a szereplő belső mentális állapotait. Dorrit Cohn (1978) a tudati reprezentációk, azaz a szereplő belső állapotainak megjelenítésével kapcsolatban három lehetséges eljárását különböztet meg a narrátor involváltságtól függően. A *belső monológ* jellegzetessége, hogy közvetlenül jeleníti meg a szereplő belső állapotát, történéseit. Legfőbb kritériuma a belső történések egyes szám első személyben történő megjelenítése. Pszichológiai szempontból ezt a fajta narratív technikát tudat-folyásnak (stream of consciousness) is szokták hívni (James, 1892) mivel a narrátor közvetlenül hozzáférhetővé teszi a szereplő belső történéseit, amelyek inkább asszociatív, mint kauzális jellegűek. Ezzel szemben a *pszichonarráció* során a szereplő belső történéseit nem a szereplő elmondásából ismerjük, hanem a narrátor számol be róluk. A harmadik technika az elbeszél monológ vagy *közvetett diskurzus*, amely az első két technikának egyfajta ötvözete. Az elbeszélés során a narrátor mutatja be a helyzetet, de a szereplő gondolatait és érzéseit, belső történéseit közvetlen módon jeleníti meg (McHale, 1978; Rimmon-Kenan, 1983; Wiebe, 1991).

7.1. Perspektíva és narratív pszichológia

A tudati reprezentációk megjelenítése lényeges szerepet játszik a befogadás folyamatában. Egyrészt meghatároz egy bizonyos szintű kapcsolati minőséget a befogadó és a szereplő között (Bal, 1985), másrészt hozzájárul a történet, a cselekmény megértéséhez. Bruner (2005) a befogadó és a szereplő relációjára vonatkozóan a történet kétfajta mezejét különbözteti meg. Az egyik a cselekvés mezeje, amely a cselekvés argumentumait: a cselekvőt, a szándékot, a szituációt és az eszközöket tartalmazza. A másik a tudatosság tartománya, amely betekintést nyújt a szereplő gondolataiba, érzelmi világába; vagyis információt szolgáltat arról, hogy a szereplő mit tud, és hogyan érez. Ez utóbbit Bruner (2005) *szubjektivizálásnak* hívja, amely révén az elbeszélésben megjelenő valóságot a befogadó „a szereplő főhős tudatának szűrőjén keresztül” látja (Bruner, 2005, 30. o.). Az elbeszélés bruneri értelemben vett két síkjára „a valóság személyhez kötését” (Bruner, 2005, 31. o.) eredményezi; a cselekvést vagy állapotot aszerint jelöli, ahogyan azt valaki felfogja. Ezáltal nem kész bizonyosságokat kap az olvasó egy mindentudó, lebegő

forrásból, hanem emberi lehetőségekkel találkozunk, amelyek a szereplő tudatán keresztül lehorgonyozódnak.

A személyhez kötöttség nyelvi eszközeit illetően Todorov (1977) megkülönböztet egyszerű és komplex transzformációkat, amelyek „az igében foglalt cselekvést kész tényből pszichológiailag folyamatban lévővé alakítják át, amely ily módon a feltételeesség és a személyhez kötöttség érzését kelti bennünk” (Bruner, 2005. 33.o). Ilyen egyszerű transzformáció például az *intenció*, amikor a cselekvés közvetlenül a rá vonatkozó szándékkifejezésbe van beágyazva vagy a *mód*, amelyben a cselekvés leírása olyan attitűdöt teremt, amely módosítja a cselekvés szándékát. Komplex transzformáció például a *tudás*, a *feltevés* vagy maga az *attitűd*. Bruner (2005) hangsúlyozza, hogy a szubjektívizálásnak azonosulásra csábító ereje van. Egyik vizsgálatában, amelyben James Joyce *Agyag* című novellájára adott olvasói válaszokat elemezte meglepően tapasztalta, hogy az olvasók által visszamondott történet kétszer annyi egyszerű, és közel azonos számú komplex transzformációt tartalmazott, mint az eredeti szöveg. Túl azon, hogy az elmondott történetben a hallgatók újrakonstruálták a történetet a jelenbeli körülmények tekintetében: „[...] a századfordulós Dublin inkább hasonlít a mai New Yorkra.” (Bruner, 2005;37) úgy adták elő azt, mintha a történettel kapcsolatban mindent tudnának. Az olvasó azonban nem azért mindentudó, mert részletekbe menően emlékszik a történetre, hanem mert az elbeszélés a transzformáló nyelvi eszközök segítségével egy „vikariáló élményt” nyújt (Bruner, 1990;54). Tágabb értelmezési tartományban ugyan, de hasonló megállapítást tesz Ricoeur (2001), amikor azt állítja, hogy a narratív közvetítés szerepe az identifikáció révén kialakult személyiségalakzatok változatainak megalkotása; lehetséges világainknak, személyiségeinknek harmadik személyű konstrukciója.

Hasonló megállapításokat fogalmaznak meg az irodalomtudomány területén született elemzések is, hangsúlyozva a fokalizáció szerepét az azonosulásban (Stanzel, 1979; Miall, 1988). Habár Genette (1980) számára nem kérdés a narratív perspektíva hatása az olvasóra, azonban az empirikus munkák nem mindegyike támasztja ezt alá. László (1986) például azt találta, hogy azok a személyek, akik egy történetet belső perspektívából olvastak, később jobban emlékeztek a történet részleteire, mint azok, akiknek a történeteiben nem volt fokalizációs manipuláció. Van Peer és Maat (1996) vizsgálatukban arra mutattak rá, hogy az egyes szám, első személyű elbeszélés a szereplőhöz való nagyobb mértékű észlelt közelséget eredményezett az olvasókban. Más szerzők, mint például Ludwig és Faulstich (1985, id. van Peer és Matt, 2001) vagy Schramm (1985, id. van Peer és Matt, 2001) azonban a perspektíva gyenge vagy egyáltalán

semmilyen hatását nem tudták kimutatni. Van Peer és Maat (2001) szerint a témával kapcsolatos empirikus munkák az irodalomtudományban túl általános és homályos feltételezéseken alapulnak és többnyire feltételezések is maradnak.

7.2. A narratív perspektíva és az észlelt hasonlóság összefüggéseinek vizsgálata

A szociálpszichológia területén végzett laboratóriumi kutatások elméleti megfontolásai és eredményei alapján feltételezzük, hogy szoros összefüggés van a perspektíva felvétel és az észlelt hasonlóság között, amely a szelf-másik reprezentációs átfedés révén valósul meg. Arra is rámutattunk, hogy a szelf és a saját csoport mentális reprezentációinak átfedése joggal tekinthető a csoportazonosulás kognitív alapjaként (Smith és Henry, 1996; Coats és mtsai, 2000). Valószínűnek tűnik tehát, hogy a csoportidentitás önmagában implicálja a saját csoport perspektívájának felvételét, amely révén a megfigyelő kiterjeszti kognitív kapacitását, amely a saját csoport viselkedésének finomabb, részletesebb értelmezését eredményezi. Az irodalomtudományban megjelent narratív empátiával kapcsolatos teoretikus munkák is hasonló álláspontot képviselnek, habár az empirikus munkák nem mindig támasztják alá az elméleti feltevéseket (van Peer és Matt, 2001). A hasonlóság és a narratív perspektíva kérdésének tisztázására vizsgálatot terveztünk. Feltételezésünk szerint a mentális állapotok explicit nyelvi megjelenése egy szövegben elősegíti-e a perspektíva felvételt, amely az észlelt hasonlóságon keresztül jól megragadható.

7.2.1. Vizsgálati eljárás és résztvevők

A kísérleti anyag három rövid történetet tartalmazott (1. Melléklet). Mindegyik történetből két változatot állítunk elő, amelyek csupán abban tértek el egymástól, hogy a „mentálisnak” nevezett történet tartalmazott mentális igéket, míg a „nem mentális” történetben nem szerepelt mentális ige.

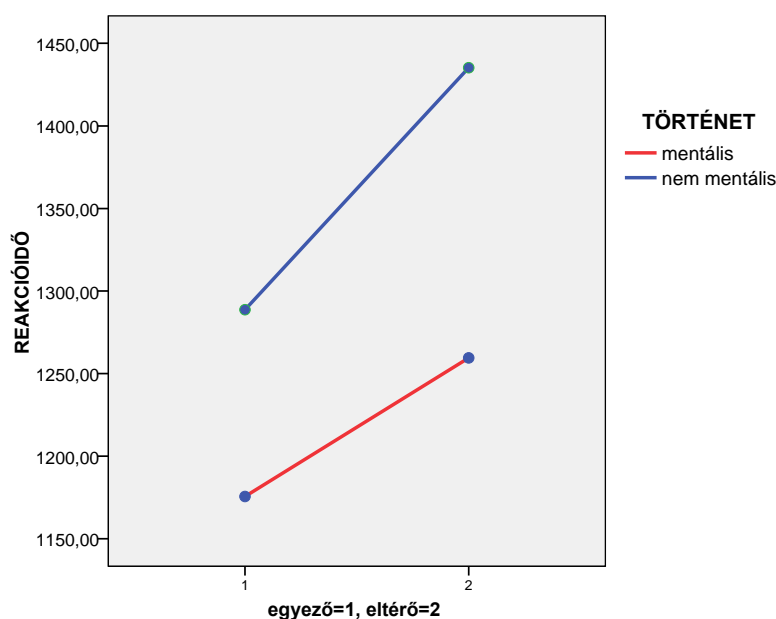
A vizsgálati személyek (alsó éves egyetemi hallgatók, N=32) egyenként vettek részt a kísérletben. Az első feladatban egy 60 tulajdonságból (pozitív (30) és negatív (30)) álló listát kaptak, amelyben minden egyes tulajdonság esetében egy hatfokú skálán meg

kell ítélniük, hogy az adott tulajdonság mennyire jellemző rájuk. A kitöltött tulajdonságlistán a válaszokat dichotomizáltuk (2. Melléklet). Abban az esetben, ha egy tulajdonsága 1-3 közötti skálaértékeket kapott, az adott tulajdonságot nem jellemzőnek kódoltuk, míg a 4-6 közötti értékeket jellemzőnek minősítettük (lásd Smith és Henry, 1996). A tulajdonságlista kitöltése után a résztvevők elolvasták a három történet egyik változatát, amely lehet mentális vagy nem mentális történet. Végül ismét meg kellett ítélniük az első feladatban használt tulajdonságlistán szereplő jellemzőket, de ebben az esetben a leírások a számítógép képernyőjén jelentek meg egyenként (a tulajdonság megjelenésének ideje 2000ms) és a kísérleti személynek csupán azt kell eldöntenie, hogy az adott tulajdonság jellemző vagy nem jellemző a történet szereplőjére. Ebben az esetben reakcióidőt mértünk, amelyet a DMDX program segítségével végeztünk. A vizsgálatot követően a kísérleti személy önjellemzéseit összevetettük a szereplőre adott válaszokkal. Az egyező és nem egyező tulajdonságok reakcióidejét átlagoltuk. A statisztikai feldolgozás során az egyezés és a valencia vonatkozásában megvizsgáltuk a tulajdonságok reakcióidejét. Az adatokon ismételt méréses varianciaanalízist, valamint összetartozó mintás T-próbát végeztünk (SPSS 15) a csoporton belüli és a csoportok közötti átlagkülönbséges vizsgálata végett. Azokat az adatokat, amelyek 300millisecundumnál alacsonyabbak vagy 2000millisecundumnál magasabbak voltak kizártuk az elemzésből (lásd Ratcliff, 1993, 517 old.).

Feltételeztük, hogy amennyiben a mentális állapotok nyelvi megjelenése hatással van a perspektíva felvételre, akkor azok a kísérleti személyek, akik a mentális történetet olvasták, szignifikánsan gyorsabban reagálnak azokra a tulajdonságokra (a szereplő esetében), amelyeket maguknak is odaitéltek a legelső feladatban. Azaz az egyező tulajdonságok reakcióidejének átlaga szignifikánsan kisebb lesz a mentális történetet olvasó személyek esetében, mint a nem mentális történetet olvasók esetében. Továbbá a korábbi vizsgálatok alapján azt vártuk, hogy a mentális történetet olvasó személyeknél az inkonzisztens tulajdonságok reakcióideje megnyúlik - lévén, hogy a különbség eldöntése jóval több időt vesz igénybe – a nem mentális történetet olvasók válaszához képest (Smith és Henry, 1996).

7.2.2. Eredmények

Nem meglepő eredmény, hogy történettől függetlenül az egyező tulajdonságok esetében a reakcióidők átlag ($M_{\text{mentális}}=1175,61$, $M_{\text{nemmentális}}=1288,73$) általában alacsonyabb az eltérő tulajdonságok reakcióidejéhez képest ($M_{\text{mentális}}=1259,55$, $M_{\text{nemmentális}}=1435,2$) $F(1)=19,046$ $p<0,001$. A történet típus és a tulajdonságok valenciájának együttes vizsgálatát is elvégeztük, de az eredmények azt mutatják, hogy egyik vizsgálati csoport esetében sincs különbség a pozitív és negatív egyező tulajdonságok reakcióidejének átlagában. Azaz a történet típusa nem befolyásolta a válaszadás gyorsaságát sem a pozitív, sem a negatív tulajdonságok esetében. Ugyanakkor megfigyelhető, hogy a mentális szöveget olvasók, mind az egyező, mind az eltérő tulajdonságok esetében szignifikánsan gyorsabban reagáltak a szereplő tulajdonságaira, mint a nem kognitív szöveget olvasók $F(1)=6,362$ $p<0,05$ (1. ábra).

1. ábra

Egyező és nem egyező tulajdonságok reakcióideje mentális és nem mentális szöveg esetén

Az eredmények alapján elmondhatjuk, hogy a korábbi kutatásokkal összhangban a szelf-másik konzisztens tulajdonságokra a személyek jelentősen gyorsabban válaszoltak, mint az inkonzisztens tulajdonságokra a szöveg manipulációjától függetlenül. Ugyanakkor a mentális történetet olvasó személyekre jellemző volt a gyorsabb reakcióidő az eltérő tulajdonságok esetében is. Habár ez utóbbi eredmény nem támasztja alá az eddigi kutatások eredményeit, a mentális történetet olvasók válaszainak alacsonyabb reakcióideje

- mind a konzisztens és a nem konzisztens válaszok esetében – alapján valószínűsíthető, hogy a mentális állapotok valóban elősegítik a perspektíva felvételt, azonban ezt a hatást az észlelt hasonlóság – a korábbi vizsgálatokkal ellentétben – úgy közvetíti, hogy közben megengedi a szereplő önálló egységként való kezelését.

7.3. Narratív perspektíva és attribúció vizsgálata

A perspektíva vizsgálatának klasszikus paradigmája általában az oki attribúcióhoz kötődik, amelyben a kutatók a nézőpontfelvétel hatását a cselekvésekre adott oki magyarázatok helye alapján vizsgálják. Ellentétben a narratív perspektíva, és a szociálpszichológiai kutatásokban alkalmazott eljárásokkal, a cselekvések oki magyarázatának vizsgálatára Bertram Malle egy olyan kódrendszert és elméletet javasol (lásd 5. fejezet), amely az okokat nem dichotóm módon diszpozicionális vagy szituatív módon kezeli, hanem lehetővé teszi a viselkedések – különös képpen a szándékos viselkedés - finomabb elemzését. Ebben a megközelítésében egy szándékos cselekvés háromféleképpen magyarázható. A megfigyelő egyrészt alkalmazhat *indokokat*, amelyekben megemlítheti a cselekvő azon vélekedéseit, vágyait, amelyek a szándék kialakításában szerepet játszottak (Miért hátrált meg Béla? Mert be akarta fejezni a vitát). Eljárhat olyan módon is, hogy a magyarázat az *indokok kauzális történetére* hivatkozik, azaz olyan tényezőkre, amelyek a cselekvő indokait megelőzték. Ilyen típusú magyarázatok lehetnek a kulturális tényezők, a neveltetésből származó viselkedéses mintázatok vagy a belső tulajdonságok említése (Béla segített Ádámnak? Mert segítőkész ember). A harmadik lehetséges eljárási mód a *lehetővé-tevő tényezők* alkalmazása, amelyek leginkább nem a miért, hanem a hogyan kérdésre válaszolnak, tisztázva azokat a körülményeket, amelyek a szándéktól a sikeres cselekvésig vezettek (Béla még ma végzett minden feladatával. Mert sok kávét ivott). A modell feltételezése szerint a nem szándékos viselkedések esetében ok-magyarázatot használunk, amelyek a nem szándékos viselkedést előidézték (Anna ásított az előadás alatt. Mert nem aludt eleget).

Az elmélet szerint a cselekvések magyarázata nagymértékben függ a hozzáférhető információk mennyiségétől, valamint egyéb pragmatikai céloktól (például benyomáskeltés). A két tényező figyelembevétele alapján a cselekvő-megfigyelő torzítást a modell a következőképpen magyarázza. Míg a rendelkezésre álló információk alapján a cselekvő alapvetően indokokkal magyarázza a saját viselkedését, a megfigyelő általában az

indokok kauzális történetét említi, hiszen korlátozott hozzáférése van a cselekvő mentális állapotaihoz. A benyomáskeltés tekintetében a cselekvő magyarázati módja lényegében nem változik – szándékos negatív viselkedés magyarázatánál a cselekvő saját mentális állapotainak említése révén kontextualizálja, s egyben racionalizálja a viselkedést – a megfigyelő, pragmatikai céljainak megfelelően, használhat indok alapú magyarázatokat – amellyel a cselekvőt pozitív megvilágításba helyezi – vagy továbbra is alkalmazhatja az indokok kauzális történetét, mint eljárást (Malle és mtsai, 2000).

A cselekvő-megfigyelő torzítás az indok alapú magyarázatok szintjén a vágyak és a vélekedések tekintetében is megjelenik (Malle, 2004). Az elgondolás szerint, míg a cselekvő számára mind a két magyarázati mód könnyen elérhető, a megfigyelő nagyobb valószínűséggel hivatkozik a cselekvő vágyaira, hiszen azokra közvetlen módon következtethet a cselekvésből, a társas normákból, vagy a kulturális gyakorlatokból (Malle és mtsai, 2004). Az elmélet valószínűsíti, hogy perspektíva felvétel esetén a megfigyelő magyarázataiban lényegesen többet hivatkozik a cselekvő hiedelmeire akkor, ha a viselkedést és magát a cselekvőt racionális, pozitív színben kívánja feltüntetni.

7.3.1. Vizsgálati eljárás és hipotézisek

A mentális állapotok perspektíva felvétel folyamatában betöltött szerepét attribúciós kísérleti paradigmában is megvizsgáltuk. A vizsgálatban 38 középiskolás tanuló vett részt, 18 lány és 20 fiú, átlag életkoruk 16,3. Minden vizsgálati személy egy tesztlapot kapott, amelynek egyik oldalán az előző kísérletben használt történetek közül egy változat szerepelt (mentális/nem mentális). A tesztlap másik oldalán a történet szereplőjére vonatkozóan pozitív (szelektív hulladékgyűjtés), negatív (adócsalás) és semleges (újságelőfizetés) cselekvéseket fogalmaztunk meg (3. Melléklet). A kísérleti személyeket arra kértük, hogy miután elolvasták a történetet, 4-5 mondatban magyarázzák meg a szereplő viselkedését.

A magyarázatok kódolása a Malle féle kódrendszer alapján történt (Malle, 2004). A kódolást két független kódoló végezte .81 egyezéssel. Az adatokat chi-négyzet és általánosított lineáris modell próbával elemeztük (SPSS 15).

A perspektíva felvétel és a cselekvő megfigyelő torzítás közti összefüggések alapján feltételeztük, hogy a mentális szöveget olvasók a negatív viselkedés esetén jóval több okot használnak magyarázataikban a nem mentális szöveget olvasókhöz képest. Továbbá

feltételeztük, hogy a mentális történetet olvasók a CHR magyarázati típushoz képest jelentősen több indok alapú magyarázatot fognak használni. Végül azt vártuk, hogy a mentális történetet olvasók az indok alapú magyarázatok közül, túlnyomó többségben a szereplő hiedelmeire hivatkoznak.

7.3.2. Eredmények

Általában elmondható, hogy a szöveg típusa nem befolyásolta a magyarázatok módját a cselekvés valenciájának függvényében. Azaz a mentális szöveget olvasók nem mutattak eltérést a negatív és pozitív cselekvések szándékosságának megítélésében (1. táblázat). Ugyanakkor nem meglepő az eredmény, hiszen valóban kicsi az esélye annak, hogy egy adócsalást, szelektív hulladékgyűjtést vagy egy újságelőfizetést általában ne tartanak az emberek szándékos cselekvésnek.

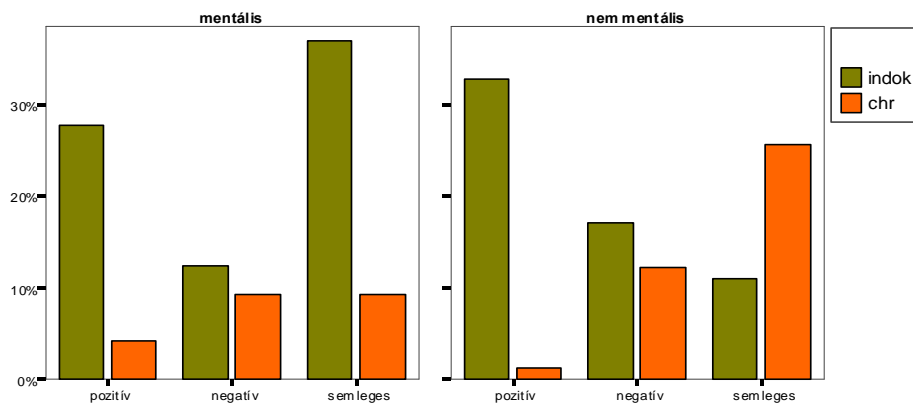
1. táblázat

Szándékosság megítélése a cselekvések valenciája tekintetében

	szándékos			Nem szándékos		
	POZ	NEG	SEM	POZ	NEG	SEM
Mentális	22%	26%	38%	6%	7%	2%
Nem mentális	22%	27%	30%	14%	4%	4%

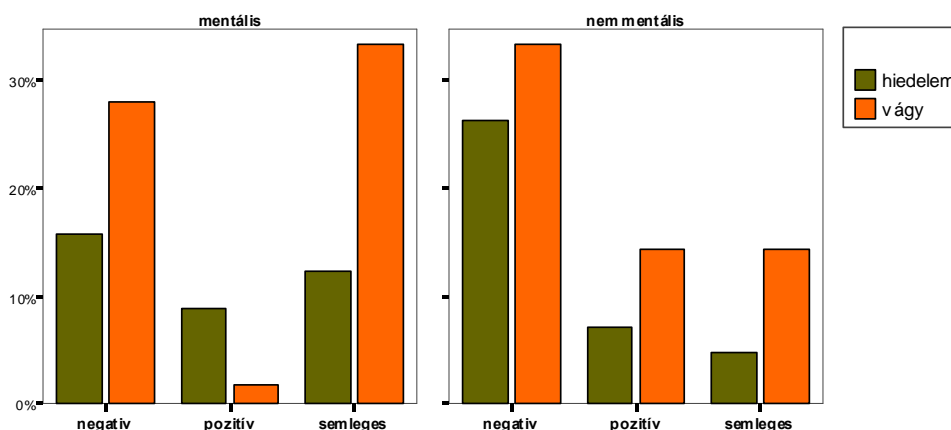
Jóllehet, az indok alapú magyarázatok tekintetében a mentális történetet olvasók jelentősen nem különböznek a nem mentális történetet olvasóktól, a mentális történetet olvasók szignifikánsan több indokot használtak az indok kauzális történetéhez (CHR) képest (MD=1,242 df=1 $p < 0,05$). Míg a nem mentális történetet olvasók esetében ez a különbség nem volt jelentős. Azonban ez a hatás kizárólag a semleges történetben adott válaszok miatt jelent meg, ahol a mentális történetet olvasók esetében inkább indok alapú, míg a nem mentális történetet olvasók esetében CHR típusú magyarázatok jelentek meg (2. ábra).

2. ábra
Indok és CHR magyarázatok megjelenése a történetek valenciájának függvényében

Megvizsgáltuk az indok alapú magyarázatokat típusuk szerint is (3. ábra), de statisztikailag jelentős eltérést itt sem kaptunk. Mind a két csoport közel egyenlő mértékben használt hiedelem és vágy alapú magyarázatokat.

3. ábra
Hiedelem és vágy, mint magyarázati típus eloszlása a valencia függvényében

Az eredményeink nem támasztották alá hipotéziseinket, amely feltételezésünk szerint egyrészt az alacsony mintaelemszámnak, másrészt a választott ingeranyagának köszönhető.

7.4 Narratív perspektíva és kulturális kontextus

Habár számos bizonyítékot találhatunk arra, hogy a történetben megjelenített szereplői perspektíva hatással van az olvasó reakciójára – könnyebben kiváltja a vele való azonosulást – a szöveg nyelvi manipulációja nem minden esetben elégséges. A nyelv dialogikus aspektusából kiindulva Bakhtyin (1981) hangsúlyozza, hogy a nyelv mindig magába foglalja a beszélő és a befogadó kapcsolatát; tágabb értelemben azt a kontextust, amelyben a szöveg megjelenik. Bakhtyin (1981) szerint egy adott szövegben minden szó intertextuális. Ez azt jelenti, hogy a szöveg értelmezése, jelentésének megragadása nem pusztán a szöveg önmagában rejlő jelentésének függvénye, hanem annak a tágabb kulturális kontextusnak is, amelyben megjelenik. László és Larsen (1990) a narratív perspektíva és a szöveg által közvetített kulturális hatást vizsgálták a személyes emlékezet és a szövegmegértés összefüggésében. A dán és magyar kísérleti személyek egy magyar novella eredeti (belső nézőpontot is tartalmazó) és egy kizárólag külső nézőpontból elmesélt változatát olvasták. A felidézett emlékek mennyiségét és típusát tekintve nem volt különbség a két történet típus - és a két csoport között. Azaz, az eredeti (belső nézőpontot is tartalmazó) szöveg nem volt hatással az előhívott személyes élmények mennyiségére és típusára –mint ahogy azt a szerzők várták. Azonban, észrevehető volt, hogy az eredeti szövegben előforduló belső nézőpontú szövegrészeknél megjelent emlékek emocionalitása lényegesen magasabb volt, mint a külső nézőpontú szövegrészek esetében. Még szembevetőbb volt az eredmény, mely szerint a történet kultúrfüggő jellegéből adódóan a magyar olvasók által felidézett személyes élmények én-vonatkozású, a történeti kontextusba illeszkedő eseményeket tartalmaztak. Van Peer és Maat (1996) a perspektíva hatását egy házassági konfliktus történetén keresztül vizsgálták, amelyet a férj és a feleség belső nézőpontjának változtatásával manipuláltak. Habár vizsgálatukban kimutatták a perspektíva hatását: a fokalizáció helye (férj vagy a feleség belső állapotainak megjelenítése) pozitívan korrelált a szituatív attribúcióval, a gyenge eredmény mögött a szerzők a nemi kategóriák – mint kontextus – jelenlétét valószínűsítették. Azaz, úgy vélték, hogy a perspektíva mellett, a történet szereplőinek nemi hovatartozás is szerepet játszott a kísérleti személyek által adott viselkedésmagyarázatokban.

7.5. Narratív empátia technikái

A narratív empátia jelenségét vizsgálva számos szerző hangsúlyozza, hogy a szöveg által kiváltott empátia kategória-alapú (Keen, 2006; Gerrig, 1990). Gerrig (1990) szerint az olvasó hajlamos kategória-alapú identitás-illesztést végezni, amelyben az elbeszélés szereplőjét tipizálja. Gerrig hozzáteszi, hogy ilyenkor az olvasó ítéletében nagyobb mértékben támaszkodik a szereplő belső tulajdonságaira, mint a szituációban megjelenő viselkedésére. Ez az elmélet összhangban áll Froster (1927) azon elgondolásával, mely szerint minél világosabb egy szereplő karaktere, annál könnyebb a vele való azonosulás. László és Vincze (2001) például a legnépszerűbb magyar történelmi regények elemzése kapcsán egyértelműen elhatárolható viselkedési mintákat különített el a magyar szereplők esetében. A vizsgálati eredmények azt valószínűsítették, hogy a regény időtálló népszerűsége nem csupán témájának köszönhető, hanem annak is, hogy a leggyakrabban előforduló szereplők olyan pozitív tulajdonságokkal rendelkeztek, amelyek előfordulásuk alapján mintegy tipizálták a regény karaktereit, ezáltal megkönnyítve a velük való azonosulást.

Hogan (2001) szerint a kategória, vagy csoport-alapú empátia jóval gyakoribb, mint a szituatív empátia, amely inkább egy morálisan kívánatos perspektíva felvételt feltételez. Állítása szerint ez azért is lehetséges, mert míg a kategória alapú empátiát a tulajdonságok mentén egy automatikus csoport-illesztés előzi meg, a szituatív empátia nagymértékben függ attól, hogy az olvasó rendelkezik-e az olvasott helyzettel összehasonlítható személyes élményekkel. Keen (2007) a kategória alapú empátia alapján három empátia technikát különböztet meg, amelyekkel a szerző a szöveg érzelmi közvetítését irányíthatja. *Összekötő* stratégiának hívja az empátia saját csoporton belüli megjelenését. Egyik oldalról a szöveg által közvetített észlelt hasonlóság szoros köteléket indukál a szereplő és a befogadó között, miközben a másik oldalon az ismerőség hiánya más olvasókat (egy külső csoport tagja) megakadályozza abban, hogy élvezze ezt az empatikus kört. A *közvetítő* stratégia a külső csoporttagsággal rendelkező olvasó felé irányul és célja a saját csoport értékeinek megismertetése. Ilyen szépirodalmi mű például Mulk Raj Anand (1935) *Érinthetetlen* című regénye, amely kifejezetten az indiai kasztrendszeren kívül állóknak íródott. Ezt a technikát gyakran a csoport megismerése és mélyebb megértése végett alkalmazzák az írók szépirodalmi művekben. Végül a *terjesztő* (broadcast) empátia csoporttagságtól függetlenül, minden olvasót megcéloz, olyan általános emberi tulajdonságokat kiemelve, amelyek az értékek mentén univerzális reprezentációk kialakulását teszik lehetővé.

A nemzeti történelem fikciós és nem fikciós elbeszélései ohatatlanul kiváltják a kategória-alapú empátiát. Azonban, míg a fikciós, szépirodalmi alkotások esetében a szerzőnek számos eszköz áll rendelkezésére ahhoz, hogy a szereplőket tulajdonságaikon és cselekvéseiken keresztül elfogadhatóvá sőt, kifejezetten pozitív hőssé formálja, addig a nem fikciós műfaj területén, a történelem tankönyvekben megjelenített helyzetek és szereplők ábrázolása korlátozott. A történelem tankönyvek a csoportról szóló elbeszélések olyan kanonikus formái, amelyek tudományos legitimitását a történelem tényyszerű leírásán keresztül közvetített csoportidentitás szolgáltatja. Ugyanakkor, mint elbeszélői műfaj a benne megjelenő cselekvések ábrázolása nem mentes a retorika és a narratológia eszközeinek alkalmazásától. *A történelmi helyzetek bemutatásának részletessége, valamint a történelmi szereplők leírása mellett, a szereplők tudattartalmainak megjelenítése, cselekvőképességük, valamint cselekvéseik valenciája olyan narratív eszközök, amelyek az elfogadható csoportidentitás közvetítésében nagymértékben szerepet játszanak.* Tóth és munkatársai (2006) kortárs osztrák és magyar történelemtankönyvek Osztrák–Magyar Monarchia időszakára vonatkozó fejezeteit elemezték a nemzeti identitással összefüggő tartalmak és az identitásközvetítés szempontjából. A nemzeti identitással összefüggő tartalmak tekintetében a cselekvőképesség megoszlását, illetve a csoportközi viszonyok ábrázolását vizsgálták, míg az identitásközvetítés módjait illetően a történelem „megszemélyesítését” és a minősítések gyakoriságát elemezték. A vizsgálat eredményei alapján kirajzolódott reprezentációs különbség leginkább abban nyilvánult meg, hogy míg az osztrák tankönyvek leíró, távolságtartó perspektívából tárgyalják az Osztrák–Magyar Monarchia időszakát, a magyar tankönyvek „perszonalizálják” az eseményeket. Miközben az osztrák tankönyvekben a cselekmény inkább intézményekhez (miniszter, rendőrség, kormány, hadsereg) kötődően jelenik meg, a magyar tankönyvek esetében ez a magyar történelem emblematikus személyeinek cselekvésein keresztül ábrázolódik: mind a nyílt viselkedések szintjén, mind pedig a belső állapotok megjelenítésének gyakoriságán keresztül. A magyar történelemkönyvek alapvetően egy csoportközi konfliktus, az osztrák-magyar ellentét nézőpontjából szemlélik a Monarchia eseményeit, hajlanak a történelem megszemélyesítésére és átélhetővé tételére, amely ebben az értelemben a hagyományos magyar nemzeti identitás átvételét és erősítését szolgálja. Ezzel szemben az osztrák történelemkönyvek inkább a tanulók állampolgári identitását erősítik.

Egy elbeszélés tartalma, beleértve a cselekvést, a szereplőket és a körülményeket szükségszerűen feltételez egy nézőpontot (Price, 1982). A perspektíva odaítélésével az elbeszélő nem csupán az olvasó perceptuális fókuszát irányíthatja, hanem befolyásolja az

esemény jelentésének konstrukcióját és szabályozza az olvasóban kialakult érzelmi választ (Gerrig, 1993). A perspektíva, mint narratív eszköz alkalmazása a történettudományban egyre tudatosabban történik. Angvik és von Borries (1997), valamint Schissler és Soysal (2005) is hangsúlyozza, hogy a többszemontú perspektíva megjelenítése a történelemtankönyvekben lényeges a nemzeti történelem egy tágabb európai történelmi identitásba való transzformáláshoz. Vincze és László (2008) a kognitív állapotok nyelvi kifejezéseinek előfordulási gyakoriságát vizsgálták tíz magyar történelmi esemény közvetítése, feldolgozása szempontjából, kortárs történelemtankönyvek és naív történelem történetek összehasonlításában. A naív történelem történeteket egy korábbi vizsgálat résztvevőinek pozitív és negatív magyar történelmi eseményekre vonatkozó elbeszélései képezték (László, Ehmann, Imre, 2002).

Vincze és László az egyes történelmi eseményekben a kognitív állapotok nyelvi kifejezéseinek eloszlását vizsgálták csoportközi helyzetben. Az események valenciájának figyelembevételével mellett azt találták, hogy a pozitív események esetében a saját csoport szignifikánsan több kognitív állapot birtokol – jóval gyakrabban ismerhetjük meg a magyar szereplők gondolatait, hiedelmeit – mind a történelemtankönyvekben, mind pedig a naív történelem történetekben. Ezzel ellentétben a negatív események esetében a történelemtankönyvekben a kölcsönös perspektíva felvételt implikáló kognitív állapotok nyelvi kifejezéseinek közel egyenlő mértéke nem tükröződött a naív történelem történetekben. Habár a történelemtankönyvek a nemzeti történelemben megjelenő negatív eseményeket igyekeznek több szempontból – a külső csoport nézőpontjából is – megközelíteni, serkentve a kölcsönös perspektíva felvételt, ezáltal csökkentve a csoportközi konfliktust, a naív történelem történetekben szignifikánsan gyakrabban jelentek meg a külső csoport szereplőinek kognitív állapotai. Schütz és Baumeister (1999) interperszonális helyzetben vizsgálva a nyelvi védekezés lehetőségeit rámutattak arra, hogy a nem kívánatos cselekvések esetén az elkövető belső állapotainak megjelenítése jelentősen csökkenti az olvasóban a szereplővel kapcsolatos negatív benyomás kialakulását. Eredményeik szerint az elkövető kétféleképpen járhat el a saját felelősségének csökkentése érdekében. Egyrészt a saját magára vonatkoztatott negatív érzelmi kifejezések gyakoriságával hangsúlyozhatja a szituáció által kiváltott distressz érzést, másrészt a saját kognitív állapotainak megjelenítésével a negatív viselkedés pontosabb értelmezését nyújthatja, ezáltal csökkentheti felelősségét. Ezzel ellentétben Vincze és László (2008) vizsgálatában a saját csoport felmentésének egy olyan nyelvi eljárása jelent meg, amelyben

a külső csoport tagjának propozicionális attitűdjében a tartalom egyértelműen mutatta a külső csoporttag felelősségét.

„A Hitler vezette **németek** gyűlölték a zsidókat, és **úgy gondolták, legjobb lesz kiirtani az egész népet.**”

„Hitler meghatározta **a tökéletes ember tulajdonságait (pl: szőke, kék szemű... stb.). Ez lett az “árja nép”** .

8. Narratív pszichológiai tartalomelemzés és a Nooj nyelvi fejlesztő környezete: a perspektíva modul

A narratív pszichológiai tartalomelemzésre épülő kutatások fontos feltétele olyan automatizált tartalomelemző programok kifejlesztése, amelyek hatékonyan képesek nagyobb terjedelmű szövegbázisokban a pszichológiai tartalmakat hordozó nyelvi mintázatokat beazonosítani. A Pécsi Tudományegyetem Pszichológia Intézete, az MTA Pszichológia Kutatóintézete, a Szegedi Tudományegyetem, a MTA Nyelvtudományi Intézete, valamint a MorphologicKft együttműködésében automatizált narratív pszichológiai tartalomelemző algoritmusokat fejlesztettünk ki. Az eljárás keretét a Nooj nyelvi fejlesztő környezet biztosítja (Silberstein, 200x), amely alapvetően egy nyelvi elemző program, azonban nagy felhasználói szabadságot biztosít más, nem nyelvészeti alkalmazások számára is. Az általunk kidolgozott pszichológiai algoritmusok alapja, hogy a szöveg nyelvi mintázataihoz releváns pszichológiai tartalmakat rendel, meghatározott szintaktikai szabályok – lokális nyelvtanok – szerint. A szöveg kompozíciós elemeinek megfelelően, olyan narratív pszichológiai tartalomelemző algoritmusokat dolgoztunk ki, mint például az idő (Ehmann, 2004), az értékelés (Bigazzi, Nencini, Csertő, 2006), aktivitás-passzivitás (Szalai és László 2006), intencionalitás (Ferenczhalmy és László, 2006), szereplő funkciók (Péley, 2002), érzelem (Fülöp, 2006), közelítés-távolítás (Pohárnok, 2004) vagy a tagadás (Hargitai, 2004). A narratív pszichológiai tartalomelemzés technikai előnye, hogy az elemzés kvalitatív kódjait a vizsgált változó értékeiként kezeli, amely mint kvantitatív adat statisztikailag feldolgozható.

8.1. A pszichológiai perspektíva modul kialakítása

A perspektíva pszichológiai elemeinek (kognitív ill. érzelmi állapotok) nyelvi kifejezései olyan narratív eszközök, amelyek révén betekintést kapunk a szereplők tudatába. Automatikus kódolásukra kifejlesztett, angol nyelvű szövegekre alkalmazott algoritmus ugyan már létezik (Linguistic Inquiry and Word Count (Pennebaker, 2001), azonban alszótára csak kognitív elemeket tartalmaz és csak a szavak szintjén keres. Saját megközelítésünk valamennyi mentális folyamatot és állapotot leíró kifejezésre kiterjed, az igék mellett bevonja a főneveket, a mellékneveket és a határozókat is (a beszédaktusokat és

az interpretatív igéket viszont nem). Ez a megközelítés nem csupán szavak szintjét, hanem a mondat szintjét is figyelembe veszi.

A pszichológiai perspektíva modul (Pólya, Ferenczhalmy, Fülöp, Vincze, 2007) három nagyobb egységből áll: érzelem (Fülöp és László, 2006), kognitív (Vincze és László, 2006), intenció (Ferenczhalmy és László, 2006). A továbbiakban a dolgozat szempontjából kizárólag az első két modul (érzelem és kognitív) bemutatására szorítkozom egyrészt, mivel a történelemtankönyvek elemzésében ezekre a modulokra támaszkodtunk, másrészt, mivel az intenció modult a dolgozatban bemutatott elemzés során még a kognitív modul részeként kezeltük.

Az érzelem és kognitív kifejezések szótárának kialakítása a Magyar Nyelvtudományi Intézet Korpusznyelvészeti Osztálya által rendelkezésünkre bocsátott 10000 leggyakoribb igei, 40000 főnévi és 15000 melléknévi lista alapján történt. Az érzelmi szótár esetében a szavak pszichológiai kategorizációját a Magyar Értelmező Kéziszótár felhasználásának segítségével két független bíráló ellenőrizte. A kifejezések csoportosítása a valencia, a minőség, a komplexitás és a pszichológiai távolság mentén történt (részletesebben lásd Fülöp és László, 2006). A kognitív modul esetében azok a kifejezések kerültek a szótárba, amelyek episztemológiai vagy perceptuális cselekvést jelölnek. A kódolást hét független bíráló ellenőrizte. A kognitív és érzelmi kifejezések kategorizációját követően a Nooj nyelvi fejlesztő program keretében az egyes szavak és szócsoportok beazonosítása céljából lokális nyelvtanokat dolgoztunk ki.

8.1.1. A kognitív és érzelmi modulok felépítése

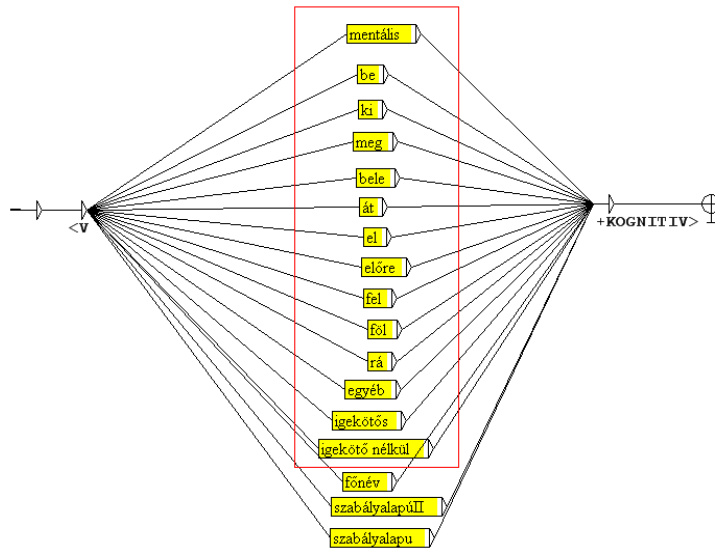
A Nooj nyelvi elemző környezetében (Silberstein, 2005) való egyszerűbb kezelése végett a kognitív kifejezések csoportosítása morfo-szintaktikai szempontok alapján történt. Az egyik csoportot azok a *kognitív igék* alkották, amelyek szószintű kognitív jelentéssel bírnak (N=308) (2. táblázat). Míg a másik csoportba soroltuk azokat a kifejezéseket, amelyek csak bizonyos szókapcsolatban, vagy egy nyelvtani szerkezetben jelenítenek meg kognitív cselekvéseket. Ezeket az igéket *feltételes kognitív igéknek* neveztük el (N=302).

2. táblázat
Példák a kognitív igék és a feltételes kognitív igék csoportjából

Kognitív igék		Feltételes kognitív igék	Kitétel
általánosít	megigéz	áltat	visszaható értelemben mentális
ámuldozik	képzoleg	csiszol	elmét
analizál	képzelődik	felfrissít	felfrissítette az emlékezetét
asszociál	kétkelkedik	átvesz	gondolatot, ötletet
átlagol	kifundál	belát	belát valamit
azonosul	kódol	belemélyed	az emlékeibe, gondolataiba
dédelget	kombinál	forral	tervet, összeesküvést
dekódol	konstatál	kémlel	eget
detektál	konyít	előretekint	ha tervez
differentiál	latolgat	eltekint	eltekint valamitől

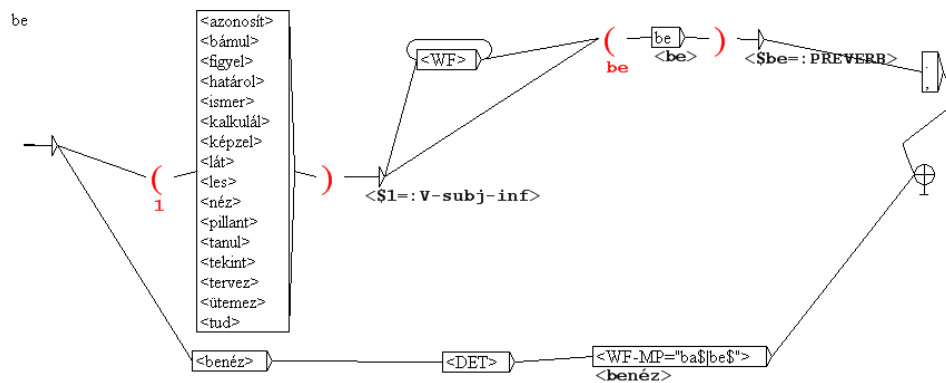
Figyelembe véve a *kognitív igék* csoportjába tartozó kifejezések elváló és el nem váló igekötős alakjait, a Nooj nyelvi fejlesztő környezetében lokális nyelvtanokat alakítottunk ki. A lokális nyelvtanok ebben az esetben olyan szintaktikai szabályok, amely lehetővé teszik, hogy az automatikus pszichológiai annotáció során beazonosíthatóvá váljanak a kognitív kifejezések, valamint azok elváló és el nem váló igekötős alakjai egy mondaton belül. Ennek megfelelően a *kognitív igék* kategóriáján belül két nagy csoportot különítettünk el: a) azok a kognitív igéket, amelyek nem, vagy csupán egyetlen igekötős formával rendelkeznek (mentális), b) azok a kognitív igék, amelyek meghatározott igekötővel állnak kapcsolatban (be, ki, fel, föl, át, rá, meg, bele, előre). Ez utóbbi esetben a lokális nyelvtanok kialakítása a kognitív igék elváló és el nem váló igekötős szerkezetének megfelelően is megtörtént (4. ábra).

4. ábra

A pirossal keretezett rész a kognitív igék lokális nyelvtanainak egyes csomópontjait jelölik

Például, az igétől elváló kognitív kifejezésekre vonatkozó lokális nyelvtanok algoritmus a következőképpen jelenik meg egy gráfban (5. ábra). A program a parancs olvasása során balról jobbra haladva első lépésként megpróbálja beazonosítani a négyzetben felsorolt kifejezések egyikét – ezek olyan kognitív kifejezések, amelyek a „be” igekötővel együtt járhatnak. A helyes találat feltétele, a listában található szó valamelyikének beazonosítása azon megszorítások figyelembevételével, mely szerint a szó nem lehet felszólító, sem főnévi igenév formájában: $\langle \$ = V\text{-subj-inf} \rangle$. Ha a feltételeknek egy szó megfelelt, akkor a program továbbhalad. A következő lépés értelmében a kifejezést egyrészt közvetlenül is követheti a „be” igekötő, de a parancs azt is megengedi, hogy az adott kifejezés és az igekötő között n darab nem meghatározott szó is szerepelhet ($\langle WF \rangle$). Végül a nyelvtan lezáró csomópontjában meghatározott mondatvégi írásjelekkel korlátoztuk a végtelen számú keresés lehetőségét.

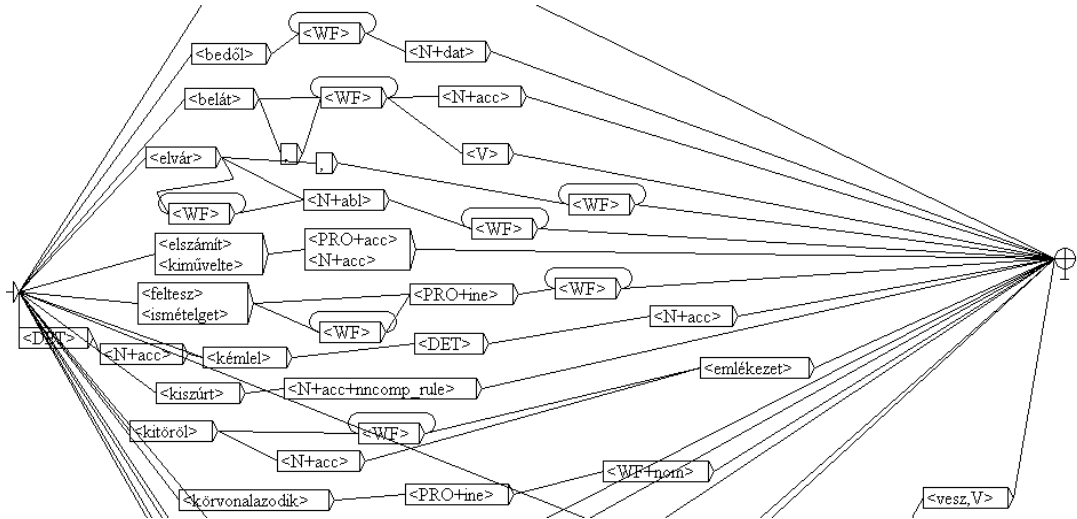

5. ábra

Az igekötőtől elváló kognitív igék lokális nyelvtanának algoritmus a „be” igekötő gráfjának alapján

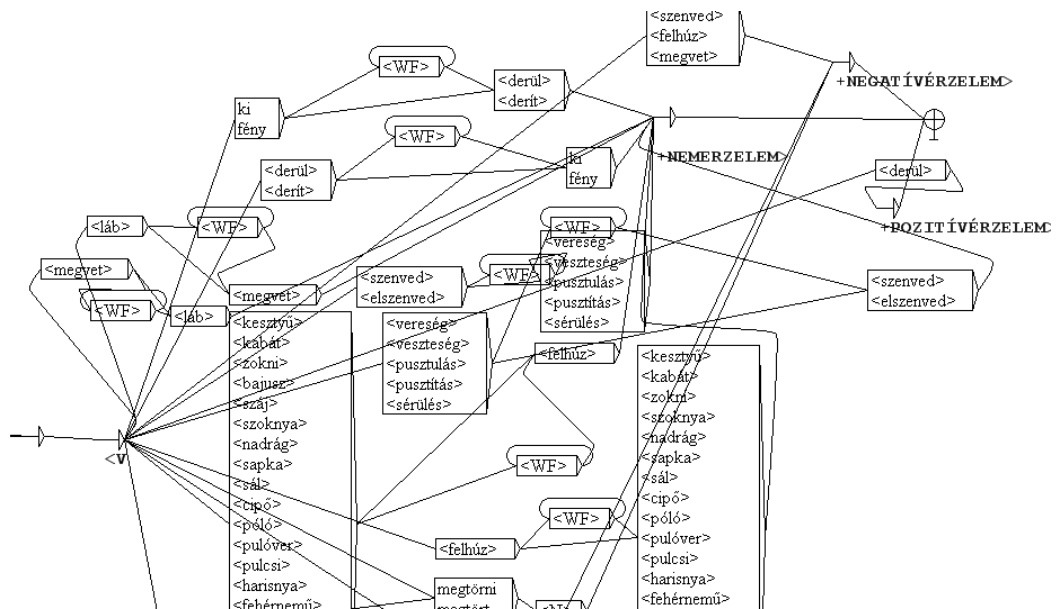

A feltételes kognitív igék esetében a lokális nyelvtanokat az egyes igék kitételének megfelelően szerkesztettük. Például a „bedől” ige csak abban az esetben minősül kognitív kifejezésnek, ha részeshatározós esetű főnév követi (<N+dat>). Míg a „belát” ige az azt követő főnév tárgyias vonzata a feltétel (<N+acc>) (8. ábra).

8. ábra
A feltételes kognitív igék gráfja

Az érzelmi kifejezések kategóriái közül jelen dolgozatban kizárólag a valencia alapú csoportosítást és az ennek megfelelő lokális nyelvtanokat alkalmaztuk (9. ábra).

9. ábra
Érzelmi kifejezések lokális nyelvtanai a valencia tekintetében

Mivel a Nooj nyelvi fejlesztő program alapvetően karakterfelismerésen alapszik, a pszichológiai tartalomelemzés előtt szükséges a szöveg nyelvi annotálása, amely során a program a szöveg minden szavához a neki megfelelő nyelvi tulajdonságokat rendel **<óhajt,V+3+def+sg>**. Így Az általunk elkészített lokális nyelvtanokban meghatározott parancsokat, a program az annotált szavak nyelvi tulajdonságainak figyelembevétele alapján végzi.

Minden lokális nyelvtan végén szerepel egy szemantikai jegy (+KOGNITÍV; +POZITÍV ÉRZELEM; +NEGATÍV ÉRZELEM), amelyet - a nyelvi annotációt követő szintaktikai annotáció végén – a program a beazonosított szóhoz vagy kifejezéshez rendel. A szintaktikai elemzés eredményeképpen a szemantikai jegyek a szövegben is megjelennek (10. ábra).

A nemzet és a császár kibékítésében nagy része volt Erzsébet császárnénak is. Az ifjú fejedelemasszony **<V POZITÍVÉRZELEM">**együtt érzett az**</V>** elnyomott magyar nemzettel. **<V NEGATÍVÉRZELEM">**Fájt**</V>** neki a nemzet **<V NEGATÍVÉRZELEM">****<N>**szenvedése**</N></V>** és **<V POZITÍVÉRZELEM">****<N>**öröme**</N>** telt benne, ha javíthatott a sorsán. Állandóan **<V "KOGNITÍV">****<V>**érdeklődött**</V>** a**</V>** viszonyai iránt, **<V "KOGNITÍV">**megtanulta**</V>** nyelvét, történelmét és szószólója volt császári férje oldalán. A császár **<V „KOGNITÍV">**ismerte e**</V>** **<N>**vonzalmát**</N>** és felesége kedvéért sokszor gyakorolt kegyelmet, hogy **<V POZITÍVÉRZELEM">****<N>**örömet szerezzen**</N>** a császárnénak. De a nemzet is **<V „KOGNITÍV">**tudta, hogy Erzsébet császárné a pártfogója s azért nagy **<V POZITÍVÉRZELEM">****<N>**örömmel**</N>** fogadta a hírt, hogy az országgyűlésre ő is lejön császári urával.

10. ábra

A kognitív és érzelem találatok megjelenítése a szövegben

A Nooj nyelvi fejlesztő környezetében kidolgozott érzelmi és kognitív tartalomelemző algoritmusok megbízhatóságát történelemszövegeken vizsgáltuk a pontosság szempontjából. A pontosság mérőszáma azt mutatja meg, hogy az automatikus tartalomelemzés eredményeképpen kapott találatok, milyen mértékben felelnek meg a kézi kódolás eredményének (3. táblázat). A táblázatból látható, hogy a kognitív algoritmus esetében 73,95%-os a helyes találati arányok száma, míg az érzelmi algoritmus esetében ez az érték 95,3%. A kognitív állapotokat illetően a kihagyások 26,04%-os aránya a kognitív szótár fejlesztésével jelentősen csökkenthető.

3. táblázat
A kognitív és érzelmi algoritmusok megbízhatósági eredményei

	Nooj algoritmusok általi kódolás eredménye			Kézi kódolás eredménye
	Helyes	Téves riasztás	Kihagyás	
Kognitív állapotok	142	16	50	192
	73,95%	8,33%	26,04%	100%
Érzelmi állapotok	143	7	0	150
	95,3%	4,7%	0%	100%

9. Vizsgálat

9.1. Tartalomelemzés eljárása és az adatok statisztikai feldolgozása

Jelen kutatásunkban a narratív perspektíva identitáskonstrukciós és identitásközvetítő szerepét vizsgáltuk középiskolai történelemtankönyvekben. A korábbi kutatások eredményei az empátiát és az elaborációt, mint a perspektíva két fő funkcióját azonosították. Vizsgálatunkban arra voltunk kíváncsiak, hogy a belső perspektíva nyelvi markerei (kognitív és érzelmi igék) milyen arányú eloszlást mutatnak az egyes nemzeti csoportok és alcsoportok között – különböző történelmi események esetében, tágabb történelmi kontextusban. Ennek megfelelően három történelmi esemény (Önkényuralom és Kiegyezés, Trianon, Honfoglalás) elemzését végeztük el, 1900 és 2006 között publikált középiskolai történelemtankönyvek² ide vonatkozó részein (4. Melléklet). A történelmi események kiválasztásában törekedtünk arra, hogy a valencia, valamint az idői dimenzió mentén lényegesen eltérő eseményeket vizsgáljunk. A történelmi kronológia mellett jelentős szempontot képviselt az események kollektív emlékezeti keretnek megfelelő elhelyezése. Míg a Honfoglalás, mint régmúlt, mítikus történet, valamint az Önkényuralom és Kiegyezés a kulturális emlékezet része, addig a Trianon idői közelsége és traumatikus jellegét tekintve a kommunikatív emlékezetbe sorolható. Az eredmények bemutatásánál nem a kronológiát követjük, mivel a vizsgált jelenségek kifejtéséhez viszonyítási pontnak az Önkényuralom és Kiegyezésre vonatkozó eredmények tűnnek a legalkalmasabbnak. A homogén történetírói stílusok kiküszöbölése végett igyekeztünk az események szövegeit úgy összeállítani, hogy ugyanazon eseményen belül ne forduljon elő két történet ugyanattól a szerzőtől. Miután a tankönyveket a megjelenés dátuma alapján évtizedekre bontottuk, minden évtizedből legfeljebb öt³ különböző szerzőtől származó tankönyvet elemeztünk a Nooj nyelvi fejlesztő környezetben kidolgozott perspektíva modul (Pólya, Fülöp, Ferenczhalmy, Vincze, 2008), valamint az Atlas-ti tartalomelemző program segítségével.

A Nooj nyelvi fejlesztő környezetében végzett elemzés találatait szöveggörnyezetükkel együtt az Atlas-ti tartalomelemző szoftver segítségével további

---

² A tankönyveket az Országos Széchenyi Könyvtár, valamint az Országos Pedagógiai Könyvtár állományából vallogattuk. A történelemtankönyvek releváns fejezeteit digitalizáltuk, majd az Abbay szövegfelismerő program segítségével word formátumba konvertáltuk – ami lehetővé tette a további számítógépes tartalomelemzést.

³ Fontosnak tarjuk megjegyezni, hogy vizsgálatunkban léteznek olyan évtizedek, ahol csupán egy szöveggel dolgoztunk. Ennek legfőképp az az oka, hogy a könyvtár állománya nem rendelkezett több –a téma, és az időszak szempontjából releváns - középiskolai tankönyvvel. Lévén, hogy az alkalmazott statisztikai modell átlag-összehasonlítást végez, az egyelemű minták esetében megkettőztük az adott történelemtankönyv adatait, hogy eredményeket nyerjünk – kizárólag – az adott időszak csoportközi összehasonlításra vonatkozóan. Szeretnénk felhívni az olvasó figyelmét arra, hogy ez az eljárás nem torzítja az eredményeket

kódolás alá vetettük. A manuális elemzés során azonosítottuk a kognitív és az érzelmi cselekvések alanyait, amelyeket az adott történelmi esemény releváns csoportjai képeztek. Ezek közül a saját csoportot mindenkor a magyar nemzeti csoport képezte, míg a külső csoport meghatározása eseménytől függően változott.

Az adatok feldolgozására az SPSS 15 programban található általánosított lineáris modellt alkalmaztuk, amely az általános lineáris modell (GLM) és a regressziós modellek egy generalizált formája. A tartalomelemzéses eljárásokban való alkalmazásának relevanciáját mutatja, hogy a) képes kategoriális adatokat kezelni és a chi-négyzet eljárásnál lényegesen érzékenyebb és ennek megfelelően pontosabb statisztikai eredményeket ad b) megengedi a függő változó nem normál eloszlását és annak számos kapcsolati működését is lehetővé teszi c) offset változóként képes kezelni az elemzett szöveg szószámát, így ellensúlyozva az adatok szószámtól függő túlzottan eltérő mértékét. Alapvetően egy illeszkedésvizsgálatról van szó, amelyben a kutató hipotéziseinek megfelelően felállított modell vizsgálatát végzi el a program – a függő változóban szereplő értékek átlagának kapcsolati formái alapján valószínűségi becslést végez.

A lentebb bemutatott három történelmi eseményre vonatkozó vizsgálatok adatainak esetében Poisson eloszlást alkalmaztunk, a függő változó természetes logaritmusú kapcsolati funkciójával. Az adatok feldolgozásában minden alkalommal figyelembe vettük az esetek szóródásának túlzott mértékét (overdispersion), amelyet a modellben a valószínűségi hányados értéke jelez. Megfelelő modell-illeszkedés mellett, a valószínűségi hányados értéke $value/df < 1$. Az 1-nél nagyobb érték két hibára utalhat: a) helytelen eloszlást feltételeztünk, b) adataink között vannak kiugró esetek. Minden alkalommal, amikor ez az arány meghaladta a megengedett értéket, ellenőrző vizsgálatokat végeztünk: grafikus ábrázolás segítségével teszteltük a magányos eseteket, valamint elvégeztük a Standard Poisson vs. Negatív binomiális regressziók összehasonlítását.

9.2. Önkényuralom és Kiegyezés: a vizsgálat elrendezése és hipotézisek

Az Önkényuralom és Kiegyezés (a továbbiakban Önkényuralom) szövegrészek elemzésében N=38 történelemkönyv idevonatkozó részét vizsgáltuk két nemzeti csoport (magyar és osztrák) mentális állapotainak eloszlása tekintetében. A tankönyvek közül az 1960-as és 70-es évek szövegeinek adatait a statisztikai elemzés végett megkettőztük (indoklást lásd előző oldal lábjegyzet), így N=80 esetet vizsgáltunk ($N_{magyar}=40$, $N_{osztrák}=40$). Az adatok évtizedenkénti csoportosítása a 4. táblázatban láthatók.

Feltételeztük, hogy a mentális állapotok eloszlása a nemzeti csoportok és az évtizedek függvényében is változik. Lévén, hogy magyar történelemkönyvekről van szó, azt vártuk, hogy a magyar szereplők mentális állapotai átlagosan meghaladják az osztrák nemzeti csoport mentális állapotaira vonatkozó nyelvi kifejezések számát. Továbbá az esemény feldolgozásának szempontjából feltételeztük, hogy az évtizedek előrehaladtával a mentális állapotok gyakorisága csökken. Ugyanakkor nem zártuk ki annak lehetőségét, hogy az esemény történeti lefutása alapján a mentális állapotok gyakoriságának változása időben hullámzó mintázatot követhet. Ennek megfelelően a statisztikai eljárás során egy olyan modellt alkalmaztunk, amelyben a független változókat (ÉVTIZED, NEMZETI CSOPORT), mint fő hatásokat, valamint az ÉVTIZEDxNEMZETI CSOPORT interakciót is megvizsgáltuk.

4. táblázat

Magyar és osztrák csoport mentális állapotainak abszolút és relatív gyakorisága az egyes évtizedek között

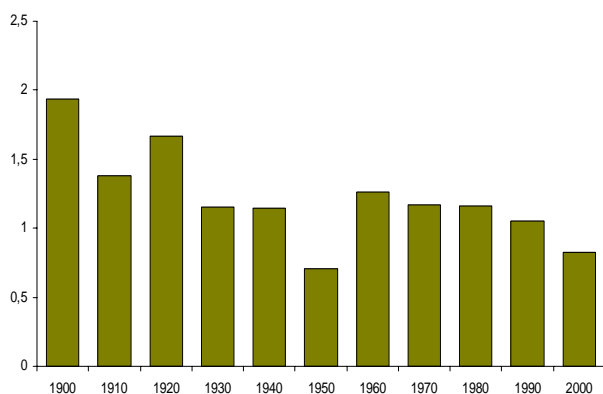
ÉVTIZED	SZÓSZÁM	MENTÁLIS ÁLLAPOTOK			
		MAGYAR		OSZTRÁK	
		f(a)	f(%)	f(a)	f(%)
1900	953	8	0,839	10	1,049
1900	1448	11	0,760	16	1,105
1900	746	8	1,072	3	0,402
1900	373	1	0,268	0	0,000
1900	982	22	2,240	8	0,815
1910	1174	11	0,937	7	0,596
1910	1686	21	1,246	11	0,652
1910	1521	9	0,592	12	0,789
1910	1608	12	0,746	7	0,435
1910	976	9	0,922	6	0,615
1920	1170	13	1,111	7	0,598
1920	649	6	0,924	3	0,462
1920	581	4	0,688	6	1,033
1920	1253	6	0,479	16	1,277
1920	366	2	0,546	4	1,093
1930	1715	19	1,108	15	0,875
1930	834	4	0,480	2	0,240
1930	905	3	0,331	2	0,221
1930	1589	10	0,629	1	0,063
1930	1909	14	0,733	10	0,524
1940	1714	11	0,642	3	0,175
1940	1889	14	0,741	8	0,424
1940	3506	26	0,742	23	0,656
1940	3887	21	0,540	20	0,515
1950	3384	22	0,650	9	0,266

1950	669	8	1,196	2	0,299
1950	8168	44	0,539	19	0,233
1950	7164	43	0,600	8	0,112
1950	2070	14	0,676	11	0,531
1960	2767	23	0,831	12	0,434
1970	3001	21	0,700	14	0,467
1980	1827	11	0,602	9	0,493
1980	5897	44	0,746	26	0,441
1990	2162	18	0,833	8	0,370
1990	1842	12	0,651	4	0,217
2000	5124	17	0,332	12	0,234
2000	2458	21	0,854	8	0,325
2000	2790	22	0,789	6	0,215
ÖSSZ	82757	585	0,707	348	0,421

9.2.1. Eredmények

Hipotetikus modellünk tekintetében, melyben feltételeztük a független változók fő és interakciós hatását, szignifikáns eredményt kaptunk. ($LR^2=154,421$ $df=21$ $p<0,001$). Az eredmények azt mutatják, hogy a nemzeti hovatartozás ($Wald\chi^2=31,017$ $df=1$ $p<0,001$) és az évtizedek ($Wald\chi^2=47,022$ $df=10$ $p<0,001$) - mint különálló fő hatások -, valamint együttes interakciójuk is befolyásolja a mentális állapotok gyakorisági eloszlását ($Wald\chi^2=81,340$ $df=21$ $p<0,001$).

Az évtizedek szempontjából a mentális állapotok eloszlása változatos képet mutat (11. ábra). Páros összehasonlításban az egyes évtizedek átlagkülönbségeiből látható, hogy előfordulásuk maximuma a Monarchia fennállásának idején, valamint az 1920-as évtizedben tapasztalható - a mentális nyelvi kifejezések gyakorisága ebben az időszakban (1900-1920) nem mutat szignifikáns különbséget az évtizedek között. Az 1930-1940 években egy jelentősebb esés következik be, amelyet az 50-es években a mentális állapotok gyakoriságának mélypontja követ. Végül a 60-as években történt drasztikus emelkedés ellenére a század végéig csökkenő tendenciát figyelhetünk meg.

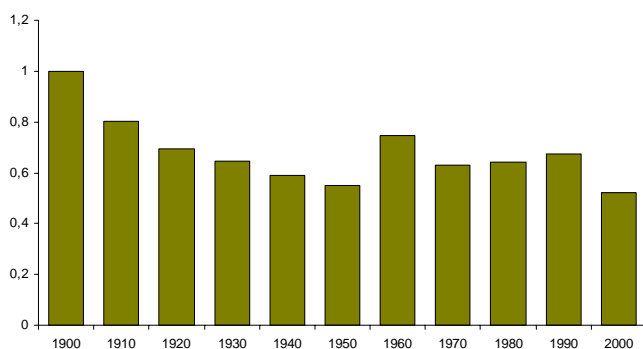

11. ábra
A mentális állapotok relatív gyakorisága az egyes évtizedek között

Évtized	Évtized	Átlagkül. ^a
1900	1910	0,254
1910	1920	-0,114
1920	1930	0,4*
1930	1940	-0,018
1940	1950	0,418*
1950	1960	-0,475*
1960	1970	0,05
1970	1980	0,006
1980	1990	0,181
1990	2000	-0,219

^a Az átlagkülönbségek a becült marginális átlagok relációját és értékét mutatják az egyes évtizedek között.
*p<0,05

Hasonló mintázatot kapunk, ha az évtized faktor szintjeinek erősségét vizsgáljuk a legerősebb, 1900-as alfaktor viszonylatában (12. ábra). Ebben az esetben is látható, hogy az esemény valósídejű történeteihez képest a későbbi történelemkönyvekben a mentális állapotok gyakorisága az évek előrehaladtával folyamatosan csökken, majd az 50-es évek mélypontja után emelkedő tendenciát vesz fel – de nem éri el, a század eleji gyakoriság szintjét.

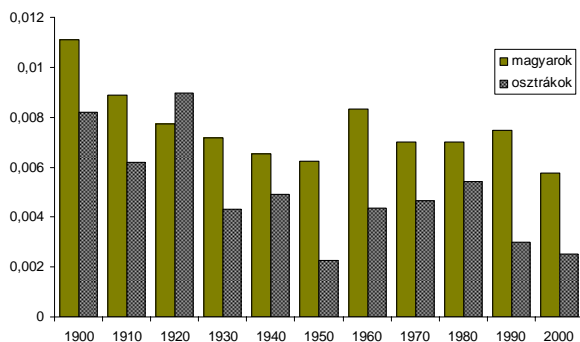

12. ábra
Az évtizedek esélyhányados értéke az 1900-as évekhez viszonyítva.

Évtized	Évtized	Átlagkül. ^a
1900	2000	0,920**
	1990	0,701*
	1980	0,520*
	1970	0,514*
	1960	0,465*
	1950	0,939**
	1940	0,522*
	1930	0,539*
	1920	0,139
	1910	0,254

^a A becült marginális átlagok különbsége az 1900-as évtizedhez viszonyítva
* p<0,05; **p<0,001

A nemzeti csoportok közti különbség tekintetében nem meglepő eredmény, hogy összességében a magyar csoporthoz kétszer annyi mentális állapot kapcsolódik, mint az osztrák csoporthoz (Wald $\chi^2=31,017$ df=1 p<0,001 df=1 p<0,001). Azonban az idői változó mentén vizsgálva az adatokat látható, hogy kizárólag 1950-1960, valamint 1990-2000 időszakokban szignifikáns a két csoport közötti különbség (13. ábra).

13. ábra

A magyar és osztrák nemzeti csoportok mentális állapotainak relatív gyakorisága az egyes évtizedek között

Évtized	Átlagkül. ^a
1900	0,301
1910	0,366
1920	-0,15
1930	0,511
1940	0,288
1950	0,983*
1960	0,651*
1970	0,405
1980	0,452
1990	0,916*
2000	0,836*

^a A becült marginális átlagok különbsége a nemzeti csoportok között. I: magyar, J: osztrák

* p<0,05

9.2.1.1. Érzelmi és kognitív állapotok

Az eredmények pontosabb értelmezéséhez a mentális állapotokat felbontottuk érzelmi és kognitív állapotokra, és ennek megfelelően vizsgáltuk a két csoportot (5. táblázat). Az alkalmazott statisztikai modellben a független változók fő hatásait, valamint azok interakciót is megvizsgáltuk (NEMZETI CSOPORTxÉVTIZED).

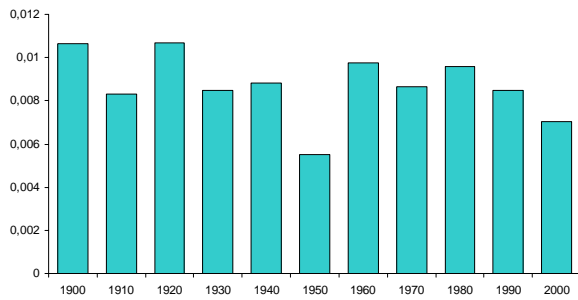
5. táblázat

Magyar és osztrák csoport érzelmi és kognitív állapotainak eloszlása az egyes évtizedek között

évtized	szószám	Mentális állapotok							
		érzelem				kogníció			
		magyar		osztrák		magyar		osztrák	
		f(a)	f(%)	f(a)	f(%)	f(a)	f(%)	f(a)	f(%)
1900	953	3	0,315	3	0,315	5	0,525	7	0,735
1900	1448	7	0,483	4	0,276	4	0,276	12	0,829
1900	746	3	0,402	1	0,134	5	0,670	2	0,268
1900	373	1	0,268	0	0,000	0	0,000	0	0,000
1900	982	15	1,527	2	0,204	7	0,713	6	0,611
1910	1174	8	0,681	3	0,256	3	0,256	4	0,341
1910	1686	11	0,652	2	0,119	10	0,593	9	0,534
1910	1521	3	0,197	5	0,329	6	0,394	7	0,460
1910	1608	5	0,311	2	0,124	7	0,435	5	0,311
1910	976	5	0,512	3	0,307	4	0,410	3	0,307
1920	1170	8	0,684	1	0,085	5	0,427	6	0,513
1920	649	2	0,308	0	0,000	4	0,616	3	0,462
1920	581	3	0,516	2	0,344	1	0,172	4	0,688

1920	1253	2	0,160	4	0,319	4	0,319	12	0,958
1920	366	0	0,000	2	0,546	2	0,546	2	0,546
1930	1715	7	0,408	6	0,350	12	0,700	9	0,525
1930	834	0	0,000	0	0,000	4	0,480	2	0,240
1930	905	1	0,110	1	0,110	2	0,221	1	0,110
1930	1589	1	0,063	0	0,000	9	0,566	1	0,063
1930	1909	3	0,157	2	0,105	11	0,576	8	0,419
1940	1714	7	0,408	1	0,058	4	0,233	2	0,117
1940	1889	5	0,265	1	0,053	9	0,476	7	0,371
1940	3506	6	0,171	4	0,114	20	0,570	19	0,542
1940	3887	3	0,077	2	0,051	18	0,463	18	0,463
1950	3384	4	0,118	4	0,118	18	0,532	5	0,148
1950	669	3	0,448	1	0,149	5	0,747	1	0,149
1950	8168	13	0,159	7	0,086	31	0,380	12	0,147
1950	7164	23	0,321	2	0,028	20	0,279	6	0,084
1950	2070	3	0,145	2	0,097	11	0,531	9	0,435
1960	2767	6	0,217	2	0,072	17	0,614	10	0,361
1970	3001	9	0,300	0	0,000	12	0,400	14	0,467
1980	1827	5	0,274	2	0,109	6	0,328	9	0,493
1980	5897	11	0,187	5	0,085	33	0,560	26	0,441
1990	2162	3	0,139	3	0,139	15	0,694	5	0,231
1990	1842	2	0,109	0	0,000	10	0,543	4	0,217
2000	5124	2	0,039	2	0,039	15	0,293	10	0,195
2000	2458	3	0,122	1	0,041	18	0,732	7	0,285
2000	2790	3	0,108	2	0,072	19	0,681	4	0,143
Össz.	82757	199	0,240	84	0,102	386	0,466	271	0,327

Az eredmények azt mutatják, hogy a kognitív állapotok eloszlása viszonylag egyenletes a században. A modellben az idői dimenzió szignifikáns hatását ($Wald\chi^2=20,000$ $df=10$ $p<0,05$) egyetlen évtized eredményének köszönhetjük. A páros összehasonlításból jól látszik, hogy az egyes évtizedek között nincs szignifikáns különbség, kivéve az 50-es éveket, ahol a kognitív állapotok gyakorisága jelentősen lecsökken (14. ábra).

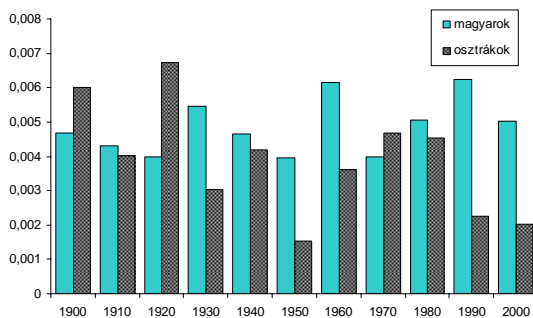

14. ábra
A kognitív állapotok relatív gyakorisága az egyes évtizedek között

Évtized	Átlagkül. ^a
1900	0,247
1910	-0,251
1920	0,232
1930	-0,039
1940	0,474*
1950	-0,573*
1960	0,119
1970	-0,101
1980	0,121
1990	0,188

^a Az átlagkülönbségek a becült marginális átlagok relációját és értékét mutatják az egyes évtizedek között.
*p<0,05

A nemzeti csoportok összehasonlításában látható, hogy habár általában a magyar csoporthoz ($Wald\chi^2=12,915$ $df=1$ $p<0,001$) lényegesen több kognitív állapot tartozik, azonban az ábrából kitűnik, hogy a két nemzeti csoport közti különbség a 30-as, az 50-es és a század végén 1990-2000 közötti időszakban szignifikáns (15. ábra).

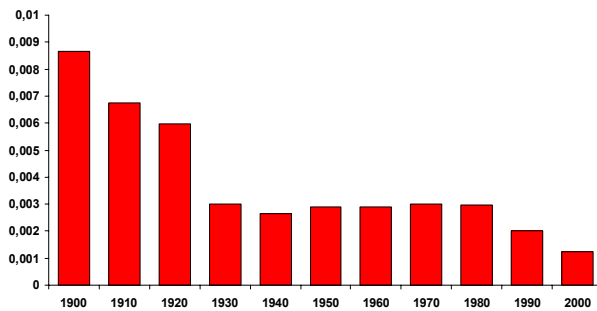

15. ábra
Kognitív állapotok relatív gyakoriságának csoportközi eloszlása az egyes évtizedekben

Évtized	Átlagkül. ^a
1900	-0,251
1910	0,069
1920	-0,523
1930	0,593*
1940	0,103
1950	0,946*
1960	0,531
1970	-0,154
1980	0,108
1990	1,022*
2000	0,907*

^a A becült marginális átlagok különbsége a nemzeti csoportok között. I: magyar, J: osztrák
* p<0,05

A kognitív állapotok viszonylag egyenletes eloszlása mellett, az érzelmek csökkenő tendenciát mutatnak az idő előrehaladtával. Az érzelmi állapotok század elején megfigyelhető magas gyakorisága ($Wald\chi^2=79,332$ $df=10$ $p<0,001$), a 30-as évektől jelentősen lecsökken és egyenletes mintázatot követ a század végéig (16. ábra).

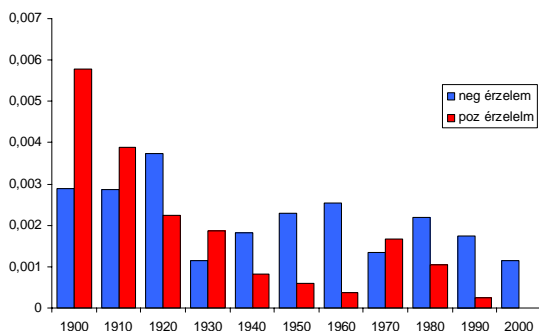

16. ábra
Az érzelmi állapotok relatív gyakorisága az egyes évtizedek között

Évtized	Évtized	Átlagkül. ^a
1900	1910	0,25
1910	1920	0,122
1920	1930	0,682*
1930	1940	0,136
1940	1950	-0,091
1950	1960	-0,001
1960	1970	-0,037
1970	1980	0,007
1980	1990	0,399
1990	2000	0,466

^a Az átlagkülönbségek a becült marginális átlagok relációját és értékét mutatják az egyes évtizedek között.
*p<0,05

Az érzelmek csoportközi eloszlását tekintve megállapítható, hogy a magyar nemzeti csoporthoz szignifikánsan több érzelm kapcsolódik ($Wald\chi^2 = 50,983$ $df=1$ $p<0,001$). Összességében (a két nemzeti csoport együttes figyelembevételével) a században tapasztalható negatív érzelmi dominancia ellenére ($Wald\chi^2 = 9,523$ $df=1$ $p<0,005$) az érzelmi kifejezések eloszlása a valencia tekintetében kiegyenlített ($Wald\chi^2 = 3,344$ $df=1$ $p=0,067$): a század közepén (1950-1960) és a végén (2000) megfigyelhető negatív érzelmi túlsúly ellenére, a pozitív és negatív érzelmek gyakorisága jelentősen nem tér el egymástól az egyes évtizedeken belül (17. ábra).

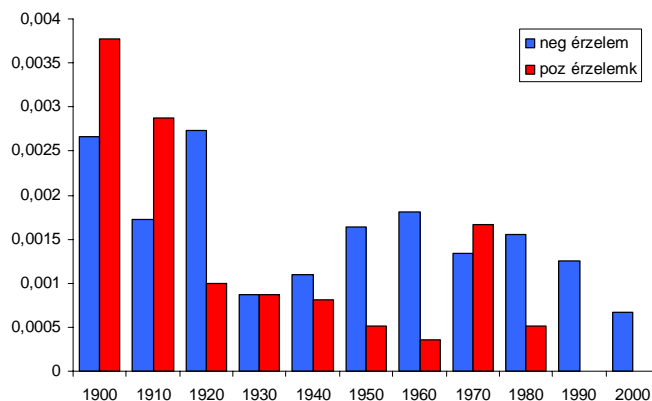

17. ábra
A pozitív és negatív érzelmek eloszlása az egyes évtizedek között

Évtized	Átlagkül. ^a
1900	-0,685
1910	-0,292
1920	0,519
1930	-0,478
1940	0,806
1950	1,335*
1960	1,437*
1970	-0,215
1980	1,049
1990	1,954
2000	2,493*

^a Negatív és pozitív érzelmi állapotok becült marginális átlagainak különbsége az egyes évtizedeken belül
I: negatív érzelem, J: pozitív érzelem
*p<0,05

Részletesebben megvizsgálva a magyar nemzeti csoport érzelmeit az évtizedek viszonylatában érdekes mintázatot kapunk (18. ábra). Láthatjuk, hogy a pozitív érzelmek túlsúlya a Monarchia fennállásának idején, valamint a 70-es években tapasztalhatóak. Ezzel ellentétben a negatív érzelmek növekvő tendenciát mutatnak 1940-1960 között, majd a 80-es évektől a század végéig csökken a gyakoriságuk. Vegyük észre, hogy a században általában megfigyelhető érzelmi mintázat (17. ábra) kongruens a magyar nemzeti csoport érzelmi mintázataival (18. ábra).

18. ábra
Magyar csoport érzelmi állapotai valencia szerint

9.2.2. Összegzés

Eredményeink alapján elmondhatjuk, hogy az előzetes hipotéziseink csak részben teljesültek. Az egyik feltételezésünk alapján azt vártuk, hogy összességében a mentális állapotok gyakorisága jelentősen lecsökken a század végére. Ehhez képest az eredményeink azt mutatják, hogy a valós idejű történésekhez képest a mentális állapotok a század közepéig csökkenő tendenciát mutatnak, majd a 60-as évektől megnő a gyakoriságuk – habár a századfordulóban tapasztalat előfordulást nem érik el. Az adatok részletesebb elemzése végett megvizsgáltuk a kognitív és érzelmi állapotok eloszlását is. Meglepő módon azt tapasztaltuk, hogy néhány évtizedben megfigyelhető jelentős eltérés ellenére, viszonylag egyenletes a kognitív állapotok eloszlása mind az évtizedek, mind a nemzeti csoportok között. A kognitív állapotok eloszlásából arra következtettünk, hogy az esemény reprezentációját, az olvasó felé közvetített identitást az érzelmek szintjén kell keresnünk. Egyrészt a kollektív emlékezet elméleteiből kiindulva a feltételezésünk, mely szerint az érzelmi állapotok az esemény valós idejű történéseitől távolodva csökkenni fognak beigazolódott. Azonban az érzelmi valencia szempontjából a látszólagos csökkenés mögött jól kirajzolódott mintázatot figyelhettünk meg. Általában megfigyelhető, hogy a

Monarchia fennállásának idején íródott történelemkönyvekben a pozitív érzelmek hangsúlya mellett a két csoport kognitív állapotai kiegyenlítettek. 1930-1960 között azonban az általános kognitív állapot-csökkenés mellett, a negatív érzelmek növekvő tendenciáját tapasztalhatjuk. Végül a 70-es és 80-as években mutatkozó kölcsönös perspektíva felvétel ellenére, általában a negatív érzelmek dominanciáját érzékelhetjük, amely a századforduló időszakában megfigyelhető egyoldalú magyar perspektíva mellett is jelen van - habár jelentőségük egyre inkább csökken.

9.2.3. Értelmezés

A Kiegyezés a magyar történelem egyik legvitatottabb eseménye. Ennek megfelelően nem meglepő, hogy számtalan értelmezés és értékelés keringett a magyar történelemben erre az időszakra vonatkozóan. Ez az emlékezeti és magyarázati változékonyság a kollektív emlékezet rekonstruktív természetének sajátosságát mutatja. Mint arra számos szerző rámutatott, a kollektív emlékezet nem egy invariáns alakzat, a múltat nem egy kikristályosodott, rögzült formában állandósítja, hanem folyamatosan újjászerveződik az időben változó vonatkoztatási kereteknek megfelelően. Hayden White (1997) az emlékezet rekonstruktív természetére vonatkozóan hangsúlyozza, hogy a megtörtént események valóságos voltaképp attól függ, hogy mennyire képesek illeszkedni az adott nemzet történelmi-identitás folytonosságába.

Jóllehet az abszolutizmus korának történelmi kánonjairól nem készült elemzés, adataink a kiegyezés és a kiegyezéssel létrejött Osztrák-Magyar Monarchiára vonatkozó történelmi kánonok fényében jól értelmezhetők. Az Osztrák–Magyar Monarchia időszakát illetően Gyáni (2007) öt történelmi kánonról beszél, amelyek meghatározónak tekinthetők a nemzeti emlékezet, valamint a történetírás szempontjából. Ennek megfelelően az eredmények feldolgozása során arra is kíváncsiak voltunk, hogy az érzelmi, valamint a kognitív állapotok mintázatai hogyan tükrözik a Monarchia időszakára vonatkozó kanonikus történelmi elbeszéléseket.

Az eredményeink alapján elmondható, hogy a dualizmus utolsó két évtizedében, valamint a 20-as években íródott történelemkönyvekben a kölcsönös perspektíva felvétel lehetőségét kínáló kognitív állapotok mellett, a pozitív érzelmi hangsúly ellenére a negatív érzelmek is igen jelentősek. A részletesebb, kvalitatív elemzésből viszont kiderül, hogy a pozitív érzelmek általában Ferenc József, valamint Erzsébet királyné irányába kifejezett, míg a negatív érzelmek javarészt a helyzet és egyéb osztrák szereplőkre (Haynau, Schmerling, Bach) vonatkoznak.

Az elképzelés, mely szerint a magyar történetírás perszonalizált, kifejezetten igaz az Önkényuralom és a Kiegyezés történetére. A befogadó oldaláról nézve, az ilyenfajta elbeszélési mód nagymértékben elősegíti a történet megértését és egyben az esemény átélését. Von Wright (1971, id. Carettero és mtsai, 1997) hangsúlyozza, hogy a történelem oki magyarázatai intencionálisak és megszemélyesítettek. Ebből adódóan az elbeszélésben megjelenő szereplők nagymértékben hozzájárulnak a történet végleges formájához és annak megértéséhez. Ezt az elképzelést támasztja alá Carettero és munkatársai (1997) vizsgálata, amelyben rámutattak arra, hogy a középiskolások a történelem történetek megértésében nagyobb szerepet tulajdonítanak a szövegben szereplő személyek cselekvéseinek és megjelenített gondolatainak, mint a komplexebb, tágabb politikai tényezőknek.

Pszichológiai szempontból a szubjektivizált történetírás jelentősége abban áll, hogy a külső csoport mentális állapotainak megjelenítése elősegítheti a csoportközi konfliktus csökkentését. Brewer és Miller (1984) dekatégorizációs – vagy ahogy újabban nevezik perszonalizációs modelljükben azt az álláspontot képviselik, hogy a csoportközi konfliktusok csökkentése jóval hatékonyabb a személyes interakció, mint a csoport vagy kategória alapú interakció alapján. A modell szerint egyetlen külső csoporttaggal való érintkezés pozitív hatással van a külső csoport általános értékelésére, amely eredményeképpen csökken a csoportközi konfliktus. A perszonalizációs modell egyik komponense az érintkezési helyzetben lévő személyek kitárulkozása (self-disclosure). Ebben a folyamatban a külső csoporttag olyan tulajdonságai válnak láthatóvá, amelyek révén a saját csoportjának atipikus példányává válik. Ugyanakkor Hewstone és Brown (1986) felhívja arra a figyelmet, hogy a külső csoporttag atipikussága révén individualizálódik. Ennek megfelelően a saját csoport perceptuális és viselkedési szinten is megkülönbözteti az atipikus tagot a külső csoport többi tagjától. Következésképpen az effajta pozitív személyközi kapcsolat nem jelenti a pozitív attitűd kiterjesztését a külső csoport többi tagjára. Ensari és Miller (2002) figyelembe véve a két látszólag ellentmondó álláspontot vizsgálatukban bizonyították, hogy a perszonalizáció hangsúlyos külső csoporttagság mellett valóban csökkentette a csoportközi konfliktust.

Narratív szempontból tehát értelmes feltételezésnek tűnik, hogy az osztrák csoport egyes tagjainak (Ferenc József és Erzsébet királyné) kiemelt kognitív és érzelmi állapotai (Ferenc József belátása, Erzsébet szeretete) az olvasóban egy pozitív attitűdöt implikál, mindamelllett más külső csoporttagok (Bach, Haynau, Schmerling) mentális akciói révén a külső csoporttagság hangsúlyos marad.

Az eredményeink, és az előbb felvázolt kutatási bizonyítékok alapján úgy gondoljuk, hogy a Monarchia időszakában íródott történelemkönyvek által közvetített reprezentáció, egyfajta „*magába foglaló*” (embedded) identitást tükröz. A kognitív

állapotok közel egyenlő eloszlása révén egy olyan, szükségszerűen apologetikus történetírás jelenik meg, amely érthetővé és kikerülhetetlenül elfogadottá teszi a birodalmi identitást – ezt a kölcsönös pozitív érzelmek gyakorisága még inkább alátámasztja. Ugyanakkor a helyzettel, valamint egyéb osztrák szereplőkkel kapcsolatos negatív érzelmek révén, jól körülhatárolhatóvá válik a nemzeti egység - önállósági törekvéseivel együtt -, amely az elkövetkezendő évtizedekben egyre hangsúlyosabbá válik.

A két világháború közötti időszakban, a Monarchia-kép megjelenítésében különösen jelentős szerepet játszott Szekfű Gyula és Gratz Gusztáv. Míg az előbbi éles kritikával illette a Monarchia látszólagos liberalizmusát, az utóbbi hozzáállását „az ekkoriban már közletről fenyegető totalitarizmussal szemben [...] épp a dualizmus kori liberalizmus iránt táplált nosztalgia” jellemezte (Gyáni, 2007;114). A 30-as években jelentkező kiugróan magas magyar perspektíva, és a két világháború közti időszakra általában jellemző fokozódó negatív érzelmi viszonyulás inkább annak az általános beállítódásnak az előfutáraként értelmezhető, amely a második világháborút követően uralta a Monarchiáról kialakult képet. Míg a két világháború között, a negatív érzelmek ellenére, „A határozati párttal szemben mégis győzött Deák Ferenc megfontolt politikája” (Ember, 1931 kiemelés tőlem), az 50-es években már csupán „[...] három szavazatnyi többséggel a Felirati Párt javaslata került ki győztesen a vitából.” (Nagy és mtsai, 1950). A két megfogalmazás közti különbség finoman érzékelteti azt a radikális fordulatot, amely a második világháborút követő Monarchia-felfogást és általában a Habsburg birodalomba való tagozódást jellemzi.

1950 és 1960 között tapasztalható magyar-perspektíva dominanciája, és az erősen érvényesülő negatív érzelmek jól szemléltetik azt a marxista kánont, amelyet Révai József markánsan képviselt. Ebben a felfogásban a Monarchia úgy ábrázolódik, mint a „népek börtöne [...] amely nemcsak a nemzetiségeket nyomta el kíméletlen módon, de magát Magyarországot is gyarmati, legalábbis félgyarmati sorba taszította” (Gyáni, 2007;116). A negatív érzelmek ebben az időszakban nem csupán a Habsburg politikának, hanem a magyar uralkodó osztálynak is szólnak. Ennek megfelelően a magyar csoport esetében gyakran megjelenő kognitív állapotok inkább egy osztálykonfliktust hivatottak jelölni.

1970-es évektől kezdődően a kognitív állapotok magas jelenléte mellett megfigyelhető a negatív érzelmek folyamatos csökkenése. Ebben az esetben a magyar szereplők kognitív akcióinak gyakorisága nem a magyar nemzet megosztottságának a jele, mindinkább a különböző álláspontok, vélemények bemutatását hivatott jelölni, amely az érzelemmentesség tükrében a megértést és az elfogadást hangsúlyozza. Az eredményekre megfelelően illeszkedik az a Hanák Péter féle kánon, amely a kiegyezést reális kompromisszumként ábrázolja.

Fentebb röviden említettük, hogy az eredményeink csak részben igazolták feltételezésünket, mely szerint a mentális állapotok gyakorisága az esemény valós idejű történéseihez képest csökkenni fog. Azt is láthattuk, hogy a mentális állapotok csökkenését kizárólag az érzelmi állapotok gyakorisága befolyásolta, ugyanis a kognitív állapotok előfordulása lényegében nem változott az idő előrehaladtával. Joggal merülhet fel a kérdés, hogy mi a jelentősége a tartósan magas kognitív állapotoknak egy olyan esemény esetében, amely az értelmezés tekintetében ugyan sokáig vita tárgyát képezte, azonban a 80-as évek végére a róla szóló nyilvános polémia megszűnésének ellenére is hangsúlyosak a megértést közvetítő kognitív állapotok. Értelmes feltételezésnek tűnik, hogy a Monarchia – különös tekintettel a történelmi Magyarország részleges szuverenitására, és a magyar nemzet heterogenitására – a magyar nemzet függetlenségi történeteinek egy olyan példája, amely egyrészt időbeli közelsége révén jól illeszkedett az utána következő nemzeti események tematikájába. Másrészt egy olyan eszmekört képvisel, amely túlmutat a konkrét eseményen. Időtállóságát a folyamatosan magasán tartott perspektíva mellett leginkább az érzelmi viszonyulás biztosítja. Ilyenformán az értelmezés kérdése nem úgy hangzik, hogy milyen érvek és ellenérvek, valamint tettek szólnak a kiegyezés ellen vagy mellett, hanem úgy, hogy a függetlenség, az állami szuverenitás milyen mértékét fogadjuk el, és nemzeti határainkat milyen mértékben tágítsuk.

9.3. Tiranon: vizsgálat elrendezése és hipotézisek

A Tiranon szövegek esetében arra törekedtünk, hogy az elemzett szövegrészek kifejezetten a magyar békekötés eseményeire vonatkozzanak. Célkitűzésünket azonban nem minden esetben tudtuk teljes mértékig megvalósítani. Az okok inkább történelmi, mintsem technikai jellegűek. Lévén, hogy a trianoni események időben szorosan összefonódnak egyéb belpolitikai eseményekkel, ennél fogva azon történelmi időszakok szövegeinek esetében, ahol a trianoni békekötés egyéb nemzeti történésekbe ágyazódott, az elemzésbe a teljes szöveget bevettük.

N=22 történelemkönyvet vizsgálatunk a nemzeti identitás és a trauma-feldolgozás kapcsolatának szempontjából. A csoportközi összehasonlításban csoportokat egyfelől a magyar nemzeti csoport, másfelől az Antant és Kisantant (a továbbiakban Antant csoport) alkották (6. táblázat).

6. táblázat
Mentális állapotok eloszlása a vizsgált csoportok és az évtizedek tekintetében

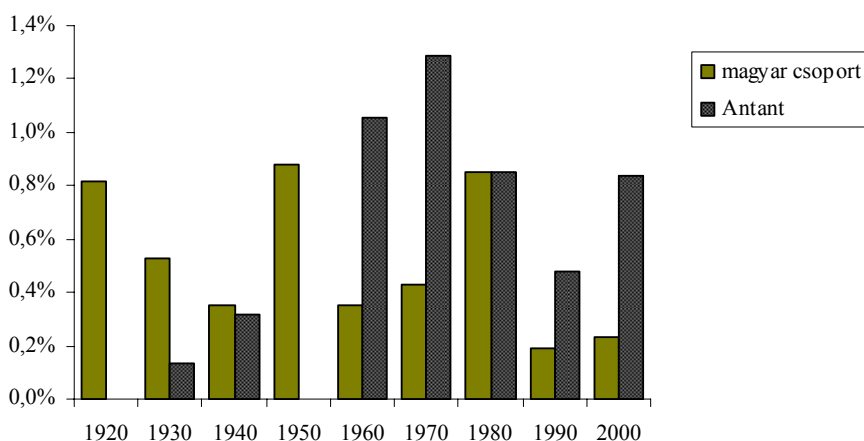
évtized	szószám	Mentális állapotok			
		Antant csoport		Magyar nemzeti	
		f(a)	f(%)	f(a)	f(%)
1920	368	0	0,000%	3	0,815%
1930	721	2	0,277%	0	0,000%
1930	1202	0	0,000%	6	0,499%
1930	238	1	0,420%	1	0,420%
1930	351	1	0,285%	2	0,570%
1930	538	0	0,000%	7	1,301%
1940	580	0	0,000%	3	0,517%
1940	345	0	0,000%	3	0,870%
1940	627	3	0,478%	4	0,638%
1940	453	5	1,104%	1	0,221%
1940	1129	2	0,177%	0	0,000%
1950	161	0	0,000%	1	0,621%
1950	91	0	0,000%	1	1,099%
1950	429	0	0,000%	4	0,932%
1960	155	3	1,935%	1	0,645%
1960	130	0	0,000%	0	0,000%
1970	233	3	1,288%	1	0,429%
1980	117	1	0,855%	1	0,855%
1990	1116	4	0,358%	5	0,448%
1990	2093	12	0,573%	2	0,096%
1990	1568	7	0,446%	2	0,128%
2000	1792	15	0,837%	0	0,000%
2000	1071	7	0,654%	11	1,027%
2000	2376	22	0,926%	1	0,042%
ÖSSZ	17884	88	0,492%	60	0,335%

A statisztikai elemzés céljából ebben az esetben is megkettőztük bizonyos évtized adatait (1920, 1970, 1980). Ebben az esetben is megvizsgáltuk a CSOPORT és az ÉVTIZED, mint prediktív változók főhatásait, valamint interakciójukat.

Feltételeztük, hogy a trianoni esemény traumatikus jellege következtében a magyar nemzeti csoport mentális állapotai jelentősen alulmaradnak az Antant csoporthoz képest. Ugyanakkor a kollektív emlékezet és az identitás összefüggései alapján azt is vártuk, hogy az esemény feldolgozása időben később indul meg. Ennek megfelelően feltételeztük, hogy a mentális állapotok gyakorisága az esemény valós idejű történeteire képest növekvő tendenciát mutatnak a század végéig.

9.3.1. Eredmények

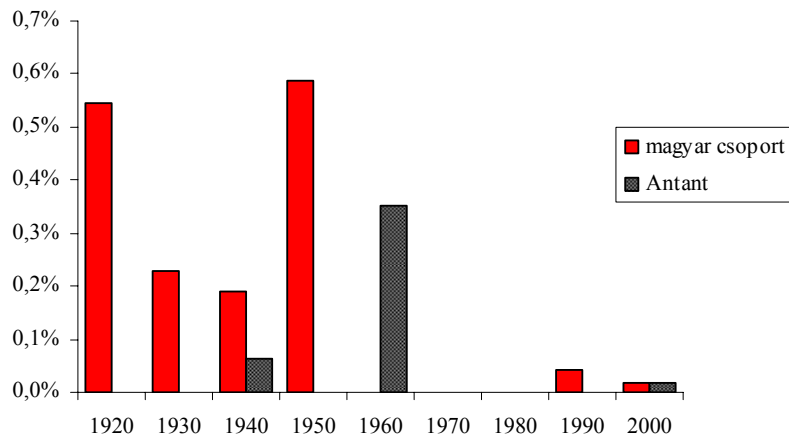
Az eredmények azt mutatják, hogy kizárólag a független változók együttes interakciója magyarázza az adatainak ($Wald\chi^2=117,722$ $df=9$ $p<0,05$). Azaz összességében a mentális állapotok jelentős mértékben nem változnak az évtizedek tekintetében, és nincs jelentős különbség a két vizsgált csoport közti eloszlás vonatkozásában. Azonban a két prediktív változó együttes figyelembevétele mentén a mentális állapotok eloszlása sajátos mintázatot mutat (19. ábra).

19. ábra
A mentális állapotok csoportközi eloszlása az évtizedek függvényében

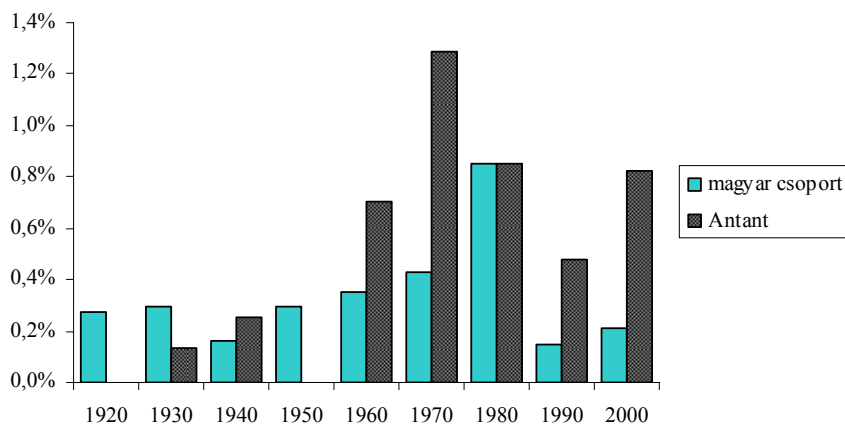
A 19. ábrán látható, hogy míg a század első (1900-1950) felében a magyar csoport mentális állapotai dominálnak, a század második felében (1960-2000) az Antant csoporthoz kapcsolódó mentális kifejezések túlsúlya figyelhető meg ($Wald\chi^2=16,742$ $df=3$ $p=0,001$).

Habár a statisztikai eredmények azt mutatják, hogy a két csoport érzelmi állapotai jelentősen nem térnek el egymástól, tendenciáját tekintve – nem meglepő módon - a magyar csoporthoz általában több érzelmi állapot kapcsolódik ($Wald\chi^2=3,573$ $df=1$ $p=0,059$). Ugyancsak tendenciaként fogalmazhatjuk meg, hogy a század első felében gyakrabban fordulnak elő érzelmi állapotok ($Wald\chi^2=3,391$ $df=1$ $p=0,066$), amelyek jelentős túlsúllyal a magyar csoporthoz kapcsolódnak ($Wald\chi^2=20,467$ $df=3$ $p<0,001$) (20. ábra). (Lényegesnek tartjuk megjegyezni, hogy a tendenciaszerű eredmények egyrészt az érzelmek alacsony előfordulásából, másrészt a tankönyvhiányból adódnak).

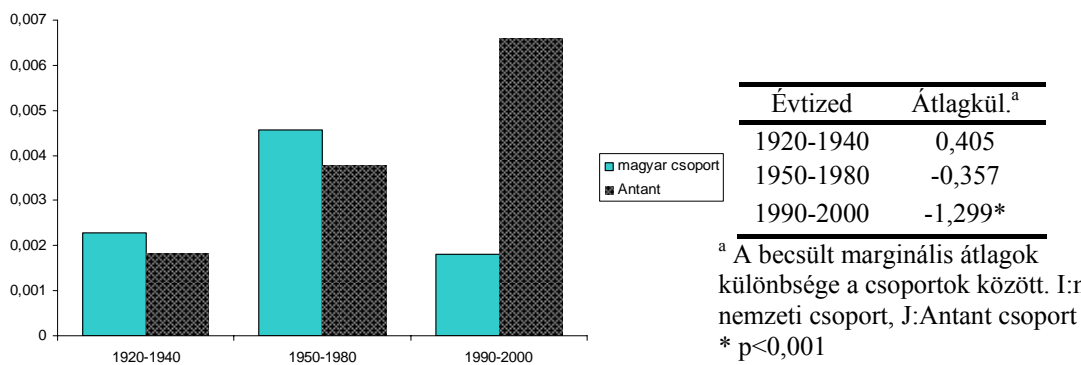
20. ábra
Magyar és Antant csoport érzelmi állapotainak relatív gyakorisága

Az érzelmekkel ellentétben, a kognitív állapotok idői súlypontja a század második felére esik ($\text{Wald}\chi^2=5,011$ $\text{df}=1$ $p<0,025$). Amíg a század első felében a két csoport kognitív állapotainak gyakorisága nem mutat jelentős különbséget, a század második felében szignifikánsan több kognitív állapot jelenik meg az Antant csoporthoz kapcsolódóan ($\text{Wald}\chi^2=25,436$ $\text{df}=3$ $p<0,001$) (21. ábra).

21. ábra
Magyar és Antant csoport kognitív állapotainak relatív gyakorisága

Figyelembe véve a Trianonról szóló értelmezéseket és a tankönyvekben szereplő leírásokat, az évtizedeket három nagyobb időszakra osztottuk és ennek megfelelően is megvizsgáltuk a kognitív állapotok eloszlását (22. ábra).

22. ábra
Magyar és Antant csoport kognitív állapotainak relatív gyakorisága a három időszakban

Az eredmények azt mutatják, hogy a csoportok kognitív állapotai kizárólag az utolsó évtizedekben különböznek jelentősen egymástól (Wald $\chi^2=21,553$ df=5 p=0,001).

9.3.2. Összegzés

Az eredmények alapján láthattuk, hogy habár összességében nincs különbség a két vizsgált csoport mentális állapotainak gyakorisága között, azonban az idői dimenzió figyelembevételével azok sajátos mintázatot mutatnak. Megfigyelhettük, hogy a század elején általában a magyar csoport mentális állapotai dominálnak, amelyek közül az érzelmek jóval hangsúlyosabban szerepelnek, mint a kognitív állapotok. Ez az affektív hangsúly azonban a század második felére lecseng. Az Antant csoport szerepe a mentális állapotok eloszlása alapján a század második felére tehető, ahol általában jellemző az Antant csoport perspektívájának érzelemmentes megjelenítése.

A tankönyvek csoportosítását követően megfigyelhettük, hogy a kognitív állapotok mind a két csoport esetében a 80-as évekig növekvő tendenciát mutatnak, majd a század végén ez az arány megbomlik, és az Antant csoport perspektívájával jelentősen gyakrabban találkozunk az olvasóval.

9.3.3. Értelmezés

Romsics Ignác 1989-ben megjelent Trianon és a magyar politikai gondolkodás kapcsolatáról szóló könyvének előszavát a következő sorokkal zárta: „[...] a trianoni békeszerződés még ma is a magyar társadalom, de legalábbis a magyar értelmiség

történelmi tudatának egyik legneuralgikusabb pontja, s hogy róla elfogulatlanul gondolkodni és írni sokan még ma is képtelenek.” (Romsics, 1998;11). Romsics hangsúlyozza a kötetben szereplő tanulmányok szerzőinek érdemét, ti. azt, hogy előítéletektől mentesen, a történetírás szakmai szabályait követve próbálták megközelíteni ezt a kényes témát, és egyben bizonyítékot lát benne arra, hogy a „közelítés ma már nemcsak Trianonhoz, hanem Trianon utóéletéhez is lehetséges” (uo.). Ebből az indokolt óvatosságból következően nem meglepő, hogy Trianonról szóló értelmezéseket keresve az olvasó gyakrabban találkozik „meseszerű elbeszélésekkel”, a „történelmi diskurzus sok elemében folklorizálódott” (Ablonczy, 2002;133) narratívumaival, mítoszaival. Ezek a máig élő legendák, mint magyarázati vezérvonalak a történelem tankönyvekben is megjelennek, és a trauma-feldolgozást tekintve lényeges szempontot képviselnek az eredmények magyarázatában.

A Trianont követő három évtizedben (1920-1940) megjelenő - egyoldalúan a magyar csoporthoz köthető - érzelmi állapotok gyakorisága, a kollektív emlékezet jellegzetes tünetéről; egy negatív esemény után történő felfokozott érzelmi reakcióról árulkodik. A „felfokozott” jelző ebben az esetben inkább az érzelmek kvantitatív, mintsem kvalitatív jellegét hivatottak jelölni, amelyek a fájdalom és a szomorúság, mint a „kognitív tehetetlenség” érzelmi minőségeiként jelennek meg. A szövegekben a trianoni események váza Apponyi Albert hiábavaló törekvéseire épül, aki az „igazságtalanság” érzését – a tankönyvek szerint - számos nagyhatalmi politikusban felkeltette. A narrátor által kifejezett érzelmek tárgya (az igazságtalanságok orvoslásába vetett bizalom és remény) jól tükrözik a magyar politikai elit - egészébe véve a magyar társadalom - témához való viszonyulását (Romsics, 1989): a revíziós törekvések gondolatát, amelyen még inkább elmélyülhetett az „ideiglenes állapot” elképzelése, és amely hosszú időre meghatározta az esemény kezelését - s egyben megakadályozta annak feldolgozását.

Az 50-es évektől kezdődően a leírásokban egyre inkább hangsúlyozódnak Franciaország európai hegemoniát megcélzó törekvései, amelyek mint oki tényezők egybemosódnak a nemzeti osztálykonfliktusokkal és a politikai elit legitimációs szándékaival.

„Minden uralkodó csoport mindenkor igyekszik bűnbakot találni kudarcaiért. [...] Ausztria és Magyarország szempontjából a belső felelősség megállapítása vagy elhárítása mellett, ami a mindenkori belpolitikai alakulások függvénye volt, a külső felelős szerepének betöltésére Franciaország volt a legalkalmasabb, mivel a francia politika mind jobban összefonódott a rivális csoportok politikájával. Az Antant egészéről különben sem volt tanácsos beszélni, már csak azért sem, mert a két ország egy ideig az angolszász hatalmaktól remélt ellensúlyt Franciaországgal és a környező kis államokkal szemben.” (Ormos, 1983;10)

Az Antant csoport perspektívájának kidomborítása – a kognitív állapotok gyakoriságán keresztül – ennek megfelelően inkább a trauma értelmezésének egy kognitív eltolását jeleníti meg, s nem magának az eseménynek az intellektuális feldolgozását.

A XX. század végén (1990-2000) megjelent történelemkönyvekben az Antant csoport szempontjának aránytalan felnagyítása a történetek tartalmának figyelembevétele mellett más jellegű értelmezést implikál. A tankönyvek írói a szövegekben szemmel láthatóan arra törekedtek, hogy a trianoni béke leírásában, és az események értelmezésében tágabb politikai és gazdasági szempontokat is az olvasó elé tárjanak. Mint arra Ormos (1983) is utal, a forrásanyagok tömeges nyilvánosságra hozatala lehetőséget nyújtott arra, hogy pontosabb és átfogóbb értelmezést kapjunk a békekötés körülményeiről. A tankönyvek tartalmának tekintetbevétele mellett az eredményeink azt mutatják, hogy a trauma feldolgozás - a kognitív állapotok gyakoriságán keresztül - a század végére valóban megindult.

9.4. Honfoglalás: vizsgálat elrendezése és hipotézisek

Harmadik eseményként a Honfoglalás (N=33) történetét vizsgáltuk a mentális állapotok eloszlása tekintetében. Mivel az elemzésben kizárólag a Honfoglalás eseményei kerültek be, a 7. táblázatból is látható, hogy kis szószámú szövegeken dolgoztunk. A statisztikai elemzés során az 1990-es évtized adatait kizártuk, mivel ebből az évtizedből származó tankönyvekben egyetlen mentális állapotot sem kódoltunk. A prediktív változók fő hatásain túl (CSOPORT, ÉVTIZED), azok interakcióját is megvizsgáltuk.

A vizsgált csoportokat egyrészt a honfoglaló magyar csoport, másrészt olyan más nemzetiségű csoportok alkották (a továbbiakban más nemzet), akikkel a honfoglaló magyarok az etelközi távozásuk után konfliktusba kerültek.

Abból a feltételezésből indultunk ki, hogy az esemény pozitív, régmúlt jellegéből fakadóan elenyésző számban fordulnak elő mentális állapotok. Megjelenésük általában időben egyenletes és főleg a magyar csoporthoz köthetők.

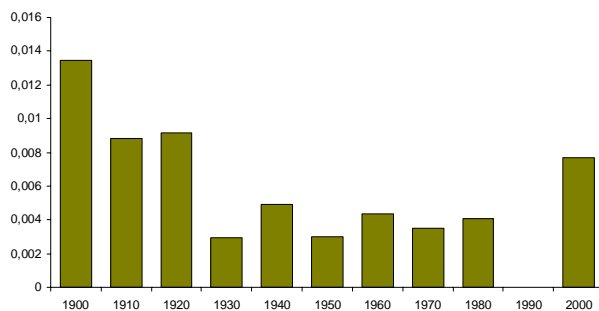
7. táblázat

Mentális állapotok eloszlása a vizsgált csoportok és az évtizedek tekintetében

ÉVTIZED	SZÓSZÁM	MENTÁLIS ÁLLAPOTOK			
		MAGYAR CSOPORT		MÁS NEMZETEK	
		f(a)	f(%)	f(a)	f(%)
1900	501	7	1,397	2	0,399
1900	244	3	1,230	2	0,820
1900	420	0	0	0	0
1900	249	0	0	5	2,008
1910	835	3	0,359	1	0,120
1910	639	3	0,469	0	0
1910	173	2	1,156	0	0
1910	779	11	1,412	6	0,770
1910	971	3	0,309	1	0,103
1920	421	1	0,238	1	0,238
1920	461	2	0,434	2	0,434
1920	487	6	1,232	2	0,411
1920	491	1	0,204	2	0,407
1930	354	0	0	0	0
1930	238	0	0	0	0
1930	204	0	0	0	0
1930	603	4	0,663	0	0
1930	288	0	0	1	0,347
1940	512	3	0,586	1	0,195
1940	502	1	0,199	0	0
1950	387	0	0	0	0
1950	198	0	0	0	0
1950	412	3	0,728	0	0
1960	421	1	0,238	0	0
1960	497	3	0,604	0	0
1970	574	1	0,174	1	0,174
1980	488	1	0,205	1	0,205
1990	112	0	0	0	0
1990	248	0	0	0	0
1990	367	0	0	0	0
2000	101	0	0	0	0
2000	235	2	0,851	0	0
2000	186	2	1,075	0	0
ÖSSZ	13598	63	0,463	28	0,206

9.4.1. Eredmények

Az eredmények azt mutatják, hogy a két prediktív változó együttesen jelentős mértékben magyarázza az adatainkat ($LR^2=35,896$ $df=10$ $p<0,001$), azonban a hatás tekintetében kizárólag a CSOPORT változó szignifikáns ($Wald\chi^2=7,84$ $df=1$ $p<0,05$). Mint ahogy a 23. ábrán is látható, az évtizedek között jelentős különbség nem mutatkozik a mentális állapotok eloszlása tekintetében. 1900-1920 között megfigyelhető a mentális állapotok viszonylag magas gyakorisága, azonban ez nem mutat jelentős eltérést a század későbbi évtizedeihez képest.

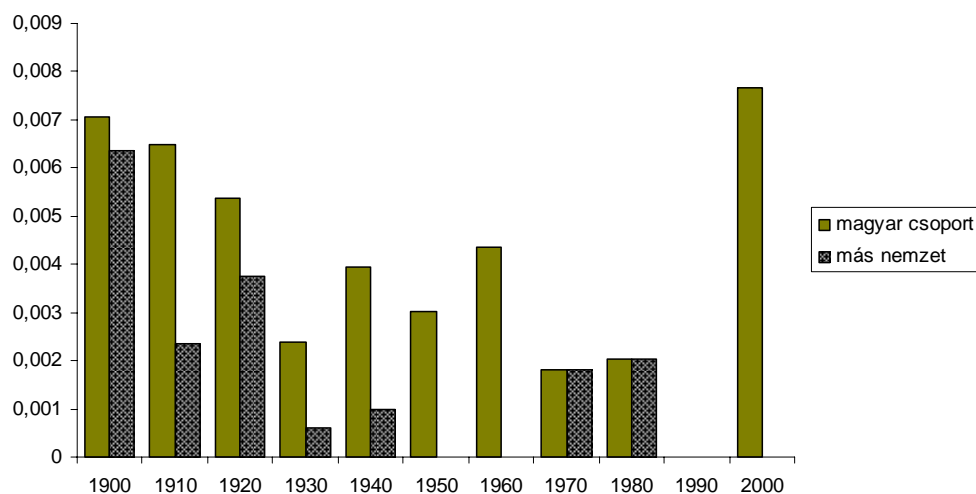

23. ábra A mentális állapotok eloszlása az egyes évtizedek között

Évtized	Évtized	Átlagkül. ^a
1900	1910	0,420
1910	1920	-0,034
1920	1930	1,126
1930	1940	-0,509
1940	1950	0,494
1950	1960	-0,37
1960	1970	0,224
1970	1980	-0,162
1980	2000	-0,626

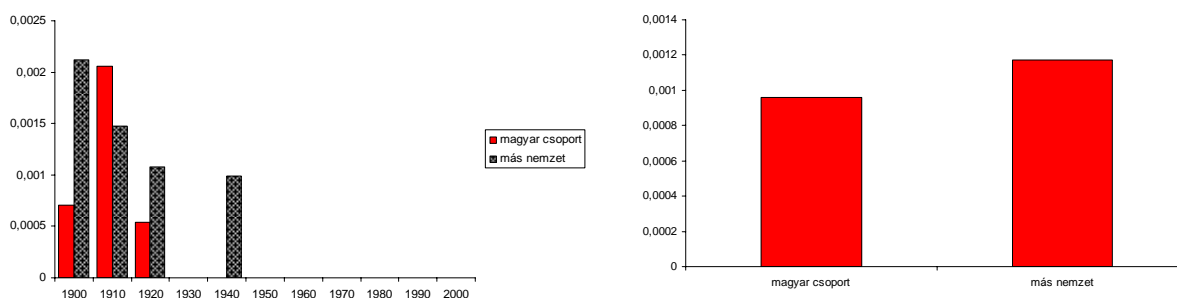
^aAz átlagkülönbségek a becült marginális átlagok relációját és értékét mutatják az egyes évtizedek között.

Ebben az esetben is megfigyelhetjük a magyar nemzeti csoporthoz kapcsolódó mentális állapotok túlsúlyát ($Wald\chi^2=7,840$ $df=1$ $p<0,05$). A 24. ábrából az is kitűnik, hogy a külső csoport mentális állapotai a század első felében jóval hangsúlyosabbak, mint a század második felében.

24. ábra A mentális állapotok eloszlása a vizsgált csoportok között az évtized tekintetében

A magyar csoport perspektívájának dominanciája a kognitív állapotok eloszlásában is megjelenik ($Wald\chi^2=14,327$ $df=1$ $p<0,001$). Az idői dimenzió tekintetében hasonló mintázatot követ, mint általában a mentális állapotok. Az érzelmi állapotok esetében a kis elemszám miatt nem végeztünk statisztikai feldolgozást, azonban a 25. ábrán látható, hogy az érzelmek kizárólag a század elején jelennek meg; a két csoport között közel egyenlő arányban.

25. ábra

A vizsgált csoportok érzelmeinek eloszlása az egyes évtizedek között, valamint csoportközi bontásban

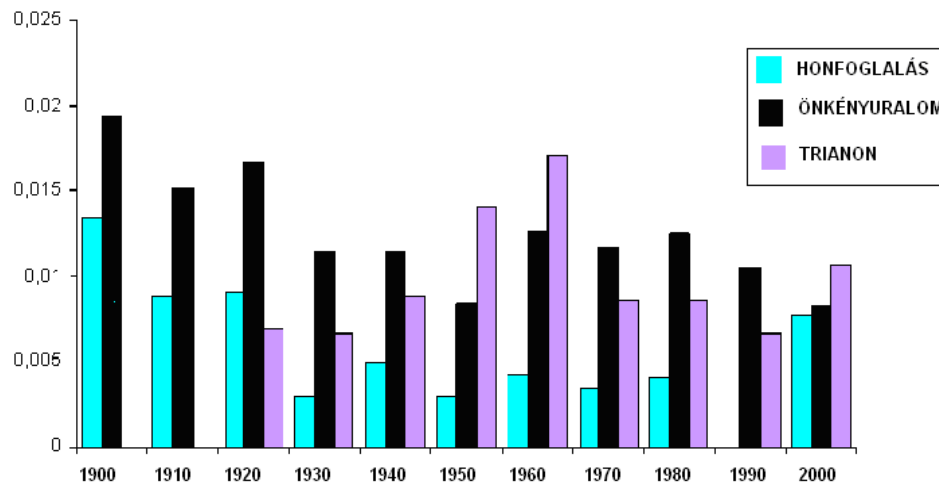
9.4.2. Összegzés

Az eredményekből láthattuk, hogy a Honfoglalás történetében a mentális állapotok változását az évtizedek jelentősen nem befolyásolják. A magyar csoport perspektívája általában hangsúlyosabb, és ez a csoportközi különbség a század második felében még inkább fokozódik. A külső csoport érzelmi, és kognitív állapotainak túlnyomó többségben a század első felében koncentrálódik. Ennek – és az általában magas mentális állapotgyakoriságnak – legfőképp az az oka, hogy a század elején íródott történelemkönyvekben a Honfoglalás elbeszélése tulajdonképpen megegyezik a Fehér ló mondájával. Ennek megfelelően ezek a tankönyvek Árpád és közvetlen környezete, valamint az ellenséges népek vezérei (Zalán, Szvatopluk) nézőpontjából ábrázolják az eseményeket. Ehhez képest a későbbi történelemkönyvek sokkal inkább leíró és általában a honfoglaló magyarok egésze szempontjából közelítik meg a történéseket.

Az eredményeket célszerűbb látjuk egy tágabb keretben értelmezni, amelybe bevonjuk az Önkényuralom, valamint a Trianon események elemzésének eredményeit is.

9.5. Honfoglalás, Kiegyezés, Trianon: összesített eredmények

Megvizsgáltuk a mentális állapotok eloszlását a három történelmi esemény összehasonlításában (26. ábra).

26. ábra A mentális állapotok eloszlása az esemény és az évtized függvényében

Az adatokat kétféleképpen kezeltük. Lévén, hogy a trianoni eseményekre vonatkozóan az adatok 1920-tól állnak rendelkezésünkre, egyrészt a statisztikai elemzést elvégeztük a teljes század adataira, másrészt megvizsgáltuk az adatokat 1920 és 2000 közötti időszakra nézve is. Mind a két esetben azt kaptuk, hogy a Honfoglaláshoz képest a Trianon és az Önkényuralom eseményekben szignifikánsan gyakrabban fordulnak elő a mentális állapotok, míg a Trianon és az Önkényuralom események között nincs szignifikáns különbség a mentális állapotok gyakorisága tekintetében. (8. táblázat)

8. táblázat

Mentális állapotok eloszlása az egyes események között a becsült marginális átlagok alapján

Esemény	1900-2000 (EMM)	1920-2000 (EMM)
Trianon-Honfoglalás	0,690**	0,771*
Önkényuralom-Honfoglalás	0,825**	0,886**
Trianon- Önkényuralom	-0,135	-0,095

** p<0,001, *p<0,05

Az események együttes kezelésében mind a két elemzési eljárásban a magyar csoport esetében szignifikánsan gyakrabban jelennek meg a mentális állapotok, mint a külső csoport esetében (1900-2000: $Wald\chi^2=19,494$ $df=1$ $p<0,001$; 1920-2000: $Wald\chi^2=6,560$ $df=1$ $p<0,05$).

Ugyanakkor, ha az eseményeket külön kezeljük, akkor látható, hogy ez az eredmény kizárólag két eseménynek, a Honfoglalásnak és az Önkényuralomnak köszönhető, míg a Trianon esetében szignifikánsan nem különbözik a saját és a külső csoportnak tulajdonított mentális állapotok gyakorisága (9. táblázat).

9. táblázat
Mentális állapotok eloszlása a csoporttagság függvényében

Esemény	1900-2000	1920-2000
Honfoglalás	0,918**	1,064*
Önkényuralom	0,487*	0,556**
Trianon	0,185	-0,347

** p<0,001, *p<0,05

9.6. Összegzés

A narratív pszichológia megközelítése, mely szerint az identitás narratív módon konstruálódik, szószerint is igaz a nemzeti csoportokra, hiszen a teljes nemzeti történetünk hozzáférése közvetlen tapasztalás útján nem lehetséges. Történelmünk múltbeli eseményeire vonatkozó ismereteinkben leginkább a történelemtankönyvekből tanultakra támaszkodunk, amelyek nem pusztán elbeszélnek egy népek múltbeli eseményeit, hanem közvetett módon szerepet játszanak a nemzeti identitás áthagyományozásában és megerősítésében.

Lévén, hogy az elbeszélő mód, az emberi gondolkodás egyik alapvető formája (Bruner, 1986/2005), amikor az elbeszéléseinkben az eseményeket történetté alakítjuk, egyúttal értelmet is adunk a cselekvéseknek. A történelemmel kapcsolatban Collingwood hasonló megállapítást tesz, ti. hogy a „[...] a történészek akkor tudnak elfogadható magyarázatot adni a történeti források tömegére, amikor sikerül felfedezniük az implicit módon bennük lévő történetet vagy az összefüggő történetek sorát.” (id. White, 1997). A történész tehát ebben a folyamatban egy regényíróhoz hasonlítható: bizonyos eseményeket kiemel, másokat háttérbe szorít, változtatja a nézőpontot, a viselkedések mögött motívumokat keres. A tárgyi hűség fenntartása mellett alkalmazza a fikciós műfaj eszköztárát.

Mint minden történet, a történelem elbeszélései is szükségszerűen valamilyen nézőpontból jelenítik meg az eseményeket (Prince, 1987). Habár a narratológiában a perspektívának számos eszköze létezik, leggyakrabban a fokkalizációval, azaz a belső állapotok nyelvi megjelenítésével azonosítják (Keen, 2007), és a szereplővel való identifikáción keresztül az empátia összefüggésében vizsgálják. Az irodalomtudomány idevonatkozó vizsgálatainak eredményei rámutattak arra, hogy a szereplő pszichológiai

perspektívájának, azaz mentális állapotainak megjelenítése lényeges szerepet játszik a pozitív érzelmi reakció kialakításában (Genette, 1980; van Peer és Matt, 2001, 1996; Miall, 1988). A narratológia eme megállapítása tükröződik azokban a szociálpszichológiai eredményekben, amelyek a perspektíva felvételt kapcsolatba hozzák az észlelt hasonlóság következményeként előálló sztereotípiacsökkentéssel, vagy általában a csoportközi konfliktusok csökkenésével (Galinsky és Ku, 2004; Galinsky és Moskowitz, 2000).

A narratív perspektíva az olvasót a történet „tudatosságának” tartományába helyezi azáltal, hogy betekintést enged a szereplő gondolataiba, érzelmi világába (Bruner, 1986/2005). A szubjektívizációnak is nevezett eljárás révén, a szövegben megjelenő valóságot az író a szereplő tudatán keresztül láttatja. Így a befogadó kész bizonyosságok helyett emberi lehetőségekkel találkozik, amelyek a szereplő tudatán keresztül lehorgonyozódnak. Booth (1987) szerint a belső perspektíva ábrázolása, még a leggonoszabb szereplővel kapcsolatban is szimpátiát eredményezhet.

A narratív empátiával foglalkozó elméletalkotók azon elgondolása, mely szerint az empátia kategória-alapú (Gerrig, 1990; Froster, 1927), természetes módon igaz a történelmi szövegekre. Suzanne Keen (2007) az elgondolást kiaknázva három empátia-technikát fogalmaz meg, amelyekkel az író a szöveg érzelmi közvetítését szabályozhatja. Az *összekötő* (bounded) empátia lényege, hogy a szerző olyan narratív eszközöket használ, amely az észlelt hasonlóságon keresztül kizárólagos köteléket biztosít a befogadó és a szereplő között, miközben más olvasót (idegen csoporttag) elzár ennek lehetőségétől. Ezzel szemben a *közvetítő* (ambassadorial) empátia célja, hogy a saját csoport értékeit a szövegen keresztül másokkal is megismertesse. Végül a *terjesztő* (broadcast) empátia minden olvasót megcéloz, olyan általános emberi tulajdonságokat kiemelve, amelyek univerzális értékek mentén szerveződnek.

A történelem tankönyvek a csoportról szóló elbeszélések olyan kanonikus formái, amelyek tudományos legitimitását a történések tényszerű leírásán keresztül közvetített csoportidentitás szolgáltatja. Ugyanakkor, mint elbeszélői műfaj a benne megjelenő cselekvések ábrázolása nem mentes a retorika és a narratológia eszközeinek alkalmazásától.

Dolgozatunkban a belső perspektíva csoportközi ábrázolását vizsgáltuk meg három történelmi esemény elemzésén keresztül, melyek idejét és valenciáját tekintve is eltérőek. A szociálpszichológiai és a narratológia kutatások eredményei alapján feltételeztük, hogy a mentális állapotok nyelvi kifejezéseinek megjelenítése elősegíti a perspektíva felvételt, ezáltal szabályozva az esemény feldolgozását és az érzelmi azonosulást. A belső perspektíva ábrázolását azon kanonikus történelem-felfogások szempontjából is megvizsgáltuk, amelyek a század egyes időszakaiban a történetírást uralták. Ebben a

tekintetben azt vártuk, hogy a belső állapotok eloszlási mintázatai a történeti kánonoknak megfelelően alakulnak.

A kollektív emlékezet és a szociális reprezentáció elméletek alapján a valós idejű történetekben magas mentális állapotgyakoriságot valószínűsítettünk. Míg az Önkényuralom esetében feltételezésünk beigazolódott, a Trianon eseményt illetően ellenkező eredményeket kaptunk. Habár általános jelenségként tekinthető az újszerű eseményeket követő értelmezés igénye – a mentális állapotok gyakorisága - (Cohn, 2004), ez azonban nem minden alkalommal jelentkezik. Számos példa igazolja, hogy bizonyos traumatikus események kapcsán épp az ellenkező hatás tapasztalható (Pennebaker és Harber, 1993; Harber és Pennebaker, 1992). Az ilyen „csendesnek” hívott eseményeknél az emberek hamar kialakítják a hallgatás normáját, amelynek következményeképpen az esemény a kollektív emlékezet szempontjából még erőteljesebb hatást képvisel. A Trianonra vonatkozó eredményekből kitűnik, hogy az azonnal megjelenő érzelmi állapotok ellenére valódi tarumafeldolgozásról csak a század utolsó évtizedétől beszélhetünk. A Honfoglalás kapcsán elmondhatjuk, hogy mentális állapotok gyakorisága az elvárásainknak megfelelően alakult. A század elején tapasztalt kiugró értékek ellenére – mely elsősorban az elbeszélések monda-jellegének köszönhetőek - a mentális állapotok viszonylagos alacsony előfordulása jelzi, hogy az esemény a kulturális emlékezet része, amely nem igényel feldolgozást.

A csoportközi összehasonlítás tekintetében láthattuk, hogy a Honfoglalás történeteiben általában a magyar csoport perspektívája érvényesül – a század eleji történelemkönyvek kivételével. Természetesnek tűnik ez az eredmény, ha figyelembe vesszük, hogy a nemzet eredettörténetéről van szó. Az Önkényuralom és a Trianon események azonban jóval változatosabb képet mutatnak. Az Önkényuralom szövegekben a mentális állapotok eloszlása viszonylag egyenletes a két nemzeti csoport között. Ez az eredmény a kognitív állapotok csoportközi eloszlásában is megfigyelhető. Két kiugró időszak ellenére összességében jellemző a kölcsönös perspektíva felvételt implikáló kognitív állapotok egyenlő arányú eloszlása, amely a század végéig jelentősen magas értékeket mutat. Az esemény érzelmi reprezentációját illetően megállapítható, hogy a század elején íródott történelemkönyvekre pozitív érzelmi dominancia jellemző, amely jól tükrözi a Monarchiáról szóló történeti kánonok eseményreprezentációját. A dualizmus időszakában, valamint a 20-as években íródott történelemkönyvekben a kölcsönös perspektíva felvétel lehetőségét kínáló kognitív állapotok, valamint pozitív érzelmi túlsúly, az események olyasfajta reprezentációját közvetítik, amely a birodalmi identitás elfogadása mellett fenntartja a nemzeti hegemonia érzését is. A század későbbi évtizedeiben általános

érzelmi intenzitás csökkenés tapasztalható. Ebben a tendenciában a negatív érzelmi túlsúly ellenére – különösen 1950-1960 közötti időszak, valamint 2000 -, nincs jelentős különbség a pozitív és negatív érzelmi állapotok eloszlása között. A második világháborút követő marxista kánon jól illeszkedik az ebben az időszokban tapasztalható jelentős magyar perspektívával együtt járó negatív érzelmi dominanciához. Míg a 70-es évektől megfigyelhető érzelmi állapotcsökkenés és a kölcsönös perspektíva, a Hanák féle felfogásnak megfelelően a „reális kompromisszum” reprezentációját közvetíti. Habár eredményeink kongruensek a kollektív emlékezet elméleteivel, a század végéig tartó magas kognitív állapotgyakoriság azt implikálja, hogy a Kiegyezés, valamint az azt megelőző történések reprezentációja túlmutat a konkrét eseményen. A nemzeti szuverenitás kérdése egy olyan időtálló identitásprobléma, amellyel egy nemzet bármikor szembekerülhet.

A statisztikai adatok alapján látszólag a Trianon eredményekben is tapasztalható a kölcsönös perspektíva felvétel – csoportközi összehasonlításban nincs különbség a magyar és az Antant csoport mentális állapotainak gyakorisága között – a korszakos bontásban mégis egyenlőtlen eloszlást tapasztaltunk. Míg a század első felében a magyar csoport belső perspektívája érvényesül, az 1960-as évektől az Antant csoport perspektívájának fölényét figyelhetjük meg. A valós idejű történetekben tapasztalt alacsony kognitív és kizárólag minőségileg hangsúlyos érzelmi állapotok gyakorisága a kognitív feldolgozás és az érzelmi átélés akadályaként értelmezhetőek. 1970-1990 között a revíziós törekvések következtében érvényesülő „ideiglenes állapot” gondolatát tükrözik az eredményeink, amelyben Franciaország európai hegemóniát megcélzó törekvéseinek gyakori megjelenítése egybemosódik a nemzeti osztálykonfliktusokkal és a politikai elit legitimációs szándékaival. Ugyanakkor a század végén megfigyelhető kiugró Antant perspektíva - a történetek tartalmának figyelembevétele mellett – leginkább annak köszönhető, hogy az események értelmezését a történetírók tágabb politikai és gazdasági kontextusban tárgyalják, lehetővé téve a békekötés körülményeinek pontosabb megértését.

Összességében elmondhatjuk, hogy eredményeink a történeti szöveg perspektivizációjának kettős funkciójára utalnak. Egyfelől az empátia funkció, amely a saját csoporttal való azonosulás erősítésében játszik szerepet, másfelől az elaborációs funkció, amely a történelmi konfliktusok és traumák feldolgozását segíti elő a külső csoport perspektívájának ábrázolása révén.

Bibliográfia

Ablonczy B. (2002): Trianon-legendák. In: Romsics I. (szerk.): Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről. Budapest: Osiris.

Ames, R. D. (2004): Inside the Mind Reader's Tool Kit: Projection and Stereotyping in Mental State Inference. *Journal of Personality and Social Psychology*, 87, 340–353.

Angvik, M., és von Borries, B. (1997): *A Comparative European Survey on Historical Consciousness and Political Attitudes among Adolescents*. Hamburg: Korber-Stiftung.

Anolli, L., Zurloni, V., Riva, G. (2006): Linguistic Intergroup Bias in political communication. *Journal of General Psychology*, 133, (33), 237-255.

Anscombe, G. E. M. (1957): *Intention*. Oxford: Blackwell.

Aron, A., Aron, E. N., Tudor, M., Nelson, G. (1991): Close relationships as including other in the self. *Journal of Personality and Social Psychology*, 60, 241–253.

Aron, A., Aron, E., Smollan, D. (1992): Inclusion of other in the self scale and the structure of interpersonal closeness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63, 596–612.

Assmann, J. (1999): *A kulturális emlékezet*. Budapest: Atlantisz.

Bachelor, A. (1988): How clients perceive therapist empathy: A content analysis of "received" empathy. *Psychotherapy*, 25, 227-240.

Bahtyin, M. M. (1981): Discourse in the novel. In: Holquist, M. (szerk.): *The Dialogic Imagination: Four Essays by M. M. Bakhtin*. Austin: University of Texas Press.

Bahtyin, M. M. (1986): *A beszéd és a valóság: Filozófiai és beszédelméleti írások*. Budapest: Gondolat.

Bal, M. (1985): *Narratology. Introduction to the Theory of Narrative*. Toronto: University of Toronto Press.

Barnett, M. A. (1987): Empathy and related responses to children. In: Eisenberg, N., és Strayer, J. (szerk.): *Empathy and its development*. New York: Cambridge University Press. 146–162.

Barthes, R. (1977): *Image-Music-Text*. London: Fontana.

Barthes, R. (1981): The Discourse of History. *Comparative Criticism*, 3, 7-20.

Barthes, R. (1996): Introduction to the structural analysis of narratives. In: Onega, S., és Landa, J. A. G. (szerk.): *Narratology*. New York: Longman. 45-60.

Bartlett, F. C. (1923): *Psychology and Primitive Culture*. Cambridge: Cambridge University Press.

Bartsch, K., és Wellman, H. (1989): Young children's attribution of action to beliefs and desires. *Child Development*, 60, 946–964.

- Batson, C. D. (1991): *The altruism question: Towards a social social-psychological answer*, Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Batson, C. D. (1994): Prosocial motivation: Why do we help others? In: Tesser, A. (szerk.): *Advanced social psychology*. Boston: McGraw-Hill. 333–381.
- Batson, C. D., Early, S., Salvarini, G. (1997): Perspective taking: Imagining how another feels versus imagining how you would feel. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 23, (7), 751–758.
- Batson, C. D., és Coke, J. S. (1981): Empathy: A source of altruistic motivation for helping? In: J. P. Rushton & R. M. Sorrentino (szerk.): *Altruism and helping behavior: Social personality, and developmental perspectives*. Hillsdale, NJ: Erlbaum. 167–211.
- Bibó I. (1986): A Kelet-európai kisállamok nyomorúsága. In: *Válogatott tanulmányok*. Budapest: Magvető. 185-266.
- Bigazzi S., Csertő I., Nencini, A. (2006): A személy- és csoportközi értékelés pszicholingvisztikája. *IV. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia*, Szeged.
- Billig, M. (1988): Social Representation, Objectification and Anchoring: A Rhetorical Analysis. *Social Behaviour*, 3, 1-16.
- Booth, W. C. (1987): *The Rhetoric of Fiction*. Chicago: University of Chicago Press.
- Braudel, F. (szerk.) (1980): *On History*. Chicago: Chicago University Press.
- Breakwell, G. M., (1993): Social Representation and Social Identity. *Papers on Social Representations*. 2, (3), 198-217.
- Brewer, M. B. (1991): The social self: On being the same and different at the same time. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 17, 475–482.
- Brewer, M. B., és Miller, N. (1984): Beyond the contact hypothesis: Theoretical perspectives on segregation. In: Miller, N., és Brewer, M. B. (szerk.): *Groups in contact: The psychology of desegregation*. Orlando: Academic Press. 281-302.
- Brewer, M. B., és Pickett, C. L. (2001): A társas én és a csoportidentifikáció: a beolvadás és az elkülönülés motivációja a személyközi és a kollektív identitásban. In: Forgács J., és Williams, K. D. (szerk.): *A társas én. Az önmegismerés szociálpszichológiája*. Budapest: Kairosz.
- Brown, R., és Kulik, J. (1977): Flashbulb memories. *Cognition*, 5, 73-99.
- Brown, R., Condor, S., Matthews, A., Wade, G., Williams, J. (1986): Explaining intergroup differentiation in an industrial organization. *Journal of Occupational Psychology*, 59, 273-286.
- Bruner, J. (1990): *Acts of meaning*. Cambridge: Harvard University Press.
- Bruner, J., Feldman, C. (1994): Group Narrative as a Cultural Context of Autobiography. In: Kónya A. (szerk.): *Az elbeszélés és az Önéletrajzi visszaemlékezés*. Budapest: ELTE Általános Pszichológia Kognitív Programok.

- Bruner, J., és Lucariello, J. (2001): A világ narratív újratemtése a monológban. In: László J. és Thomka B. (szerk.): *Narratív pszichológia. Narratívák 5.* Budapest: Kijárat. 131-156.
- Bruner, J. (2005): *Valóságos elmék, lehetséges világok.* Budapest: Új Mandátum.
- Buss, A. R. (1978): Causes and reasons in attribution theory: A conceptual critique. *Journal of Personality and Social Psychology*, 36, 1311–1321.
- Cadinu, M. R., és Rothbart, M. (1996): Self-anchoring and differentiation processes in the minimal group setting. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70, 661–677.
- Carr, D. (1999): A történelem realitása In: N. Kovács T. és Thomka B. (szerk.): *A kultúra narratívái. Narratívák 3.* Budapest: Kijárat. 69-84.
- Carretero, M., López-Manjón M., Jacott, L. (1997): Explaining historical events. *International Journal of Educational Research* 27, (3), 245-253.
- Chatman, S. (1978): *Story and Discourse: Narrative Structure in Fiction and Film.* Ithaca: Cornell University Press.
- Cialdini, R., Brown, S., Lewis, B., Luce, C., Neuberg, S. (1997): Reinterpretinting the empathy-altruism relationship: When one into one equals oneness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73, 481-494.
- Coats, S., Smith, E. R., Claypool, H. M., Banner, M. J. (2000): Overlapping Mental Representations of Self and In-Group: Reaction Time Evidence and Its Relationship with Explicit Measures of Group Identification. *Journal of Experimental Social Psychology*, 36, 304–315.
- Cohn, D. (1978): *Transparent Minds: Narrative Modes for Presenting Consciousness in Fiction.* Princeton: Princeton University Press.
- Cohn, M. A., Mehl, M. R., Pennebaker, J. W. (2004): Linguistic markers of psychological change surrounding September 11, 2001. *Psychological Science*, 15, 687-693.
- Collingwood, R., G. (1987): *A történelem eszméje.* Budapest: Gondolat.
- Connerton, P. (1989): *How societies remember.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Csepeli Gy. (1985): *Nemzeti tudat és érzésvilág.* Budapest: Múzsák.
- Danto, C. A. (1965): *Analytical Philosophy of History.* Cambridge: Cambridge UP
- Davis, M. H., Conklin, L., Smith, A., Luce, C. (1996): Effect of perspective taking on the cognitive representation of persons: A merging of self and other. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70, 713–726.
- Davis, M. H. (1996): *Empathy a social psychological approach.* Boulder: Westview.
- Davis, M. H. (2006): Empathy. In: Stets, J., és Turner, J. (szerk.): *The Handbook of the Sociology of Emotions.* New York: Springer Press.
- Davidson, D. (1963): Actions, reasons, and causes. *Journal of Philosophy*, 60, 685–700.

- de Rosa, A. (1996): Reality Changes Faster than Research: National and Supranational Identity in Social Representations of the European Community in the Context of Changes in International Relations. In: Breakwell, G. M., és Speri, E. L.: *Changing European Identities*. Jordan Hill: Butterworth Heinemann Linacre House. 381-402.
- Deaux, K. (2000): Models, meaning and Motivations. In: Capozza, D., Brown, R. (szerk.): *Social identity processes: Trend sin theory and research*. Thousand Oaks: Sage. 1–14.
- Duan, C., és Hill, C. E. (1996): The Current State of Empathy Research. *Journal of Counseling Psychology*, 43, (3), 261-274.
- Duncan, B. L. (1976): Differential social perception and attribution of intergroup violence: Testing the lower limits of stereotyping of blacks. *Journal of Personality and Social Psychology*, 34, 590-598.
- Ehmann B. (2004): A szubjektív időélmény mintázatainak pszichoanalitikus és narratív pszichológiai párhuzamai. *Pszichológia*, 4, 405-427.
- Eisenberg, N. (1989): *Empathy and related emotional responses*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Elejabarrieta, F. (1994): Social positioning: a way to link social identity and social representations. *Social Science Information*, 33, 241-253.
- Ember I. (1931): *A magyar nemzet története. A gimnáziumok, reálgimnáziumok és reáldiskolák VIII. osztálya számára*. Budapest: Athenaeum.
- Ensari, N., és Miller, N. (2002): The outgroup must not be so bad after all: the effect of disclosure, typicality and salience on intergroup bias. *Journal of Personality and Social Psychology*, 83, 313-329.
- Erikson, E. H. (1968): *Identity: Youth and Crisis*. New York: Norton.
- Erős F. és Ehmann B. (1997): Jewish Identity in Hungary: A narrative model suggested. In: Hadas M. és Vörös M. (szerk.): *Ambiguous Identities in the New Europe. Replika, Special Issue*. 121-133.
- Ferenczhalmy R., és László J. (2006): Az intencionalitás modul kidolgozása Nooj tartalomelemző programmal. *IV. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia, Szeged*
- Festinger, L. (1954): A theory of social comparison processes, *Human Relations*, 7, 117-40.
- Finlay, K. A., és Stephan, W. G. (2000): Reducing prejudice: The effects of empathy on intergroup attitudes. *Journal of Applied Social Psychology*, 30, (8), 1720-1737.
- Fiske, S. T., és Taylor, S. E. (1991): *Social Cognition*. New York: McGraw-Hill.
- Fiske, S. T., és Leyens, J.-Ph. (1996): Let social psychology be faddish or, at least, heterogeneous. In: McGarty, C., és Haslam, S. A. (szerk.): *The message of social psychology*. Oxford: Blackwell.

- Flick, U. (1995): Social Representations. In: Smith, J., Harré, R., Langenhove, L. (szerk.): *Rethinking Psychology*. London: Sage. 70-96.
- Forster, E. M. (1927): *Aspects of the Novel*. New York: Harcourt.
- Furet, F. (1972): Quantitative History. In: Gilbert, F., és Graubard, R. S. (szerk.): *Historical studies today*. New York: Norton, 54-60.
- Fülöp É., és László J. (2006): Az elbeszélések érzelmi aspektusának vizsgálata tartalomlemező programmal. *IV. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia*, Szeged.
- Galinsky, A. D., és Moskowitz, G. B. (2000): Perspective taking: Decreasing stereotype expression, stereotype accessibility, and in-group favoritism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78, 708–724.
- Galinsky, A. D., és Ku, G. (2004): The Effects of Perspective-Taking on Prejudice: The Moderating Role of Self-Evaluation. *Personality and Social Psychology*, 30, (5), 594-604.
- Geertz, C. (2001): *Az értelmezés hatalma*. Budapest: Osiris.
- Genette, G. (1980): *Narrative Discourse*. Oxford: Blackwell.
- Gergen, K., J. (1973): Social psychology as history. *Journal of Personality and Social Psychology*, 26, 309-320.
- Gerrig, R. J.(1990): The Construction of Literary Character: a View from Cognitive Psychology. *Style*, 24, 380–392.
- Gerrig, R. J. (1993): *Experiencing Narrative Worlds: On the Psychological Activities of Reading*. London: Yale University Press.
- Gilbert, D. T., Pelham, B. W., Krull, D. S. (1988): On cognitive busyness: When person perceivers meet persons perceived. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54, 733–740.
- Gladstein, G. A. (1983): Understanding empathy: Integrating counseling, developmental, and social psychology perspectives. *Journal of Counseling Psychology*, 30, 467-482.
- Goody, J., és Watt, I. (1968): The consequences of literacy. In: Goody, J. (szerk.): *Literacy in traditional societies*. New York: Cambridge University Press.
- Greenwald, A. G. (1980): The totalitarian ego: fabrication and revision of personal history. *American Psychologist*, 35, 603-618.
- Gyáni G. (2000): *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Budapest: Napvilág.
- Gyáni G. (2007): *Relatív történelem*. Budapest: Typotex.
- Halbwachs, M. (1980): *The Collective Memory*. New York: Harper and Row.
- Harber, K. D., és Pennebaker, J. W. (1992): Overcoming traumatic memories. In: Christianson, S. A. (szerk.): *The handbook of emotion and memory*. Hillsdale, NJ: Erlbaum. 359-387.

- Hargitai R. (2008): *Sors és történet. Szondi Lipót sorsanalízise a narratív pszichológia tükrében*. Budapest: Új Mandátum.
- Heider, F., és Simmel, M. (1944): An experimental study of apparent behavior. *American Journal of Psychology*, 57, 243–259.
- Heider, F. (1983): *The life of a psychologist: An autobiography*. Lawrence: University of Kansas Press.
- Heider, F. (2003): *A személyközi viszonyok pszichológiája*. Budapest: Osiris.
- Hermans, H. J. M. (1996): Voicing the self: From information processing to dialogical exchange. *Psychological Bulletin*, 119, 31-50.
- Herzlich, C. (1973): *Health and Illness: A Social Psychological Analysis*. London: Academic Press.
- Hewstone, M., és Brown, R. (1986): Contact is not enough: An intergroup perspective on the 'contact hypothesis'. In: Hewstone, M., és Brown, R. (szerk.): *Contact and conflict in intergroup encounters*. Oxford: Basil Blackwell.
- Hilton, J. D., Erb, H-P., Dermot, M., Molian, J. D. (1996): Social representations of history and attitudes to European Unification in Britain, France and Germany. In: Breakwell G. M. and Speri, E. L. (szerk.): *Changing European Identities: Social Psychological Analyses of Social Change*. Oxford: Butterworth/Heinemann. 275-297.
- Hoffman, M. L. (1984): Interaction of affect and cognition in empathy. In: Izard, C. E., Kagan, J., Zajonc, R. B. (szerk.): *Emotion, cognition, and behavior*. Cambridge: Cambridge University Press. 103-131.
- Hogan, P. C. (2001): The Epilogue of Suffering: Heroism, Empathy, Ethics. *SubStance*, 30, 119–43.
- Hogg, M. A., és Mullin, B. (1999): Motivations for group membership: The role of subjective importance and uncertainty reduction. *Basic and Applied Social Psychology*, 21, (2), 91-102.
- Huang, L. L., Liu, J. H., Chang, M. L. (2004): The double identity of Chinese Taiwanese: A dilemma of politics and identity rooted in history. *Asian Journal of Social Psychology*, 7, (2), 149–189.
- Hunyady Gy. és Kiss P. (2001): "Europeans" - in Interlacing National and Social Categories: Social Psychology and Historical Changes in Eastern Central Europe. *Lélek és Tudomány* 4, 19-30.
- Hunyady Gy. (1996): *Sztereotípiák a változó közgondolkodásban*. Budapest: Akadémia.
- Hull, D. C. (1975): Central subjects and historical narratives. *History and Theory*, 14, 253-274.
- Ickes, W. (1997): *Empathic accuracy*. New York: Guilford.
- James, W. (1892): *Psychology*. New York: Henry Holt and Company.

- Jodelet, D. (1991): *Madness and Social Representations*. Harvester Wheatsheaf: Hemel Hempstead.
- Jones, E. E., és Davis, K. E. (1965): From acts to dispositions: the attribution process in social psychology. In: Berkowitz, L. (szerk.): *Advances in experimental social psychology* (2). New York: Academic Press. 219-266.
- Jones, E. E., Nisbett, R. E. (1971): The actor and the observer: Divergent perceptions of the causes of behavior. In: Jones, E. E. (szerk.): *Attribution: Perceiving the Causes of Behavior*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum. 79–94.
- Jovchelovitch, S. (1995): Social representations in and of the public sphere: towards a theoretical articulation. *Journal for the theory of social behaviour*, 25, (1), 81-102.
- Jovchelovitch, S. (1996): In Defense of Representations. *Journal for the Theory of Social Behaviour* 26, (2), 121-135.
- Jovchelovitch, S. és Gervais, M. C. (1998): Health and Identity: The case of the Chinese community in England. *Social Science Information*, 37, (4), 709-729.
- Jovchelovitch, S. (2001): Social representation, public life and social construction. In: Deaux, K., Philogene, G. (szerk.): *Representations of the Social*. London: Blackwell.
- Jovchelovitch, S. (2002): Re-thinking the Diversity of Knowledge: Cognitive polyphasia, belief and representation. *Psychologie & Société*, 5, (1), 121-138.
- Jovchelovitch, S. (2002): Social Representations and narrative: Stories of public life in Brazil. In: László J., és Stainton Rogers, W. (szerk.): *Narrative Approaches in Social Psychology*. Budapest: Új Mandátum. 47-59.
- Jovchelovitch, S. (2007): *Knowledge in Context: Representation, community and culture*. London: Routledge.
- Kalish, C. (1998): Reasons and causes: Children's understanding of conformity to social rules and physical laws. *Child Development*, 69, 706–720.
- Keen, S. (2006): A theory of narrative empathy. *Narrative*, 14, (3), 207-236.
- Keen, S. (2007): *Empathy and the Novel*. Oxford: Oxford University Press.
- Kelley, H. H. (1967): Attribution Theory in Social Psychology. In: Levine, D. (szerk.): *Nebraska Symposium on Motivation*, 15. Lincoln: University of Nebraska Press. 192-241.
- Kozak, M. N., Correll, J., Doan, T.,: *Mind Attribution and Prejudice*. [megjelenés alatt.]
- Kohlberg, L. (1976): Moral stages and moralization: The cognitive-developmental approach. In: Lickona, J. (szerk.): *Moral development behavior: Theory, research and social issues*. New York: Rinehart and Winston.
- Kövér Gy. (2000): Biográfia és történetírás. *Aetas*, 3.
- Kuhn, M. H., és McPartland, T. S. (1954): An Empirical Investigation of Self-Attitude. *American Sociological Review*, 19. 68-76.

- Kuno, S. (1976): Subject, theme, and the speaker's empathy - a reexamination of relativization phenomena. In Li, C. N. (szerk.): *Subject and Topic*. New York: Academic Press. 417-444.
- Lackó M. (2001): *Széchenyi elájul. Pszichotörténeti tanulmányok*. Budapest: L'Harmattan.
- László, J. (1986): Same story with different point of view. *S.P.I.E.L.* 5, 1–22.
- László, J. (1997): Narrative organisation of social representations. *Papers in Social Representations*, 6, (2), 93-190.
- László J. (1999): *Társas tudás elbeszélés, identitás. A társas tudás modern szociálpszichológiai elméletei*. Budapest: Stentia Humana-Kairosz.
- László J. (2003): Szociális emlékezet: A történelem szociálpszichológiája. Bevezető. *Magyar Tudomány* 1. 2-4.
- László J., Ehmann B., Imre O. (2002): Történelem történetek: a történelem szociális reprezentációja és a nemzeti identitás. *Pszichológia*, 22, (2), 147-161.
- László J. (2005): *A történetek tudománya: Bevezetés a narratív pszichológiába*. Budapest: Új Mandátum.
- László, J. (2008): *The Science of Stories. Introduction into Narrative Psychology*. London: Routledge.
- László, J., és Larsen, S. F. (1990): Kulturális ismeretek és személyes élmények szerepe az irodalom megértésében. *Pszichológia*, 10, (4), 485-508.
- László J., és Vincze O. (2001): Az újdonság varázsa és a történet öröme. In: Pléh Cs., László J., Oláh A. (szerk.): *Tanulás, kezdeményezés, alkotás*. Budapest: Eötvös. 105-116.
- Le Goff, J. és Nora, P. (szerk.) (1985): *Constructing the Past*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Leyens, J. P., Paladino, P. M., Rodriguez, R. T., Vaes, J., Demoulin, S., Rodriguez, A. P., [és mtsai.] (2000): The emotional side of prejudice: The role of secondary emotions. *Personality and Social Psychology Review*, 4, 186–197.
- Liu, J. H., Wilson, M.W., McClure, J., Higgins, T. R. (1999): Social identity and the perception of history: Cultural representations of Aotearoa/New Zealand. *European Journal of Social Psychology*, 29, 1021-1047.
- Liu, J. H., és Liu, S. H. (2003): The role of the social psychologist in the „Benevolent Authority” and „Plurality of Powers” systems of historical affordance for authority. In: Yang, K. S., Hwang, K. K., Pedersen, P. B., Daibo, I. (szerk.): *Progress in Asian Social Psychology: Conceptual and Empirical Contributions*. Westport: Praeger. 43-66.
- Liu, J. H., és Hilton, D.J. (2005): How the past weighs on the present: Social representations of history and their role in identity politics. *British Journal of Social Psychology*, 44, 1-21.
- Liu, J. H. és László, J. (2007): A narrative theory of history and identity: Social identity, social representations, society and the individual. In: Moloney, G., és Walker, I. (szerk.):

Social representations and identity: Content, process, and power. London: Palgrave Macmillan. 85-107.

Locke, D., és Pennington, D. (1982): Reasons and other causes: Their role in attribution processes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 42, 212–223.

Lorenzi-Cioldi, F. és Clémence, A. (2001): Group processes and the construction of social representations. In: Hogg, M.A., és Tindale, S. (szerk.): *Group processes. Blackwell Handbook of Social Psychology*. Oxford: Blackwell. 311-333.

Maas A., Salvi, D., Arcuri, L., Semin, G. R. (1998): Language use in intergroup contexts: The linguistic intergroup bias. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57, 981–993.

Macrae, C. N., Bodenhausen, G. V., Milne, A. B. (1995): The Dissection of selection in person perception: Inhibitory processes in social stereotyping. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69, 397–407.

Malle, B. F. (1999): How people explain behavior: A new theoretical framework. *Personality and Social Psychology Review*, 3, 23–48.

Malle, B. F., és Ickes, W. (2000): Fritz Heider: Philosopher and psychologist. In: Kimble, G. A. és Wertheimer, M. (szerk.): *Portraits of Pioneers in Psychology*. Washington: American Psychological Association and Erlbaum. 193-214.

Malle, B. F., Knobe, J., O’Laughlin, M., Pearce, G. E., Nelson, S. E. (2000): Conceptual structure and social functions of behavior explanations: Beyond person–situation attributions. *Journal of Personality and Social Psychology*, 79, 309–326.

Malle, B. F. (2004a): *How the mind explains behavior: Folk explanations, meaning, and social interaction*. Cambridge: MIT Press.

Malle, B. F., Knobe, J., Nelson, S. (2004): Actor–observer Asymmetries in Folk Explanations of Behavior: New Answers to an Old Question. (sajtó alatt)

Markova, I. (2003): *Dialogicality and Social Prerpresentations. The Dynamics of Mind*. Cambridge: Cambridge University Press.

Markova, I. (2007): Social Identities and Social Representations: How Are They Related? In: In: Moloney, G., és Walker, I. (szerk.): *Social representations and identity: Content, process, and power*. London: Palgrave Macmillan. 85-107.

Marks, G., és Miller, N. (1987): Ten years of research on the false-consensus effect: An empirical and theoretical review. *Psychological Bulletin*, 102, 72–90.

McAdams, P. D. (2001): A történet jelentése az irodalomban és az életben. In: László J. és Thomka B. (szerk.) *Narratív Pszichológia. Narratívák 5*. Budapest: Kijárat. 157-175.

McAdams, D. P., Josselson, R., Lieblich, A. (szerk.) (2006): *Identity and story: Creating self in narrative*. Washington, DC: APA Books.

McAdams D., P. (1988): *Power, intimacy and the life story: Personalical inquiries into identity*. New York: Guilford.

McHale, B. (1978): Free Indirect Discourse: A Survey of Recent Accounts. *Journal for Descriptive Poetics and Theory of Literature*, 3, 249-287.

- Mead, G. H. (1932): *The Philosophy of the Present*. LaSalle: Open Court.
- Mérei F. (2004): *Közösségek rejtett hálózata*. Budapest: Osiris.
- Miall, D. S. (1988): Affect and Narrative: a Model of Responses to Stories. *Poetics*, 17, 259–272.
- Miller, D. T., és Ross, M. (1975): Self-serving biases in the attribution of causality: Fact or fiction? *Psychological Bulletin*, 82, 213–225.
- Mink, L., O. (1978): Narrative Form as Cognitive Instrument. In: Canary, R. H. and Kozicki, H. (szerk.): *The Writing of History: Literary form and Historical Understanding*. Madison: University of Wisconsin Press, 127-144.
- Morawski, J., G. (1984): Historiography as a metatheoretical text for social psychology. In: Gergen, K., J., és Gergen, M. (szerk.): *Historical Social Psychology*. Hillsdale: Erlbaum 37-60.
- Moscovici, S. (1981): On social representations. In: Forgas, J. P. (szerk.): *Social cognition: Perspectives on everyday understanding*. London: Academic Press. 181-209.
- Moscovici, S., és Hewstone, M. (1983): Social Representations and Social Explanations: From the “Naive” to the “Amateur” Scientist. In: Hewstone, M. (szerk.): *Attribution Theory: Social and Functional Extensions*. Oxford: Blackwell.
- Moscovici, S. (1984): The phenomenon of social representations. In: Farr R. M., és Moscovici, S. (szerk.): *Social Representations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Moscovici, S. (1988): Notes Towards a Description of Social Representations. *European Journal of Social Psychology*, 18, 211-250.
- Moscovici, S., és Makova, I. (1998): Presenting Social Representations: A Conversation. *Culture & Psychology*, 4, (3), 371-410.
- Moscovici, S. (2002): *Társadalom-lélektan*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Nagy I., Kempelen I., Bellér B. (1957): *A magyar nép története III. rész 1849-1919: ideiglenes tankönyv*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Nisbett, R. E., és Ross, L. D. (1980): *Human Inference: Strategies and Shortcomings of Social Judgment*. Englewood: Prentice-Hall.
- Ormos M. (1983): *Padovától Trianonig, 1918–1920*. Budapest: Kossuth.
- Ormos M. (1987): *Mussolini*. Budapest: Kossuth.
- Ormos M. (1994): *Hitler*. Budapest: T-Twins.
- Otten, S., és Epstude, K. (2006): Overlapping Mental Representations of Self, Ingroup, and Outgroup: Unraveling Self-Stereotyping and Self-Anchoring. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 32, (7), 957-969.
- Péley B. (2002): *Rítus és történet. Beavatás és kábítószeres létezés mód*. Budapest: Új Mandátum.

- Pennebaker, J. W., és Banasik, B. (1997): On the creation and maintenance of collective memories: History as social psychology. In: Pennebaker, J.W., Paez, D. és Rimé, B. (szerk.): *Collective memory of political events: Social psychological perspectives*. Mahwah, NJ: Erlbaum Publishers.
- Pennebaker, J. W., Francis, M.E., Booth, R.J. (2001): *Linguistic Inquiry and Word Count: LIWC 2001*. Mahwah: Erlbaum.
- Pennebaker, J., és Harber, K. (1993): A social stage model of collective coping: The Loma Prieta Earthquake and the Persian Gulf War. *Journal of Social Issues*, 49, (4), 125-145.
- Pettigrew, F. T. (1979): The Ultimate Attribution Error: Extending Allport's Cognitive Analysis of Prejudice. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 5, (4), 461-476.
- Piaget, J. (1932): *The Moral Judgment of the Child*. London: Kegan Paul, Trench, Trubner and Co.
- Pléh Cs. (2001) Az evolúciós szemlélet felmerülése, eltűnése s újra felmerülése a pszichológiában. In: Pléh Cs., Csányi V., Bereczkei T. (szerk.): *Lélek és evolúció*. Budapest: Osiris. 13-59.
- Pléh Cs. (2003): *A természet és a lélek: a naturalista megközelítés a pszichológiában*. Budapest: Osiris.
- Pohárnok M. (2004): A térben való mozgás narratív dimenziójának vizsgálata borderline és depressziós betegek élettörténeti epizódjaiban. In: Erős F. (szerk.): *Az elbeszélés az élmények kulturális és klinikai elemzésében*. Budapest: Akadémiai. 153-166.
- Pólya T. (2007): *Identitás az elbeszélésben. Szociális identitás és narratív perspektíva*. Budapest: Új Mandátum.
- Pólya, T., Ferenczhalmy R., Fülöp É., Vincze O. (2007): A pszichológiai perspektíva előfordulása történelem tankönyvi szövegekben V. *Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia*, Szeged.
- Purkhardt, S. C. (1993): *Transforming social representations: a social psychology of common sense and science*. New York: Routledge.
- Prince, G. (1982): *Narratology: The nature and function of narratives*. The Hague: Mouton.
- Purkhardt, S. C. (2002): Stories that change the world: The role of narrative in transforming Social Representations. In: László J., és Stainton Rogers, W. (szerk.): *Narrative Approaches in Social Psychology*. Budapest: Új Mandátum. 47-59.
- Anand, M., R. (1935): *Untouchable*. London: Penguin Group.
- Ratcliff, R. (1993): Methods for dealing with reaction time outliers. *Psychological Bulletin*, 114, 510–532.
- Regan, D. T., és Totten, J. (1975): Empathy and attribution: Turning observers into actors. *Journal of Personality and Social Psychology*, 32, (5), 850–856.
- Reicher, S. D., és Hopkins, N. (2001): *Self and Nation*. London: Sage.

- Reicher, S. (2004): The context of social identity: domination, resistance and change. *Political Psychology*, 25, 40-62.
- Ricoeur, P. (1978): Explanation and Understanding: On Some Remarkable Connections among the Theory of the Text, Theory of Action, and Theory of History. In: Reagen, E. C., és Steward, D. (szerk.): *The Philosophy of Paul Ricoeur: An Anthology of His Work*. Boston: Beacon Press.
- Ricoeur, P. (1985): *Time and Narrative*. Chicago: University of Chicago Press.
- Ricoeur, P. (2000): Történelem és retorika. In: Thomka B. (szerk.): *Narratívák 4. A történelem poétikája*. Budapest: Kijárat. 11-25.
- Ricoeur, P. (2001): A narratív azonosság. In: László J., és Thomka B. (szerk.): *Narratívák 5. Narratív pszichológia*. Budapest: Kijárat. 15-27.
- Romsics I. (szerk.) (1998): *Trianon és a magyar politikai gondolkodás 1920-1953*. Budapest: Osiris.
- Ross, M., és Fletcher, G. J. O. (1985): Attribution and Social Perception. In: Lindzey, G. and Aronson, A. (szerk.): *The Handbook of Social Psychology*. Reading: Addison-Wesley, 73-122.
- Richardson, D. R., Hammock, G. S., Smith, S. M., Gardner, W. [és mtsai.] (1994): Empathy as a cognitive inhibitor of interpersonal aggression. *Aggressive Behavior*, 20, (4), 275–289.
- Rimmon-Kenan, S. (1983): *Narrative fiction: contemporary poetics*. New York : Methuen.
- Sarbin, T. R. (2001): Az elbeszélés mint a lélektan tö-metaforája. In: László J., és Thomka B. (szerk.) *Narratív Pszichológia. Narratívák 5*. Budapest: Kijárat. 59-76.
- Savitsky, K., Van Boven, L., Epley, N., Wight, W. (2005): The unpacking effect in responsibility allocations for group tasks. *Journal of Experimental Social Psychology*, 41, 447–457.
- Schank, R. C., és Abelson, R. P. (1995): Knowledge and memory: The real story. In: Wyer, R. S. (szerk.): *Knowledge and memory: The real story*. Hillsdale: Erlbaum. 1-85.
- Schissler, H., és Soysal, Y. N. (2005): *The Nation, Europe, and the World*. Oxford: Berghahn.
- Schuman, H. és Rieger, C. (1992): Historical analogies, generational effects, and attitudes toward war. *American Sociological Review*, 57, 315-326.
- Schutz, A, Baumeister, R. F. (1999): The language of defense - Linguistic patterns in narratives of transgressions. *Journal of Language and Social Psychology*, 18, 269-286.
- Schwartz, B. (1990): The Reconstruction of Abraham Lincoln, 1865- 1920. In: Middleton, D., és Edwards, D. (szerk.): *Collective Remembering*. London: Sage. 81-107.
- Semin, G. R. és Fiedler, K. (1991): The linguistic category model, its bases, applications and range. In: Stroebe, W., és Hewstone, M. (szerk.): *European Review of Social Psychology*, 2. Wiley: Chichester.

- Searle, J. R. (1983): *Intentionality: An Essay in the Philosophy of Mind*. Cambridge: University Press.
- Silberstein, M. (2005): *Nooj manual*. Paris: Université de Franche-Comté.
- Simms, K. (2003): *Paul Ricoeur. Routledge Critical Thinkers: essential guides for literary studies*. New York: Routledge.
- Smith, E. R., és Henry, S. (1996): An in-group becomes part of the self: Response time evidence. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 22, 635–642.
- Smith, E. R., Murphy, J. D., Coats, S. (1999): Attachment to groups: Theory and measurement. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77, 94–110.
- Sperber, D., és Wilson, D. (1986): *Relevance: Communication and cognition*. Oxford: Blackwell.
- Stanzel, F. K. (1979): *A Theory of Narrative*. New York: University Of Cambridge Press.
- Stephan, W. G., és Finlay, K. (1999): The role of empathy in improving intergroup relations. *Journal of Social Issues*, 55, (4), 729-743.
- Stephenson, G. M., László, J., Ehmann, B., Lefever, R. M. H., Lefever, R. (1997): Diaries of Significant Events: Socio-Linguistic Correlates of Therapeutic Outcomes in Patients with Addiction Problems. *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 7, (4), 389-411.
- Stotland, E. (1969): Exploratory investigation of empathy. In: Berkowitz, L. (szerk.): *Advances in experimental social psychology*. New York: Academic Press. 271–314.
- Szalai K., és László J. (2006): Az aktivitás-passzivitás modul kidolgozása Nooj tartalomlemezítő programmal. IV. *Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia*, Szeged.
- Szücs J. (1973): *Vázlat Európa három történelmi régiójáról*. Budapest: Magvető.
- Tajfel, H. (1981): *Human groups and social categories: Studies in social psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Todorov, T., és Ducrot, O. (1979): *Encyclopedic dictionary of the sciences of language*. Baltimore : Johns Hopkins University Press.
- Todorov, T. (1977): *The Poetics of Prose*. Ithaca: Cornell University Press.
- Tóth J., Vincze O., László J. (2006): Történelmi elbeszélés és nemzeti identitás. Az Osztrák–Magyar Monarchia reprezentációja osztrák és magyar történelemkönyvekben. *Educatio*, 15, (1), 174-182.
- Tropp, L. R., és Wright, S. C. (2001): Ingroup identification as inclusion of ingroup in the self. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 27, 585–600.
- Turner, J. C., Hogg, M. A., Oakes, P. J., Reicher, S. D., Wetherell, M. S. (1987): *Rediscovering the social group: A self-categorization theory*. New York: Blackwell.
- Uspenszkij, B. (1984): *A kompozíció poétikája*. Budapest: Európa

- Vala, J. (1992): Towards an articulation of social identity and social representation. *1st International Conference on Social Representations*. Ravello.
- van Peer, W., és Maat, H. P. (1996): Perspectivation and Sympathy. Effects of Narrative Point of View. In: Krueez, R. J., és MacNeally, M. S. (szerk.): *Empirical Approaches to Literature and Aesthetics*. New York: Ablex. 143–156.
- van Peer, W., és Maat, H. P. (2001): Narrative perspective and the interpretation of characters' motives. *Language and Literature*, 10, (3), 229-241.
- Vincze O. és László J. (2006): A mentális igék szótára, valamint alkalmazása az automatikus tartalomelemzésben. *IV. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia*, Szeged.
- Vincze, O., és László, J. (2008): History and its comprehension. *8th Alps-Adria Psychology Conference, Ljubljana, Slovenia*.
- Wagner, W. (1998): Social Representations and beyond: brute facts, symbolic coping and domesticated worlds. *Culture & Psychology*, 4, 297-329.
- Wagner, W., és Mecha, A. (2003): On discursive construction, representation and institutions: A meta-empirical study. In: László, J. és Wagner, W. (szerk.): *Theories and Controversies in Societal Psychology*. Budapest: Új Mandátum. 102-117.
- Weiner, B., Frieze, I., Kukla, L. R., Rest, S., Rosenbaum, R. M. (1971): Perceiving the causes of success and failure. In: Jones E. E., [és mtsai.] (szerk.): *Attribution: Perceiving the causes of behavior*. Morristown: General Learning Press.
- Werkman, W. M., Wigboldus, D. H. J., Semin, G. R. (1997): Children's communication of the Linguistic Intergroup Bias and its impact upon cognitive inferences. *European Journal of Social Psychology*, 29, (1), 95-104.
- Wertsch, J. V. (2003): *Voices of collective remembering*. New York: Cambridge University Press.
- White, H. (1997): *A történelem terhe*. Budapest: Osiris kiadó.
- White, C. S., Aron, A., Brook, S., Tropp, R. L. (2001): Hogyan teszünk más embereket és csoportokat önünk részévé? Énkiterjesztés és csoportközi viszonyok. In: Forgas, P. J., és Kipling, D. W. (szerk.): *A társas én. Az önmegismerés szociálpszichológiája*. Budapest: Kairosz. 43–56.
- Wispe, L. (1986): The distinction between sympathy and empathy: To call forth a concept a word is needed. *Journal of Personality and Social Psychology*, 50, 314-321.
- Wiebe, J. M. (1991): References in narrative text. *Noûs* (Special issue on Cognitive Science and AI), 25 (4), 457-486.
- von Leyden, W. (1984): Categories of historical understanding. *History and Theory*, 23, (1). 53-77.
- Nelson-LeGall, S. A. (1985): Motive–outcome matching and outcome foreseeability: Effects on attribution of intentionality and moral judgments. *Developmental Psychology*, 21, 323–337.

Wellman, H. M., and Woolley, J. D. (1990): From simple desires to ordinary beliefs: The early development of everyday psychology. *Cognition*, 35, 245–275.

Köszönetnyilvánítás

Amikor eljön az idő egy fiatal kutató életében, hogy doktori értekezés formájában összefoglalja több éves kutatói munkájának eredményeit, akkor az első reakció a legtöbb esetben szoroson összefonódik a „képtelenség” gondolatával. Az elképzelhetlenség ellenére mégiscsak megszületnek az első mondatok, oldalak, fejezetek, mire a végén az ember már úgy érzi, hogy ezt nem is lehet befejezni. Az idői kényszerek, vagy a témavezető nyomására pontot teszünk az utolsó mondat végére is, még akkor is, ha tisztában vagyunk azzal, hogy valójában sosem mondhatjuk ki, hogy befejeztük.

Több éve mondogatom családtagjaimnak és barátaimnak, hogy írom a disszertációm, és bizton állíthatom, hogy ez így is volt. Még akkor is, ha gyakorlatilag egy sort sem írtam, a történet magától íródott a fejemben és közben alakult. A *történet* szót használom, mert úgy gondolom, a disszertáció nem csupán egy kutatómunka eredményét tükrözi, hanem magába foglalja az oda vezető utat is. Ezt rajtunk kívül azok érzékelhetik igazán, akik végigkísértek és formáltak minket ez idő alatt. Ezt a kalandos történetet szeretném most megköszönni dolgozatommal, mindenekelőtt témavezetőmnek Dr. László Jánosnak, aki belém vetett bizalmával és türelmével, építő kritikáival és tanácsaival tanított, formálta gondolkodásomat és egyengette eddigi tudományos pályámat. Külön köszönöm Bigazzi Sára kolleganőmnek és barátnőmnek a termékeny tudományos vitáinkat és Járai Róbert segítségét, aki megszeretette velem a statisztikát; kollegáimnak a támogatásukért a mindennapokban és a harmadéves hallgatóknak, valamint Szabó Andreának a vizsgálatban nyújtott segítségükért. Végül köszönöm a családomnak, szüleimnek és bátyámnak a nem tudományos jellegű tanácsaikat, kitartásukat és türelmüket.

1. Melléklet

Mentális (M) és nem mentális (MN) történetek

1. M

...Péter reggel felkelt, és a papírjait rendezgette. Hatezer részvényt átírt, levágott kétezer szelvényt. Ebéd után belenézett az újságokba. Az egyik rovatban észrevette, hogy mostanában nagyon szép műlábakat készítenek. Elképzelte, hogy az ilyen szerkezetben a lábfejek végén lévő kerekeket egy motor hajtja, úgy hogy az embernek alig kell mozognia. Elhatározta, hogy rögtön rendel egy ilyet. Újságot olvasás után úgy döntött, hogy kocsikázik egy kicsit. Este két színházba is elment. Végignézett egy tragédiát és egy vígjátékot. Hazaérve leült az íróasztala elé, amelyen megpillantott egy táviratot. Péter a táviratból megtudta, hogy egész vagyonát elvesztette, de mindent, még ezt a házat is, aminek egyik szobájában most ült. Péter arra gondolt, hogy szegény lett. Becsöngette az inasát, hogy hozzon vizet, de az nem jött, így maga ment el vízért. Mikor visszaült a székébe, mosolygott egyet majd egyszerre elsírta magát. Hallotta, hogy csöngettek. Bejött az inas, és egy új táviratot hozott. A táviratból megtudta, hogy az előző távirat téves volt: nem vesztette el vagyonát, és minden úgy van, mint volt. Gondolt egyet, az íróasztalhoz ment, papírt vett elő, és egész vagyonát az Ellenőrző Statisztikai Sónivatal alaptőkéjének emelésére adományozta...

1. NM

...Péter reggel felkelt, és a papírjait rendezgette. Hatezer részvényt átírt, levágott kétezer szelvényt. Ebéd után átlapozta az újságokat. Az egyik rovatban azt olvasta, hogy mostanában nagyon szép műlábakat készítenek. Az újságban leírták, hogy az ilyen szerkezetben a lábfejek végén lévő kerekeket egy motor hajtja, úgy hogy az embernek alig kell mozognia. Rögtön rendelt egy ilyet. Ezután egy kicsit kocsikázott. Este két színházba is elment. Egy tragédiát és egy vígjátékot játszottak. Hazaérve leült az íróasztala elé, amin egy távirat hevert. A táviratban az állt, hogy egész vagyonát elvesztette, de mindent, még ezt a házat is, aminek egyik szobájában most ült. Péter szegény lett. Becsöngette az inasát, hogy hozzon vizet, de az nem jött ezért maga ment el vízért. Mikor visszaült a székébe elmosolyodott, majd egyszerre elsírta magát. Csöngettek. Bejött az inas, és egy új táviratot hozott. A táviratban az állt, hogy az előző távirat téves volt: nem vesztette el vagyonát, és minden úgy van, mint volt. Az íróasztalhoz ment, papírt vett elő, és egész vagyonát az Ellenőrző Statisztikai Sónivatal alaptőkéjének emelésére adományozta...

2.M

...Már majdnem itt volt a nyári vakáció, amikor Tamás elhatározta, hogy kivesz egy napot az iskolai élet sivárságából. Már otthon a szobájában eltervezte a napi lógás programját. Ötezer forintot szánt erre a célra. Úgy döntött, hogy délelőtt tíz órakor a Mantó háztól indul. Arra számított, hogy az iskolában bátyja fogja kimenteni azzal, hogy beteg. A sugárúton akart lemenni a kikötőig, utána át a kompon, ki a Galambházhoz. Azon töprengett, hogy esetleg találkozik Mór tanár úrral, vagy az iskolából valakivel. A Galambházhoz érve mérlegelte a helyzetet, majd leült a nagy tölgyfa tövébe és elmerengett az eléje táruló pipacsmezőn.

2. NM

...Már majdnem itt volt a nyári vakáció, amikor Tamás kivett egy napot az iskolai élet sivárságából. Már otthon a szobájában leírta a napi lógás programját. Ötezer forintot takarított meg erre a célra. Délelőtt tíz órakor a Mantó háztól indult. Az iskolában bátyja mentette ki azzal, hogy, hogy beteg. A sugárúton ment le a kikötőig, utána át a kompon, ki a Galambházhoz. Nem találkozott Mór tanár úrral, és az iskolából sem senkivel. A Galambházhoz érve megállt, majd leült a nagy tölgyfa tövébe, ami pont egy nagy pipacsmező szélén állt...

3. M

...Mária abban bízott, hogy miután az asszonyok megteáznak, engedélyt kap a felügyelőlőntől, hogy kimenjen a városba. A konyha csillogott, ragyogott. Azon tűnődött, hogy az ember akár tükörnek is használhatná a nagy rézüstöket. Mária megnyugodott, hogy a tűz pompásan lobog, és a tálalóasztalon ott hever a négy hatalmas püspökkenyér. Távolról egész kenyérnek látszottak, de Mária tudta, hogy nem azok. Még a tea felszolgálása előtt felvágta őket, szép, egyenlő szeletekre. Hatkor akarta felszolgálni a teát az asszonyoknak, tehát úgy vélte, hogy hét előtt már el is mehet. Ballsbridge-től a Pillarig húsz perc; a Pillartól Drumcondráig húsz perc; és húsz perc, míg a tervezett bevásárlást elvégzi- gondolta. Elővette ezüstcsatos erszényét, és még egyszer elmerengett a feliraton: Belfasti Emlék. Jól ismerte ezt az erszényt, Joe-tól kapta öt éve, amikor Joe meg Alphy pünkösdi hétfőn felruccantak Belfastba. Belenézett az erszénybe, amibe ott csörgött két félkoronás és némi aprópénz. Azon töprengett, hogy a villamosköltséget leszámítva marad-e tisztán öt shillingje. Remélte, hogy aznap este Joe is hazajön...

3. NM

...Mária engedélyt kapott a felügyelőlőntől, hogy ha az asszonyok megteáznak, kimehet a városba. A konyha csillogott, ragyogott. Az ember akár tükörnek is használhatta volna a nagy rézüstöket. A tűz pompásan lobogott, és az a tálalóasztalon ott hevert a négy hatalmas

püspökkenyér. Távolról egész kenyérnek látszottak, de Mária már korábban felvágta őket szép, egyenlő szeletekre. Hatkor kapják a teát az asszonyok, tehát hét előtt Mária már el is mehet. Ballsbridge-től a Pillarig húsz perc; a Pillartól Drumcondráig húsz perc; és húsz perc, míg bevásárol. Elővette ezüstcsatos erszényét, és még egyszer elolvasta a feliratot: Belfasti Emlék. Joe-tól kapta öt éve, amikor Joe meg Alphy pünkösdi hétfőn felruccantak Belfastba. Két félkoronás és némi aprópénz csörgött az erszényben. A villamosköltséget leszámítva tisztán öt shillingje maradt. Aznap este Joe is hazajött...

2. Melléklet

KÉRDŐÍV

ID: _____

T: _____

Nem: _____

A következő feladatban tulajdonságokat olvashatsz. Kérlek minden egyes tulajdonság esetében KARIKÁZD BE azt, hogy mennyire jellemző rád az adott tulajdonság.

- 1- egyáltalán nem jellemző
- 2- alig jellemző
- 3- kevéssé jellemző
- 4- meglehetősen
- 5- nagyon
- 6- teljes mértékben jellemző

	egyáltalán	alig	kevésbé	meglehetősen	nagyon	teljes
figyelmes	1	2	3	4	5	6
együtműködő	1	2	3	4	5	6
energikus	1	2	3	4	5	6
önző	1	2	3	4	5	6
szavahihető	1	2	3	4	5	6
figyelmetlen	1	2	3	4	5	6
okos	1	2	3	4	5	6
aggályoskodó	1	2	3	4	5	6
türelmes	1	2	3	4	5	6
eredményes	1	2	3	4	5	6
megfontolt	1	2	3	4	5	6
érzéketlen	1	2	3	4	5	6
együttérző	1	2	3	4	5	6
ügyetlen	1	2	3	4	5	6
érzékeny	1	2	3	4	5	6
pontatlan	1	2	3	4	5	6
szórakoztató	1	2	3	4	5	6
barátságtalan	1	2	3	4	5	6
túl érzékeny	1	2	3	4	5	6
rendetlen	1	2	3	4	5	6
haragos	1	2	3	4	5	6
nagylelkű	1	2	3	4	5	6
pontos	1	2	3	4	5	6
műveletlen	1	2	3	4	5	6
toleráns	1	2	3	4	5	6
könnyelmű	1	2	3	4	5	6
irigy	1	2	3	4	5	6
kedves	1	2	3	4	5	6

barátságos	1	2	3	4	5	6
önzetlen	1	2	3	4	5	6
Felelősségteljes	1	2	3	4	5	6
derűs	1	2	3	4	5	6
széles látókörű	1	2	3	4	5	6
dicsekvő	1	2	3	4	5	6
udvarias	1	2	3	4	5	6
lelkes	1	2	3	4	5	6
művelt	1	2	3	4	5	6
idegesítő	1	2	3	4	5	6
hideg	1	2	3	4	5	6
megbocsátó	1	2	3	4	5	6
boldog	1	2	3	4	5	6
ügyes	1	2	3	4	5	6
elővigyázatos	1	2	3	4	5	6
hanyag	1	2	3	4	5	6
szellemes	1	2	3	4	5	6
lusta	1	2	3	4	5	6
gyáva	1	2	3	4	5	6
felelőtlen	1	2	3	4	5	6
előítéletes	1	2	3	4	5	6
féltékeny	1	2	3	4	5	6
megbízhatatlan	1	2	3	4	5	6
udvariatlan	1	2	3	4	5	6
gyanakvó	1	2	3	4	5	6
modortalan	1	2	3	4	5	6
hálátlan	1	2	3	4	5	6
veszekedős	1	2	3	4	5	6
unalmas	1	2	3	4	5	6
beképzelt	1	2	3	4	5	6
őszinte	1	2	3	4	5	6
kreatív	1	2	3	4	5	6

3. Melléklet

Képzeld el, hogy tovább olvasod a könyvet, és később a következő mondatokat olvasod. Ezek a mondatok a szereplő egy-egy cselekvését írják le. Kérlek, olvasd el a cselekvéseket egyenként, és minden mondat után sorolj fel **6-7 lehetséges magyarázatot**, arra a kérdésre válaszolva, hogy **miért?**

Péter előfizetett egy napilapra.

Miért?.....
.....
.....

Péter adócsalást követett el.

Miért?.....
.....
.....

Péter szelektíven gyűjti a hulladékot.

Miért?.....
.....
.....

Képzeld el, hogy tovább olvasod a könyvet, és később a következő mondatokat olvasod. Ezek a mondatok a szereplő egy-egy cselekvését írják le. Kérlek, olvasd el a cselekvéseket egyenként, és minden mondat után sorolj fel **6-7 lehetséges magyarázatot**, arra a kérdésre válaszolva, hogy **miért?**

Mária adócsalást követett el.

Miért?.....
.....
.....

Mária előfizetett egy napilapra.

Miért?.....
.....
.....

Mária szelektíven gyűjti a hulladékot.

Miért?.....
.....
.....

Képzeld el, hogy tovább olvasod a könyvet, és később a következő mondatokat olvasod. Ezek a mondatok a szereplő egy-egy cselekvését írják le. Kérlek, olvasd el a cselekvéseket egyenként, és minden mondat után sorolj fel **6-7 lehetséges magyarázatot**, arra a kérdésre válaszolva, hogy **miért?**

Tamás szelektíven gyűjti a hulladékot.

Miért?.....
.....
.....

Tamás adócsalást követett el.

Miért?.....
.....
.....

Tamás előfizetett egy napilapra

Miért?.....
.....
.....

4. Melléklet

1900

Vaszari K. (1901): Történelem. A középiskolák III. osztálya számára. Budapest: Lampel Róbert.

Vaszari K. (1901): Történelem. A középiskolák IV. osztálya számára. Budapest: Lampel R.

Mangold L. (1900): A magyar története. A középiskola 3. és 4. osztálya számára. Budapest: Franklin-Társulat.

Komárik I. (1990): Magyarország oknyomozó története. A középfokú iskolák VIII. osztálya részére. Kalocsa: Jurcsó Antal könyvnyomdája.

Király P. (1900): Magyarország története. A középiskolák III. osztályának a használatára. Budapest: Athenaeum.

Király P. (1900): Magyarország története. A középiskolák felső osztályainak használatára. Budapest: Athenaeum.

1910

Szádeczky L. (1910): Magyarország története. A legrégebb időtől a mohácsi vészig. A középiskolák III. osztálya számára. Budapest: Lampel R.

Szádeczky L. (1910): Magyarország története. A mohácsi véstől a legújabb időig. A középiskolák IV. osztálya számára. Budapest: Lampel R.

H. Kiss K. (1909): Magyarország történelme. Kézikönyv középiskolák és tanítóképezdek számára. Budapest: Dobrowsky és Franke.

Csuday J. (1910): Magyarország oknyomozó történelme. Budapest: Loblovicz Zsigmond könyvkereskedő.

Marczali H. (1909): Magyarország története középfokú iskolák számára. Budapest: Athenaeum.

Lovcsányi Gy., Ugray J. (1909): A magyar nemzet története. A Polgári Fiúiskolák III. Osztálya számára. Budapest: Athenaeum.

Nitsch Á., J. (1910): A magyar nemzet története a polgári leányiskolák IV. osztálya számára. Budapest: Singer és Wolfner.

Herczeg-Farkas (1910): A magyar nemzet története kapcsolatban a világtörténet fontosabb eseményeivel. A polgári leányiskolai új tanterv szerint a IV. osztálya számára. Budapest: Singer és Wolfner.

Apáry L. (1910): A magyar nemzet története II. rész. A mohácsi vésztől napjainkig. Budapest: Lampel R.

Bilinszky L. (1910): A magyar nemzet története kapcsolatban a világtörténet fontosabb eseményeivel. Katolikus polgári leányiskola III. osztálya számára. Budapest: Athenaeum.

1920

Márki S., Pallós A. (1921): A magyarok története kapcsolatban az egyetemes történet főbb eseményeivel. Az 1908. évi polgári leányiskolai új tanterv alapján a polgári leányiskolák III. osztálya számára. Budapest: Singer és Wolfner.

Avar Gy. és Gyulai I. (1924): Magyarország története II. rész. A mohácsi vésztől napjainkig. Polgári leányiskolák IV. osztálya számára. Budapest: Athenaeum

Balogh A. (1921): Magyarország történelem Középiskolák IV. osztálya számára. Budapest: Szent-István Társulat.

Takáts Gy. (1920): A magyar nemzet története. Gimnáziumok, reáliskolák és leánygimnáziumok VIII-IX. osztálya számára. Budapest: Athenaeum.

Újházy L. (1920): A magyar nemzet történelme. Középiskolák alsó osztályai számára. Budapest: Szent-István Társulat.

Pacséri K. (1920): A magyar nemzet története kapcsolatban a világtörténet legfontosabb eseményeivel II. rész. Budapest: Szent-István Társulat.

1930

Miskolczy I. és Szolomájer T. (1931): Magyarország története. A középiskolák VIII. osztálya számára. Budapest: Szent-István Társulat.

Ember I. (1931): A Magyar Nemzet Története. A gimnáziumok, reálgimnáziumok és reáliskolák VIII. osztálya számára. Budapest: Athenaeum.

Erdélyi L. (1931): Magyar Történelem. Művelődés- és államtörténet. Budapest: Athenaeum.

Marczinko F., VITÉZ Pálfi J. (1931): Magyarország története különös tekintettel a társadalmi életre és intézményekre. A középiskolák VIII. osztálya számára. Budapest: Lampel R.

Farkas L., Komáromi K. (1930): Történelem a felső kereskedelmi iskolák számára III. rész. Magyarország okonyomozó története és közintézményeinek történeti fejlődése. Budapest: Athenaeum.

Kováts Gy. (1930): Történelem a polgári leányiskolák IV. osztálya számára. Budapest: Lampel R.

Jászai R. (1930): Magyarország oknyomozó története a középiskolák VIII. osztálya számára. Budapest: Lampel R.

1940

Varga Z. (1942): A magyar nemzet története II. rész. A szatmári békétől. Gimnáziumok és leánygimnáziumok VIII. osztálya számára. Debrecen királyi város és a Tiszántúli református egyházkerület könyvnyomdávalallata.

Mesterházi J. (1941): A magyar nemzet történelme. A XVIII. század végétől napjainkig a mai állami szervezet ismertetésével. A líceum és a leánylíceum IV. osztálya számára. Budapest: Franklin-Társulat.

Terjék L.: Magyar történelem. A honfoglalástól napjainkig.

Havas I. (1940): A magyar nemzet története a mohácsi vésztől napjainkig világtörténeti kapcsolatokkal a polgári fiúiskolák IV. osztálya számára. Budapest: Franklin-Társulat.

Meszlényi A. (1937): A magyar nemzet története kapcsolatban a világtörténet legfontosabb eseményeivel. Katolikus polgári leányiskolák IV. osztálya számára. Budapest: Szent-István Társulat.

Mezősi K. (1940): A magyar nemzet történelem I. A magyar őstörténettől a XVIII. század végéig. A líceum és leánylíceum III. osztálya számára. Budapest: Szent-István Társulat.

Domanovszky S., Kováts J. (1940): Magyarország oknyomozó története a felső kereskedelmi iskolák III. évfolyama számára. Budapest: Lampel R.

1950

Dr. Iván J. (1947): Magyarország története. A szatmári békétől napjainkig. A katolikus gimnáziumok és leánygimnáziumok VIII., a líceumok és leánylíceumok IV. osztálya számára. Budapest: Szent-István Társulat.

Filla-Simon (1950): Történelem. Budapest: Mezőgazdasági Kiadó.

Nagy I., Kempelen I., Bellér B. (1957): A magyar nép története III. rész 1849-1919: ideiglenes tankönyv. Budapest: Tankönyvkiadó.

Karácsonyi B. (1950): Magyarország Története a honfoglalástól 1526-ig I. rész. Budapest: Tankönyvkiadó.

Lukács L. (1953): A magyar nép története III. rész (1849-től napjainkig). Budapest: Tankönyvkiadó.

Zsigmond L., Heckenast G., Zsigmond P., Ravasz J. (1949): Történelem a középiskolák III. osztálya számára. Budapest: Tankönyvkiadó.

1960

Makkai L. (1957): Történelem az általános gimnáziumok II. osztálya számára: középkori egyetemes történelem 1640-ig, Magyarország története 1526-ig. Budapest: Tankönyvkiadó.

Szamuely T., Ránki Gy., Pamlényi E. (1960): Történelem az általános gimnáziumok IV. osztálya számára. Budapest: Tankönyvkiadó.

Incze M. (1958): A magyar nép története IV. rész. 1919-1948. Budapest: Tankönyvkiadó.

Nagy I. (1959): A magyar nép története. III. rész. (1849-1948) Az általános gimnáziumok IV. osztálya számára. Budapest: Tankönyvkiadó.

Háhn I., Unger M. (1960): Történelem a technikumok I. osztálya számára. Budapest: Tankönyvkiadó.

1970

Unger M. (1972): Történelem a gimnáziumok III. osztálya számára. Budapest: Tankönyvkiadó.

Balogh E. (1974): Történelem a gimnázium IV. osztálya számára. Budapest: Tankönyvkiadó.

Eperjessy Gy., Benczédi L. (1978): Történelem a gimnázium II. osztálya számára. Budapest: Tankönyvkiadó.

1980

Jóvérné Sz., Á. (1985): Történelem a gimnázium IV. osztálya számára. A legújabb kor története. Budapest: Tankönyvkiadó.

Helméczy M. (1982): Történelem III. Budapest: Tankönyvkiadó.

Gyapay G., Ritoók Zs. (1982): Történelem a gimnázium I. osztálya számára. Budapest: Tankönyvkiadó.

1990

Závodszy G. (1987): Történelem a gimnázium III. osztálya számára. Az újkor története. Budapest: Tankönyvkiadó.

Salamon K. (1994): Történelem a középiskolák számára IV. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Bardocz A. (1996): Történelem és Közjogi Ismeretek IV. Tankönyv 13 évesetől 18 éves korig. Budapest: Etnikum Kiadó.

Benkes M., Borsányi Gy., Kende J. (1993): Történelem IV. 1914-1990. Budapest: Cégér Kiadó.

2000

Domokos Zs. (2004): Történelem a középiskolák 11. évfolyama számára. Budapest: Korona Kiadó.

Hantos I., Bíró G. (2005): Történelem 4. Korunk története (XX. Század). Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Bihari P., Doba D. (2006): Történelem a 12. évfolyam számára. Budapest: Műszaki Kiadó.

Bihari P., Dupcsik Cs., Repárszky I. (2007): A befejezetlen múlt. Európa fölénye és katasztrófája 1867-1930. Budapest: Műszaki Kiadó.

Bihari P. (2001): A befejezetlen múlt. Polgári társadalmak és nemzetállamok (1776-1870). Budapest: Műszaki Kiadó.

Kardos L., Lőrinc L. (2004): Történelem. A polgárság és a nemzetállamok (XVIII-XIX. század). Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Gyapay G. (2003): Történelem 6/1. Hatosztályos gimnázium hatodik osztály, nyolcosztályos gimnázium nyolcadik osztály évfolyam részére. Nágocs: Comenius Kiadó.

Bellér B. (1993): Történelem a középiskolák I. osztálya számára. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Száray M. (2001): Történelem I. a középiskolák számára. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.